

**LIETUVIŠKOS SPAUDOS ATGAVIMO
ŠIMTMETIS:
PRAEITIES IR DABARTIES SĄSAJOS**

MOKSLINĖ KONFERENCIJA

**THE CENTENARY OF THE RESTORATION
OF THE LITHUANIAN PRESS:
THE LINK BETWEEN THE PAST
AND THE PRESENT**

SCIENTIFIC CONFERENCE

**PANEVĖŽYS
2004**

PANEVĖŽIO APSKRITIES GABRIELĖS PETKEVIČAITĖS - BITĖS
VIEŠOJI BIBLIOTEKA

**LIETUVIŠKOS SPAUDOS ATGAVIMO ŠIMTMETIS:
PRAEITIES IR DABARTIES SĄSAJOS**

Mokslinės konferencijos medžiaga

Panevėžys,

2004 04 21

Panevėžys

2004

Ši knyga išspausdinta 200 egzempliorių tiražu, iš kurių 27 yra numeruoti ir su dailininko Povilo Šiaučiūno ekslibriso įklija

The print-run of this book is 200 copies including 27 numbered and with an insert of the Ex-libris by artist Povilas Šiaučiūnas

Povilas Šiaučiūnas. *Kazio Ūdros exlibris*. 2004.
Lino raižinys, 95x60

Turinys

- 6 Pratarmė
- 8 Konferencijos atidarymas
- 15 *Juozas Brazauskas.* Spaudos draudimo drama
- 21 *Violeta Aleknienė.* Aukštaitijos svieto budintojas, švietėjas kunigas Jonas Katelė (1831 – 1908)
- 37 *Rita Viskaitienė.* Rokiškio krašto knygnešiai
- 49 *Raimondas Guobis.* Garšvių knygnešių draugija ir Anykščių krašto knygnešiai
- 56 *Laima Rumbavičienė.* Biržų krašto knygnešiai
- 65 *Albinas Kazlauskas.* Knygnešystės fenomenas Pasvalio krašte
- 72 *Jonas Kauneckas.* Kova prieš spaudos draudimą: XIX ir XX amžių paralelės
- 80 *Ona Mackevičienė.* Povilo Gasiūno lietuviškos spaudos kolekcija
Rokiškio krašto muziejuje
- 86 *Albina Saladūnaitė.* Knygnešystės atspindžiai literatūroje
- 89 Iliustracijos

Pratarmė

Pažymėdama lietuviškos spaudos atgavimo 100-metį Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės – Bitės viešoji biblioteka 2004 m. balandžio 21 d. surengė konferenciją „Lietuviškos spaudos atgavimo šimtmetis: praeities ir dabarties sąsajos“.

Konferencijoje buvo aptartos lietuviškos spaudos draudimo aplinkybės bei istorinis kontekstas, nušviestas knygnešių indėlis kovoje už spaudos draudimo panaikinimą, išvestos paralelės tarp XIX amžiuje carinės vyriausybės ir XX amžiuje sovietinės valdžios vykdytos laisvos lietuviškos spaudos persekcionimo politikos, nagrinėtos lietuvių kalbos ir kultūrinio identiteto išsaugojimo problemos Lietuvai tampant Europos Sajungos nare.

Konferenciją įžangos žodžiu pradėjo Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės – Bitės viešosios bibliotekos direktorė Rima Maselytė, jos dalyvius pasveikino Panevėžio apskrities viršininko pavaduotoja Zita Kukuraitienė, Panevėžio miesto meras Vitas Matuzas, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos direktoriaus pavaduotoja, Bibliografijos ir knygotos centro direktorė Regina Varnienė. Konferencijos metu bibliotekos galerijoje „2 –asis aukštasis“ buvo atidaryta paroda „Keturi lietuviškos spaudos draudimo dešimtmečiai Panevėžio krašte: knygos, žmonės, atmintis“.

Šiame leidinyje publikuojami devyni konferencijoje perskaitytų pranešimų pagrindu parengti straipsniai, iliustruoti autorių pateiktomis fotonuotraukomis.

Tikimės, jog šis kuklus leidinys papildys seriją leidinių, skirtų lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis atgavimo šimtmečiui paminėti.

Sudarytojas

Foreword

On 21th April 2004, marking the hundredth anniversary of the regaining of the Lithuanian press, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė Public Library of Panevėžys County held a conference "The Centenary of the Restoration of the Lithuanian Press: the Link between the Past and the Present".

At the Conference there were discussed the circumstances and historical context of the ban of the Lithuanian press, there was marked the contribution of book-carriers to the struggle for repealing the press ban, parallels were drawn between the Czarist administration of the 19th century and the Soviet government of the 20th century, pursuing the policy of persecution of the free Lithuanian press, there were analysed problems of preserving the Lithuanian language and cultural identity when Lithuania joined the EU.

Rima Maselytė, the Director of Panevėžys County Gabrielė Petkevičaitė - Bitė Public Library, started the conference with the opening address. The participants were greeted by Zita Kukuraitienė, the Deputy Governor of Panevėžys County, Vitas Matuzas, the Mayor of Panevėžys, Regina Varnienė, the Deputy Director of the National Martynas Mažvydas National Library of Lithuania, the Director of the Bibliography and Book Science Centre. At the gallery "2-asis aukštetas" (The Second Floor) there was opened the exhibition "Four Decades of the Lithuanian Press Ban in Panevėžys Region: Books, People, Memory".

This publication presents nine articles, based on the conference reports, illustrated by the authors' photographs.

We hope that this modest publication will supplement the series of publications dedicated to the hundredth anniversary of the regaining of the Lithuanian press in the Latin alphabet.

Compiler

Konferencijos atidarymas

Rima Maselytė,
Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės
viešosios bibliotekos direktoriė

Kultūra yra visuomenės gyvenimo fenomenas, nuo išnykimo išgelbėjės ne vieną tautą, tarp jų ir lietuvių. Dėl to ji nusipelno ypatingo tyrinėtojų ir visos visuomenės dėmesio. Šį pavasarį Lietuva mini lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis atgavimo 100-mečių. Ta proga Lietuvos Respublikos Seimas šiuos metus paskelbė kalbos ir knygos metais.

Knygnešystė – išskirtinis lietuviškas reiškinys, todėl lietuviškos spaudos atgavimo minėjimas yra įtrauktas į UNESCO svarbių sukakčių kalendorių.

Šiandien mūsų biblioteka tęsia tradiciją kasmet (nuo 1997 metų) pavasarį rengti konferencijas, skirtas krašto knygos ir kultūros istorijai tyrinėti. Konferencijose skaitytų pranešimų pagrindu atskiru leidiniu išleidžiama konferencijų medžiaga.

Man ypač malonu pradėti konferenciją, skirtą lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis atgavimo šimtmečiui paminėti. Jos tema - „Lietuviškos spaudos atgavimo šimtmetis: praeities ir dabarties sąsajos“. Bibliotekos galerijoje „2-asis aukštasis“ šiandien taip pat bus atidaryta paroda „Keturi lietuviškos spaudos draudimo dešimtmečiai Panevėžio krašte: knygos, žmonės, atmintis“. Simboliška, kad Juozas Tumas - Vaižgantas, 1904 metais atvykęs iš Vadaktelių į Panevėžyje vykusią žemės ūkio parodą, pirmą sykį čia perskaitė skelbimą, kuriam buvo žinia apie lietuvių kalbos grąžinimą lietuviams. Kaip raše Vaižgantas, „1904 metais (...) per Panevėžio parodą buvo lietuviams paskelbtas rusų valdžios atlyžimas drausti lietuvišką spaudą“.

Tikimės, kad šis renginys Panevėžyje, garsiamo savo knygnešiai, bus mūsų visų nuoširdus indėlis minint lietuviškos spaudos atgavimo šimtmetį.

Konferencijoje dalyvauja garbūs svečiai – Lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis atgavimo 100-mečio minėjimo valstybinės komisijos nariai prof., habil. dr. Algirdas Gaižutis, dr. Irena Smetonienė, dr. Regina Varnienė.

Dėkoju apskrities muziejų, bibliotekų darbuotojams, istorikams už nuoširdų aktyvumą organizuojant šią konferenciją, telkiant pranešėjus, o visiems konferencijos dalyviams linkiu sėkmindo darbo.

Zita Kukuraitienė,
Panevėžio apskrities viršininko pavaduotoja

Mieli konferencijos rengėjai, dalyviai, svečiai !

Iš savo protėvių paveldėjome žemę prie Baltijos jūros, senajį tikėjimą ir kalbą. Naujasis tikėjimas – krikščionybė – padovanojo mums pirmąją lietuvišką knygą ir atvėrė kelią parašytam žodžiui. Tas kelias nebuvo lengvas. Tiek tariamas, tiek rašomas žodis sutiko įvairiausią kliūčių: savo valia jį keitėme į lenkišką, vėliau prievara buvo mėginama jį apvilkti svetimu rūbu – kirilica. Žodis pasirodė esąs stipresnis ir už mus, ir už svetimus, kurie į jį kėsinosi. Šiandien jis gyvas, jis tariamas, jis rašomas. Bet ir šiandien jo kelias néra lengvas. Atsivėrus Europos Sajungos durims, iškyla kultūrinio, tautinio tapatumo išsaugojimo problema, kuri pirmausia atsiremia į kalbą. Ir šios dienos konferencijos pranešimų temos tai atspindi.

Dėkoju mūsų bibliotekos darbuotojams, kiekvieną pavasarį sukviečiantiems kultūrai neabejingus žmones į šiuos namus, žadinantiems kiekvieno mūsų krašto žmogaus tautinę savimonę, neleidžiantiems pamiršti istorijos ir raginanties pažvelgti į ateitį.

Sveikinu, linkiu sėkmės ir gerų emocijų visiems: ir konferencijos organizatoriams, ir prelegentams, ir klausytojams – tikriesiems lietuviško žodžio garbintojams.

Vitas Matuzas,
Panevėžio miesto savivaldybės meras

Sveikinu visus konferencijos dalyvius, susirinkusius lietuviškiausiamame mieste Lietuvoje. Šimtmetis, kuriuo nevaržomai vartojame lietuvių kalbą, yra labai svarbus tautos istorijoje. Aš sunkiai įsivaizduoju Lietuvą, kurioje nebūtų kalbama lietuviškai. Panevėžyje, skirtingai negu, sakysim, Vilniuje, mes girdime kalbant, su retomis išimtimis, tik lietuviškai. Tačiau ar visada kalbame ir rašome taisyklingai? Panevėžio miesto Taryba, siekdama užtikrinti taisyklingą lietuvių kalbos vartojimą viešajame gyvenime, priėmė nutarimą perduoti kalbos tvarkytojus Savivaldybės administracijos žinion ir suteikė jiems didesnius įgaliojimus. Tai turėtų ženkliai prisidėti prie taisyklingos kalbos vartojimo mieste.

Kadangi visada palaikau ir palaikau siekį Lietuvoje sukurti žinių visuomenę, man kelia nerimą kai kurios lietuvių kalbos vartojimo tendencijos diegiant naujas informacines technologijas, visų pirma - jos vartojimas internete. Pavyzdžiuui, beveik visi straipsnių komentarai ten rašomi neaišku kokia kalba: lyg ir lietuviškai, bet nenaudojant lietuviškų raidžių. Ta pati problema ir su elektroniniais laiškais. Dar daugelis juos rašo nelietuviškais rašmenimis. Manyčiau, būtų labai simboliška, jei, sakysim, visi šios konferencijos dalyviai nuo šiandien sau įspareigotų, lietuviškai rašant elektroninius laiškus, naudoti tik lietuviškas raides. Juk nuo kiekvieno iš mūsų priklauso, ar išsaugosime tautos identitetą tapę Europos Sajungos narais. O jį išsaugoti galėsime tik puoselėdami savo gimtąją kalbą.

Linkiu sekmingo darbo ir tikiuosi, jog bibliotekos organizuojamos konferencijos dar ne kartą sukvies mus visus į Aukštaitijos sostinę.

Regina Varnienė,
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos direktoriaus
pavaduotoja,
Bibliografijos ir knygotyros centro direktorė

Gerbiamieji, sveikinu visus susirinkusius į tokį gražų ir reikšmingą renginį.

Šių metų pirmosiomis dienomis Lietuvos Respublikos Seime prasidėjės renginių, skirtų lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis atgavimo šimtmečio minėjimui, maratonas šiandien mus sukvietė į Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės – Bitės viešąją biblioteką, į konferenciją „Lietuviškos spaudos atgavimo šimtmetis: praeities ir dabarties sąsajos“. Ši konferencija skirta judėjimui už spaudos atgavimą Aukštaitijos krašte nuvesti. Svarbu ir tai, kad jos metu bus nagrinėjama kultūrinio identiteto išsaugojimo problema Lietuvai stovint prie Europos Sajungos slenksčio. Lietuvių tautai ne kartą teko laikyti savo tapatumo išsaugojimo egzaminus, vienas tokį buvo lietuviškos spaudos draudimas.

Konferencijos dalyvius noriu pasveikinti dviejų institucijų, kurias atstovauju, vardu: Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos,

kurioje dirbu, ir Lietviškos spaudos lotyniškais rašmenimis atgavimo 100 – mečio minėjimo komisijos, kurios darbe dalyvauju.

Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka (LNB), atsakinga už šalies publikuoto kultūros paveldo registravimą, bibliografavimą bei išsaugojimą, savo fonduose bei duomenų bazėse yra sukaupusi daug vertingos ir įdomios informacijos, susijusios su lietuviškos spaudos istorija. Šiais metais minimos iškilios datos proga dalį jos LNB numato pristatyti šalies ir užsienio visuomenei. Tuo tikslu esame parengę kelis specialius projektus.

Pirmasis projektas turėtų apvainikuoti ištisą dešimtmetį trunkančių darbą, kurį atlieka LNB Bibliografijos ir knygotyros centras, tyrinėdamas lietuviškoje spudoje vartotus slapyvardžius. Projekto tikslas - atskleisti slapyvardžių vietą ir svarbą lietuviškos spaudos istorijoje, ypač jos draudimo laikotarpiu, pristatyti slapyvardžius, kaip kultūros paveldo objektą, propaguoti Lietuvos knygotyrininkų ir bibliografų darbą, tiriant spaudą, identifikuojant autorius. Igyvendinant šį projektą, rengiama kompiuterinė duomenų bazę, o jos pagrindu bus išleistas baigiamasis dvitomis leidinys *Lietviškų slapyvardžių sąvadas*.

Slapyvardžiai yra reikšmingi tautos istorijos pažinimo požiūriu, nes jų vartojimą salygojo istorinės, socialinės politinės, etinės, estetinės priežastys. Slapyvardžių atskleidimas padeda ne tik teisingai įvertinti daugelio asmenybų indėlį į kultūros raidą, bet ir suvokti tam tikru istoriniu laikotarpiu vyvagus socialines politines nuotaikas, dorovines nuostatas, idealus. Mūsų tautos istorijos specifika – svetimtaučių priespauda, spaudos lotyniškais rašmenimis draudimas, politinis teroras – lėmė ypač didelį spausdinto žodžio anonimiškumą bei slapyvardžių gausą. Iki Aušros išleidimo 1883 metais slapyvardžiai buvo vartojami daugiausia siekiant sudaryti įspūdį, kad yra nemažai lietuviškai rašančių autorų. O nuo jos pasiodymo, spaudos draudimo metų periodikoje beveik visai nerasisime tikrujų autorų pavardžių, net ir tuose leidiniuose, kuriuose, atrodytu, nebuvo jokio reikalo slėpti tikrosios autorystės. Panaikinus spaudos draudimą, išnyko viena svarbiausių slapyvardžių vartojimo priežasčių. Tačiau slapyvardžiai neišnyko iš spaudos puslapių bei kitų gyvenimo sričių. Visuomenėje visuomet išlieka priežasčių, verčiančių žmones reiškiant savo mintis spudoje vartoti slapyvardžius.

LNB Bibliografijos ir knygotyros centro slapyvardžių duomenų bazėje sukaupti įrašai iš esmės jau buvo panaudoti rengiant leidinio *Lietuviškieji slapyvardžiai: medžiaga lietuviškų slapyvardžių sąvadui* penkis tomas. Naujają kompiuterinę duomenų bazę sudarys per 30000 slapyvardžių. Dauguma jų bus įtrauktos ir į rengiamą *Lietuviškų slapyvardžių sąvadas*: tai slapyvardžiai, vartoti Lietuvos ir užsienio lietuviškoje spaudoje nuo jos atsiradimo iki 1990 metų. Leidinyje bus nurodyti slapyvardžių autorai, jais pasirašyti kūriniai bei juos atskleidę šaltiniai. Kompiuterinę duomenų bazę numatome platinti nemokamai.

Rengiantis lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis atgavimo šimtmečio jubiliejui, kompiuterinės slapyvardžių duomenų bazės įrašai konvertuojami naudojant modernesnę - LIBIS - programinę įrangą, duomenys papildomi bei patikslinami remiantis naujausiais lituanistiniais ir bibliografiniais tyrinėjimais, o leidinyje bus pateikti nauja, atitinkančia tarptautinius standartus, bei vartotojui patogiasne forma. Tikimės, jog *Lietuviškų slapyvardžių sąvadas* ir kompiuterinė duomenų bazę bus naudingi lietuvių kultūros istorijos tyrinėtojams.

Vykdydami antrajį projektą, LNB Retų knygų ir rankraščių skyriaus darbuotojai numato parengti dvi parodas „Spaudos draudimo laikų dokumentai ir leidiniai“. Viena paroda gegužės 7 d. bus atidaryta Nacionalinėje M. Mažvydo bibliotekoje, o kita kelias po Lietuvą ir užsienio šalis.

Parodų tikslas – supažindinti visuomenę su keturis dešimtmečius (nuo 1864 iki 1904 m.) trukusio caro valdžios draudimo spausdinti, išežti iš užsienio ir platinti Lietuvoje lietuvišką spaudą lotyniškais rašmenimis istorija, iškiliausiomis to meto asmenybėmis, labiausiai nusipelniusiomis skleidžiant lietuvišką žodį, to laikotarpio leidiniais bei publikacijomis.

Parodoje, veiksiančioje LNB, bus eksponuojama per 150 leidinių ir dokumentų, kurių daugelis yra unikalūs. Tai :

- caro valdžios nurodymai, įteisinę spaudos draudimą;
- aplinkraščiai vietas ir bažnytinei valdžiai;
- dokumentai, liudijantys apie pasipriešinimą spaudos draudimui ir kovą su juo;
- „graždankos“;
- nelegali lietuviška spauda, leista užsienyje (daugiausiai Mažojoje Lietuvoje bei JAV) ir platinta Lietuvoje;

- kontrafakcijos;
- periodiniai leidiniai *Aušra* (1883-1886), *Varpas* (1889-1905) bei *Ūkininkas* (1889-1905);
- Europoje išleistos knygos apie lietvių kalbą, istoriją, žodynai, tarp jų Rusijos mokslų akademijos bei Rusijos universitetų išleisti darbai lotynišku šriftu, tokie kaip brolių Juškų *Lietuviškos svodbinės dainos*, Eduardo Volterio parengtas Mikalojaus Daukšos *Katekizmas*.

Pagrindinę ekspozicijos dalį sudarys dokumentai iš Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos fondų bei kopijos iš kitų bibliotekų ir archyvų. Parodos lankytojai turės galimybę akivaizdžiai susipažinti su „graždankomis“ – knygomis lietuvių kalba rusiškais rašmenimis, su lietuvių kalbos elementoriais, maldaknygėmis, kurios dažnai atstodavo vadovėlius daraktorių mokyklose. Jie pamatys charakteringiausius spaudos draudimo laikotarpio leidinius – kontrafakcijas, kuriose sąmoningai, siekiant sulaidinti draudžiamos spaudos persekiotojus, buvo klastojami leidimo metai ir vieta. Bene geriausias kontrafakcinio leidinio pavyzdys galėtų būti maldaknygė *Balsas balandėlės*. Ji buvo išleista 50 kartų, antraštiname lape vis nurodant 1863 metus ir leidimo vietą – Vilnių, nors iš tikrujų buvo leidžiama Tilžėje, J. Šenkės ir O. Mauderodės spaustuvėse visai kitais metais.

Numatoma eksponuoti ir Mažojoje Lietuvoje, JAV bei pačioje Lietuvoje veikusių spaustuvų produkcija, skirta neturtingam skaitytojui. Ji buvo gaminama stengiantis išlaikyti mažus leidybos kaštus, o tai, suprantama, darė įtaką poligrafinei leidinio kokybei. Išimtis – Otto fon Mauderodės spaustuvėje išleistos knygelės su nuostabiais kauliniaių įrišimais.

Ypatingas dėmesys parodoje bus skiriamas vyskupui, draudžiamos spaudos leidimo Prūsijoje ir platinimo Lietuvoje organizatorui, rašytojui Motiejui Valančiui, visuomenės veikėjui Petru Vileišiui, knygnešiams, platinusiems lietuvišką spaudą. Atskirą ekspozicijos dalį sudarys publikacijos apie spaudos draudimą bei to laikotarpio spaudą.

Suprantama, kad parodoje neįmanoma parodyti visų spaudos draudimo laikotarpio leidinių, kurių buvo išleista per 4000. Tačiau rengėjai atrinko spaudinius, jų manymu, tiksliausiai charakterizuojančius tą laikotarpį, leidžiančius susidaryti pakankamai tikslų vaizdą apie to meto politinę, socialinę aplinką, spaudą, iškiliausius žmones. Ekspoziciją

papildys aiškinamieji tekstai, kuriuose bus pateikti statistiniai duomenys, vieno ar kito leidinio komentarai.

Šios parodos pagrindu parengta fotodokumentinė kilnojamoji paroda jau keliauja po Lietuvos bibliotekas. Ji bus eksponuojama ir JAV Lietuvių bendruomenės krašto valdybos renginių metu. Yra ketinimų parodą surengti UNESCO generalinėje būstineje Paryžiuje, nes UNESCO lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis atgavimo 100 – mečio minėjimą įtraukė į šios pasaulio paveldą globojančios organizacijos minimų datų sąrašą.

Malonu pažymėti, kad Nacionalinė biblioteka, suteikdama medžiagos bei konsultuodama, prisdėjo prie Elektrėnų, Plungės, Kupiškio, Molėtų, Varėnos, Panevėžio rajonų savivaldybių viešųjų bibliotekų rengiamų parodų, skirtų spaudos atgavimo jubiliejui paminėti.

Šio trumo sveikinimo pabaigoje norėčiau nuoširdžiai padėkoti organizatoriams už kvietimą dalyvauti šiandieninėje konferencijoje, o visiems čia susirinkusiems palinkėti naujų įspūdžių ir malonus bendaravimo.

Spaudos draudimo drama

Juozas Brazauskas,

Panevėžio K. Paltaroko vidurinė mokykla

Spaudos draudimo laikai jau nuo seno domino literatūros ir kultūros istorikus. 1899 metais *Varpas* rašė: „Jeigu ne spaudos draudimas, Lietuva būtų ramiausias Rusijos imperijos kampelis.”¹

Šiurkšti asimiliacinė Rusijos valdžios politika brandino įvairių Lietuvos visuomenės socialinių sluoksnų skirtingus požiūrius, tarp jų net priešpriesą. Šią priešpriešą galime laikyti labiau tiesioginiu Rusijos politikos padariniu negu bendros kultūrinės, ekonominės ir socialinės krašto raidos vaisių.

Tokią padėtį geriausiai apibūdino prof. Mykolas Biržiška, kuris kadaise bandė samprotauti, kas būtų buvę, jei ne represinė rusų politika Lietuvoje XIX amžiaus antroje pusėje: „Jei lietuvių spauda nebūtų uždrausta buvusi, o visas kitos maskolių priemonės 1863 m. sukilmui likviduoti būtų vykdomos, lietuvių padėtis kad ir nebūtų buvusi tokia, kaip latvių ar estų, kurie nebuvo sukilmimo paliesti, prieš kurių tikybą jokių žygį nebuvo daroma ir kurie patys ligi 80-ujų metų caro valdžios nebuvo „nuvokietinti”, tik, priešingai, naudojosi savo kalba bažnyčioje ir mokykloje, jau 60-aisiais metais galėjo leisti sau laikraščius, [...] vis dėl to net varžomi lietuviai per 40 metų kultūroje būtų daugiau laimėję, negu draudžiamuoju laiku joje kad yra pasiekę. Nebūtų reikėjė nei tų aukų ir kančių, kurių teko dėl raidžių pakelti. Natūraliau ir tautai sveikiau konservatyvieji jos sluoksniai būtų susigrupavę ir ramesnę, patogesnę būtų sau politinę liniją nustatę”.²

Panašiai spaudos draudimą, kaip tautiškumą skatinusį veiksnį, dar 1903 m. apibūdino Aleksandras Dambrauskas - Jakštės: „Jei rusiškoji valdžia nebūtų nusitvėrusi niekingo projekto užmesti lietuviams graždanką, Lietuvos žmonės nė jokiu būdu nebūtų galėję taip išsilaisvinti taip trumpu laiku, kaip tai regime dabar”.³

¹ Cit. iš Trumpa V. *Lietuva XIX-tame amžiuje*. Chicago, 1989. P. 95.

² Biržiška M. *Lietuvių tautos keliai į naują gyvenimą*. Los Angeles, 1953. T. 2. P. 13.

³ Cit. iš Kovos metai dėl savosios spaudos. Redagavo V. Bagdanavičius, P. Jonikas, J. Švaistas - Balčiūnas. Chicago, 1957. P. 24.

Lig šiol mažai yra tyrinėta Rusijos vyriausybės, vietinės rusų administracijos Lietuvoje nuostata spaudos draudimo klausimu. Tik pastaruoju metu, profesoriui Antanui Tylai paskelbus pagrindinius su spaudos draudimu Lietuvoje susijusius dokumentus⁴, pasidarė kiek aiškiau.

Iprasta manyti, kad spaudos draudimas buvo nukreiptas prieš lietuvių tautą, siekiant ją surusinti ir integruoti į Rusijos imperiją. Tokią Rusijos politiką labai vaizdžiai apibūdino vyskupas Antanas Baranauskas: „Anei rašto, anei druko mums turėt neduoda, tegul, sako, bus Lietuva ir tamsi, ir juoda”. Šis klausimas nebuvo toks paprastas, kaip tuo metu galbūt atrodė knygnešiams ir daraktoriams.

Spaudos draudimo klausimu Rusijos visuomenė buvo suskilusi į tris grupes. Pirmajai, mažiausiai populiariai, priklausė tie, kurie pritarė spaudos draudimo politikai. Antrajai grupei priklausė su Švietimo ministerija susiję žmonės ir tie, kurie pasisakė už spaudos draudimo sušvelninimą arba dalinį jo panaikinimą. Trečioji grupė buvo už visišką spaudos draudimo panaikinimą. Šios grupės nuostatomis su tam tikromis išlygomis pritarė ir imperatorius Nikolajus II, įtakingasis vidaus reikalų ministras Viačeslavas Plėvė, Vilniaus generalgubernatorius Piotras Sviatopolkas-Mirskis.

1895 m. *Varpas* išspausdino straipsnį „Nauda ar žala”. Jame buvo svarstomos spaudos draudimo panaikinimo perspektyvos ir prieita prie išvados, kad panaikinus spaudos draudimą būtų daugiau **žalos negu naudos**. Ir štai dėl ko:

1. Rusų cenzūra nepraleis nei patriotinių, nei antirusiškų kūrinių. Legali spauda negalės nurodyti rusų vyriausybės melo bei priemonių, kaip su juo kovoti.
2. Sumažės užsienyje leidžiamos lietuvių spaudos ir mažiau jos bus platinima Lietuvoje.
3. Lietuviškumo pakilimas Prūsijoje tuomet visiškai sunyks, nes neturės atramos Rusijos valdomoje Lietuvoje.
4. Vyriausybė spausdins daugiau literatūros, palankios jai.
5. Spaudą leidus susilpnės protesto balsai prieš vyriausybės skleidžiamą melą.

⁴ Tyla A. *Lietuvių spaudos draudimo panaikinimo byla*. V., 1973.

6. Panaikinus draudimą, susilpnės ir agitacija.⁵

I ši straipsnį dėmesį atkreipė ir Rusijos vyriausybė, XX amžiaus pradžioje rinkdama dokumentus spaudos draudimo panaikinimo bylai. Peterburge buvo svarstomos trys galimybės:

1. Toliau spaustinti lietuviškus leidinius rusiškomis raidėmis.
2. Leisti spaustinti lotynišku raidynu Šv. Raštą, maldaknyges ir mokslo veikalus.
3. Leisti laisvai spaustinti lietuviškus leidinius, tik su cenzūros priežiūra.

Néra jokios abejonės, kad kova dėl lietuviškos spaudos išjudino žemesniuosius Lietuvos visuomenės sluoksnius – valstiečius, ūkininkus, samdomuosius darbininkus. Pradėjo formuotis nauja lietuvių intelligentija, kilusi iš valstiečių. Tai iš esmės skatino Lietuvos visuomenės demokratėjimą. Šis procesas buvo esminis lietuvių tautinio sajūdžio bruožas.⁶ Bajorija ir iš dalies senoji dvasininkija prarado viešpataujančią poziciją visuomenėje. Spaudos draudimas jiems turėjo mažiau įtakos.⁷

Spaudos draudimas buvo nukreiptas pirmiausia prieš lenkų įtaką Lietuvoje ir turėjo suartinti lietuvius su rusais. Paradoksas, tačiau rusų valdžia leido laisvai plisti lenkiškai knygai ir laikraščiams po Lietuvos dvarus ir klebonijas, kai tuo pat metu uoliai kovojo su lietuviška maldaknyge, elementoriumi ir giesmynu. Dėl to, uždraudus lietuvišką spaudą, lietuvių suartėjimas su lenkais ne tik nesumažėjo, bet dar labiau paspartaujančią poziciją visuomenėje. ⁸

Lietuvių priešinimasi stiaprino barbariški rusų valdžios metodai, naudojami kovoje prieš lietuvių spaudą, lietuvišką mokyklą. Lietuviam teko kovoti dėl **elementariausiu** tautos **teisių**: turėti gimtąją kalbą, tautinę mokyklą, išpažinti katalikų tikėjimą. Tuo lietuvių tautinis sajūdis buvo **netradicinės, savitas**.

Praėjus beveik 40 metų nuo spaudos draudimo įvedimo (1864 m.), Rusijos valdžia pagaliau suprato, kad reikia kuo greičiau ši

⁵ Trumpa V. *Lietuva XIX-tame amžiuje*. Chicago, 1989. P. 103-104.

⁶ Ten pat. P. 95.

⁷ Aleksandravičius E. *XIX amžiaus profiliai*. V., 1993; Aleksandravičius E. *Giesmininko kelias*. V., 2003; Kavolis V. *Žmogus istorijoje*. V., 1994 ir kiti leidiniai

⁸ Konspiracijos mokykla prie balanos // *Literatūra ir menas*. 2004 04 26. Nr.13. P. 2.

draudimą panaikinti. Tai lémė ir pačios Rusijos visuomenės liberalėjimas: pamažu ji tapo modernesnė, vis labiau buvo pabrėžiamos žmogaus demokratinės laisvės ir teisės. Sava kalba, savi rašmenys ir savos kultūros raiška buvo dalis tų žmogaus teisių.⁹ Kita vertus, centrinė Rusijos vyriausybė Peterburge ir vietinė administracija Lietuvoje buvo visiškai bejégės kovoti su lietuviška knyga, įvežama iš užsienio, daugiausia iš Prūsijos.

Vilniaus generalgubernatorius P. Sviatopolkas - Mirskis pareiškė, kad „būtina išvaduoti lotyniškai lietuvišką raidyną nuo bet kokių draudimų ir suvaržymų, leidžiant spausdinti tuo raidynu visų rūšių knygas ir periodinius leidinius.“¹⁰ Panašiai galvojo ir Varšuvos generalgubernatorius Nikolajus Čertkovas. 1901 m. jis rašė: „Aš manau, kad ir kaip bebūtų skaudu prisipažinti padarius klaidą septinto dešimtmecio antroje pusėje ir atsisakyti nuo tada užsibrėžtų tikslų, tačiau kito kelio nėra – reikia leisti privatiems leidėjams spausdinti ir platinti leidinius lotyniškomis raidėmis“.¹¹ Kai netrukus po to (1902 m.) panašią mintį išsakė Suvalkų gubernatorius Arcimovičius, pats caras pagaliau retoriškai paklausė: „Kada pagaliau bus išspręstas šis klausimas?“¹²

Būta ir kitų aplinkybių. Lietuvių tautinio atgimimo **radikalumas**, ypač XIX amžiaus pabaigoje, kėlė susirūpinimą dvasininkams. Kunigas Jonas Balvočius - Gerutis 1898 m. rašė kunigui Adomui Jakštui - Dambrauskui: „Vaikai išdyko, paaugliai bedieviais virsta, seniai rauda. Gausūs vaisiai spaudos uždraudimo“.¹³ Gerai mums žinomoje Maironio poemoje *Jaunojoji Lietuva* kalbama, kad net plikabambiai vaikai susivokia, kas buvo Marksas. Dėl visos tos „bedieviškos“ spaudos, kuri iš užsienio plūdo į vyskupiją, buvo išsigandės ir naujas Seinų vyskupas A. Baranauskas. Žemaičių vyskupas Mečislovas Paliulionis, kai kunigas Juozas Tumas-Vaižgantas jam parodė visą „bedieviškos“ literatūros maišą, ryžosi bandyti įtikinti vidaus reikalų ministrą, kad reikia panaikinti spaudos draudimą Lietuvoje.

⁹ Cit. iš Trumpa V. *Lietuva XIX-tame amžiuje*. Chicago, 1989. P. 106.

¹⁰ Ten pat. P. 106.

¹¹ Ten pat. P. 104.

¹² Ten pat. P.105.

¹³ Ten pat. P.103.

Žinoma, kad po 1883 m. dauguma nelegalių literatūros platinimo tinklų buvo pasaulietinio pobūdžio. Pasaulietinės ir religinės literatūros leidimo ir platinimo proporcijos kito pasaulietinės literatūros naudai. Senoji dvasininkija, pajutusi grėsmę savo daromai įtakai visuomenėje, keikdavo pasaulietinę literatūrą, liepdavo ją naikinti, kai kada net išduodavo jos platintojus rusų valdžiai.

Neginčijama, kad viena iš svarbiausių priežasčių, sužlugdžiusių spaudos draudimo politiką, buvo lietuvių inteligenčios leidybinė veikla užsienyje, pirmiausia Prūsijoje, ir aktyvus, tiesiog pasiaukojantis knygnešių darbas pačioje Lietuvoje.

XX a. pradžioje rusų valdžia buvo priversta sušvelninti represijas, nors galutinio savo tikslu – lietuvių nutautinimo – neatsisakė. 1904 m. gegužės 7 d. (pagal naujajį kalendorių) caro vyriausybė panaikino lietuvių spaudos draudimą.

Ilga ir atkakli kova dėl spaudos, mokyklos buvo lietuvių samonėjimo, lietuvių tautos gyvybingumo įrodymas. Atgavus spaudą, prasidėjo nepaprastai veržlus tautinės kultūros suklestėjimas. Spaudos draudimas turėjo didelę reikšmę lietuvių tautos konsolidacijai, jos savimonės raidai. XX amžiaus pradžioje tauta jau buvo subrendusi siekti ne tik politinės ir kultūrinės autonomijos, bet ir Lietuvos nepriklausomybės. Tai buvo didžiausias knygnešių ir daraktorių veiklos įvertinimas.

Drama of the Press Ban

Juozas Brazauskas,
Panevėžys K. Paltarokas Secondary School

Summary

The ban of the Lithuanian press was one of the main factors stimulating the national movement. The struggle for the Lithuanian press moved the lower Lithuanian social strata - peasants, farmers, hired workers. The formation of the new Lithuanian intelligentsia of that social origin began. All that stimulated the democratisation process of the Lithuanian society. The ratio of publishing and distributing the secular and religious literature was changing to the advantage of secular publications. The old clergy, feeling that their influence on the society was diminishing, tried to convince the Czarist administration that it was necessary to abolish the press ban in Lithuania.

The point of view of the Russian society on the Lithuanian press ban was not one-sided. Some people approved of that, some people spoke for the softening of the press ban, others were for the abolition of the press ban. The central government of Russia in St. Petersburg and the local administration in Lithuania were completely helpless to fight against the transportation of Lithuanian books from abroad. That's why, after 40 years of the press ban, the Russian administration at last understood that it was necessary to abolish the press ban as soon as possible. That decision was also predetermined by the liberalization of the Russian society. On 7 May 1904 the Czarist government repealed the ban of the Lithuanian press

**Rytų Aukštaitijos svieto budintojas kunigas
Jonas Katelė**

Violeta Aleknienė,
Kupiškio etnografijos muziejus

Nenumaldomai bégant laikui ir tolstant lietuviškos spaudos draudimo laikotarpiui bei žinant, kad mažų miestelių istorija mažai tesulaukia išsamesnių tyrinėjimų, šiame straipsnyje norėčiau apžvelgti Rokiškio dekanato Panemunėlio parapijos, kurioje nuo 1872 iki 1908 metų švietimo darbą dirbo kunigas Jonas Katelė, kultūrinį gyvenimą XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, atskleisti, kodėl ši parapija tuo laiku buvo vienas iš svarbiausių tautinio ir religinio sajūdžio židinių Lietuvoje. Joje buvo steigiamos slaptos mokyklos, organizuojamas suaugusiųjų mokymas, telkiama knygnešių veikla, rengiami daraktoriai, slepiama ir platinama nelegali spauda, perrašinėjami vadoveliai, dirbo XIX a. antrosios pusės jaunesniuosios ir vyresniuosios kartos tautinio sajūdžio veikėjai.

Straipsnyje nenagrinėjami visuomenės raidos dėsniai, lémę lietuvių tautinį atgimimą XIX a. antrojoje pusėje, o kalbama apie konkrečią asmenybę – kunigą Joną Katelę. Nors šio švietėjo veikla iš esmės buvo konservatyvi, tačiau jis rūpinosi lietuviško kaimo švietimu, tautinio ir religinio sajūdžio plėtote.

Pasirinktą temą atskleisti padėjo istorinių šaltinių tyrinėjimai Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštyne, Kauno ir Panevėžio vyskupijų archyvuose, Vytauto Bičiūno monografijoje *Kun. Jonas Katelė ir jo laikai* pateikta medžiaga, Vilniaus universiteto studentų ir mano pačios surinkti žmonių prisiminimai, šio švietėjo asmeninių relikvijų paieška kuriant jo memorialinį muziejų. Atkurti XIX a. antrosios pusės – XX a. pirmojo dešimtmečio Panemunėlio parapijos istorinius įvykius skatino ir tai, kad Panemunėlis yra mano gimtinė.

Kunigo J. Katelės švietėjiška ir religinė veikla yra susijusi su bajoriškojo tautinio sajūdžio etapo pabaiga ir nekilmingosios

inteligentijos („nekilmingųjų“) tautinio sajūdžio laikotarpiu.¹ Didžiausius savo darbus jam buvo lemta nudirbtai, kai „vienintelė organizuotai priešinusis jėga, nors irgi smarkiai nukentėjusi nuo represijų, tuomet buvo katalikų dvasininkija“.² Šio švietėjo asmenybė ir veikla yra suprantamesnė, kai visa tai susiejame su istoriniais laikotarpio įvykiais. Tuomet aiškėja, kad Rytų Aukštaitijos svieto budintojas „buvo ne tik nuošalios Panemunėlio parapijos geradarys ir švietėjas, bet visos Lietuvos kultūrinių siekimų savarankiškas vykdytojas“³, padėjęs ruošti dirvą Nepriklausomybei.

J. Katelė gimė 1831 m. sausio 13 d. Kupiškio parapijoje, Suvainių kaime Kazimiero ir Salomėjos Katelių šeimoje. „Kazimieras Katelė buvo pasiturintis ūkininkas, baudžiavos bemaž nepažino, nes Suvainiai ir kaimyniniai su jais Miliūnai buvo karališkieji sodžiai.“⁴

Jonas buvo pirmasis sūnus Katelių šeimoje. Jį ir dar tris sūnus – Imbrazą, Jacką ir Jurgį – tėvai išgalėjo leisti mokytis, o antrasis sūnus Juozas buvo paliktas tvarkytis téviškėje. „Kunigas pradėjo mokytis tik paaugęs. Dirbtai labai nenorėjęs. Mėždamas mėšlą, įbesdavęs šakes į mėšlą ir šaukdavęs: „Pondiev, prisiusk smertį.“⁵

Apie 1845 m. baigęs Kupiškio rusišką pradžios mokyklą, šešiolikmetis Jonas Katelė pradėjo mokytis Panevėžio bajorų mokykloje, Adomo Čartoriskio idėjų kupinoje Panevėžio bajorų lenkiškumo ir patriotinės dvasios aplinkoje. Motinos skatinamas pasirinko dvasininko kelią. Varnių kunigų seminarijoje mokėsi 1853-1855 metais. „Per dvejus metus, sėkmingai išėjęs reikiama kursą, 1855 metų lapkričio 17 dieną išventinamas į kunigus.“⁶ Stebédamas savo mokytojo vyskupo Motiejaus Valančiaus veiklą ir jo paskatintas Jonas Katelė įvairiausiais būdais siekė išsaugoti giminę kalbą.

Pirmaoji jo kunigavimo vieta – Naujamiestis Panevėžio apskrityje. Vėliau jis dirbo vikaru Južintuose, Dusetose, klebonu ir

¹ Vėbra R. *Lietuvių tautinis atgimimas XIX amžiuje*. K., 1992. P. 28.

² Ten pat. P. 28.

³ Bičiūnas V. *Kun. Jonas Katelė ir jo laikai*. K., 1934. (toliau – Bičiūnas V. *Kun. Jonas Katelė...*) P. 5.

⁴ Ten pat. P. 33.

⁵ Katelė P. Prisiminimai apie Katelių giminę – Kupiškio etnografijos muziejus (toliau – KEM). 1994. B. Nr. 17. L. 7.

⁶ Bičiūnas V. *Kun. Jonas Katelė...* P. 35.

administratoriumi Zarasuose. „Gyvendamas Zarasuose, turėjės nemalonumą dėl rusų valdžios uždraustų knygų slapstymo. Rusų žandarai, darę klebonijoje krata; knygos, buvusios paslėptos krosnyje, ir žandarai nieko neradę.”⁷

1861 m. vyskupas M. Valančius paragino kunigus ir bajorus steigti sodžiaus mokyklas. Zarasų krašto bajorai „pažadėjo veltui duoti žemės ir pagal išgales lėšų toms mokykloms išlaikyti”.⁸ Dėkodamas už paramą M. Valančiaus raše: „ Mieliausieji Kristuje, su kokiui rūpestingumu stengiaus nuolatos užvesti prie parapijiečių bažnyčių mokyklas, kuriose valstiečių vaikai, po kunigo priežiūra, gautų pradinį išsiauklėjimą, žodžiu ir raštu nuolat raginau jus, Mieliausieji, prisiminti ir uoliai vykdysti tą labai svarbią ganytojų priedermę.”⁹

„ Kun. Jonas Katelė vyskupo rašto paskatintas, jau 1862 m. griebési švietimo darbo, [...] nors Zarasuose tos rūšies savo veiklos pėdsakų jis nepaliko.”¹⁰

„Žvarbų 1872 metų lapkričio vakarą prie Panemunėlio klebonijos sustojo lagaminų ir ryšulių prikrauti du poriniai vežimai. Apsirengęs pailgo milo paltu briedkailių kepure, apie keturiasdešimties metų vyras kartu su vežikais nešé į vidų sunkius lagaminus.”¹¹ Parapijiečiai labai domėjosi naujuoju kunigu. Kai kurie jau žinojo, kad naujasis klebonijos šeimininkas – kupiškėnas, atvykės iš Zarasų. Panemunėlio krašto žmonės nenujautė, kad naujasis kunigas suras kelią į beveik kiekvieno tikinčiojo širdį. Kaip atrodė šis kupiškėnas? „ Stambaus kūno sudėjimo, greitos eisenos, malonaus akių žvilgsnio, kuris ne į žemę rėmės, bet vis į tolį spinduliavo, – akyse vos pastebima kažkokia mistiška ūkana, rodė amžinai nusistovėjusi, tvirtos valios, pirmeivingą (pažangų) patriarchą.”¹² Jis, mokėjės savyje suderinti rimtumą su jumoru, sugebėjo be jokios specialiai paruoštos pedagoginės metodikos išmokyti visą parapiją skaityti ir rašyti, suteikė žinių iš matematikos, istorijos, geografijos, tikiybos. Panemunėliečiai, prisimenantys J. Katelę, teigė, kad tik sugebėjimas išgirsti ir suprasti kiekvieną, leido pasiekti tokių puikių

⁷ Ten pat. P. 41.

⁸ Ten pat. P. 67.

⁹ Cit. iš: Bičiūnas V. *Kun. Jonas Katelė...* P. 67.

¹⁰ Bičiūnas V. *Kun. Jonas Katelė...* P. 68.

¹¹ Laurinaitis V. Liaudies švietėjas // Panevėžio tiesa. 1989 02 16.

¹² Bičiūnas V. *Kun. Jonas Katelė...* P. 185.

švietimo rezultatų. „Ir menkas žmogelis nuo jo padrašintas savo bėdoje, nuramintas savo nelaimėje, patartas ir neretai sušelptas.“¹³ Kaip vieną iš svarbiausių kunigo asmeninių bruožų galima išskirti meilę knygai ir mokslui. Jo bibliotekoje buvo lenkų, rusų, vokiečių klasikų veikalai. Dažnai parapijiečiai ji matydavo su knyga rankoje sėdintį akacijų alėjoje.

Su namiškiais J. Katelė elgdavosi šiurkštakai, visi privalėdavo jo klausyti. Tačiau nuolatinį gerumą, dosnumą artimieji juto kiekvieną dieną. Nelengva jam buvo suderinti Dievo tarno ir pedagogo darbą. Tačiau kunigas sugebėjo „rasti tikrajį kelią per jausmus į žmonių širdis, o nuo širdžių – į protą“.¹⁴

Iki atvykstant J. Katelei Panemunėlis buvo girtuoklių ir nemokšų kraštas, vieta niekuo nepasižyminti. Dvarą nuo medinės bažnyčios skyré pratekanti Nemunėlio upė. „Miestelyje, netoli gražios klebonijos, glaudėsi pardavėjo K. Bulovo rūmas, prie didžiosios balos stovėjo gana ilga Žvyréno troba. Bažnytkaimio pagrindinėje aikštėje buvo rusų pastatyta pradžios mokykla, o prie jos, kaip šmékla kėpsojo ubagų trobelė. Vėliau prie bažnyčios kampo parapijiečiai pastatė špitolę. I dvarą nuo bažnyčios vartų vingravo kelias. Tik pakilus ant kalno, už didelių parko medžių galėjai ižiūrėti didelius rūmus. Dvarui priklausė pieninė, ledainė, keli tvartai, svirnas.“¹⁵

„Kun. Jonui Katelė atvykus į Panemunėlį, parapijinės mokyklos, žinoma, jau nebuvo, užtat į bažnytkaimį buvo atkelta iš Rokiškio rusų mokykla“¹⁶. Tuo metu dauguma Panemunėlio parapijos žmonių nemokėjo nei skaityti nei rašyti. Tik dvare tarnus ir jų vaikus pamokydavo dvarininkaitės Jadvyga ir Bronislava Stravinskaitės. Tai labai pradžiugino naujai atvykusį kleboną.

Kunigas J. Katelė, norėdamas geriau pažinti žmones ir testi vyskupo M. Valančiaus darbus, įvedė gegužinės pamaldas. Jų Panemunėlyje ankščiau nebuvo. „Sujudinės žmones, igrijęs jų pasitikėjimą ir netgi meilę, kunigas tik po pusantį metų buvimo Panemunėlyje kasdien pradeda lankytis parapijos sodžius, pats

¹³ Ten pat.

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ Pekšienė E. Prisiminimai apie kun. Joną Katelę – KEM. 1998. B. Nr. 17. L. 6.

¹⁶ Bičiūnas V. Kun. Jonas Katelė... P. 129.

pradėdamas mokyti žmones.”¹⁷ Po parapijų jis važinėdavo vakarais. Atvykės pirmiausia kalbėdavo apie bažnyčios reikalus, o paskui kviesdavo jaunimą dalyvauti chore, padalindavo atsivežtas knygeles, mergoms liepdavo iš linų kuodelių ploniausius siūlus suverpti, motinoms - neleisti dukrų į karčemas, mažiesiems - būti paklusniems, o visiems – Dievą mylėti. Tuojau po kaimus paplito A. Vienožindžio, A. Strazdo, o vėliau ir A. Baranausko žodžiais sukurtos dainos.

„Pirmaoji kun. J. Katelės platintoji knygelė buvo 1865 m. Vilniuje išspausdinta tariamo klieriko Jono Jodelaičio iš lenkų kalbos išversta *Deszims uvogų* (Dešimt pastabų).”¹⁸ Tai buvo paskutinis prieš spaudą uždraudžiant išleistas lietuviškas leidinėlis.¹⁹ „Šalia *Deszims uvogų* iš kun. J. Katelės rankų Panemunėlio parapijoje paplito vysk. M. Valančiaus verstas Tomo a Kempis *Kristaus sekimas*, Šiaulėninkio senelio (kun. J. Dovydačio) apysakos, *Palangos Juzė*.²⁰ Uždraustų knygelių platinimas, gegužinių pamaldų įvedimas, parapijiečių skatinimas mokytis buvo tik pradžia darbo dėl lietuvybės išsaugojimo. Ivaiziausiu gudrybių sugalvodavo kunigas J. Katelė siekdamas savo tikslą. Jis „,kviečia sekadieniais rinktis šventoriuje klausytis tikybinio turinio skaitymų ir pranešimų”.²¹

J. Katelės laikais slaptas vaikų mokymas buvo ne naujiena. Tačiau Panemunėlio parapijoje jo dėka slaptų mokyklų steigimas, daraktorių ruošimas, vaikų mokymas įgavo sisteminį pobūdį, kokio „,jokioje Lietuvos parapijoje tada dar nebuvo. Kun. Jonas Katelė pasidaro savo rūšies visų parapijos slaptų mokyklų vadovu”.²² Mokyklas jis steigė kiekviename kaime pas labai patikimus parapijiečius. „,Slaptos mokyklos buvo įsteigtos Šetekšniuos, Tindžiliuos, Viliuos ir kitose vietose.”²³ „,Vilių kaime mokykla buvo Marcijonų gryčioje. Toje vietoje stovi senas kryžius. Mokydavo tik sutemus. Langus užtiesdavo drobinėmis užuolaidomis. Apie kunigo atvykimą pranešdavo patikimi

¹⁷ Ten pat. P. 131.

¹⁸ Ten pat.

¹⁹ Biržiška V. *Lietuvių bibliografija*. III dalis. K., 1929. P. 71.

²⁰ Bičiūnas V. *Kun. Jonas Katelė...* P. 131.

²¹ Ten pat. P. 135.

²² Ten pat. P. 157.

²³ Vajęga J. *Kun. Jonas Katelė – žmonių švietėjo idealas // Tautos mokykla*. 1933. Nr. 10. P.23.

žmonės. Tik atidarius trobos duris, žilagalvis kunigas liepdavo mintinai išspręsti uždavinį „ Septynios katės ”. Lėtai pradėdavo sakyti: Ėjo septyni ubagai, kiekvienos nešesi po 7 lazdas, o ant lazdų buvo po 7 terbas, o toje terboje sėdėdavo 7 katės, o tos katės turėdavo dar po 7 kačiukus. Kiek terbose buvo kačių ir kačiukų ? Mano mama greit padarydavo šį uždavinį.”²⁴

Pirmieji kunigo parengti daraktoriai mokė rašyti ir skaičiuoti. Pramokus šią dalyką, buvo dėstoma tikyba, istorija, geografija. Labai trūko knygų ir kitų mokymo priemonių. Geradaris kunigas kreipėsi į pasauliečius ir kitus kunigus, prašydamas rašyti vadovėlius. „Tuo būdu atsiranda kun. J. Žebrio „geografija arba žemraštis”, Povilo Matulionio ar dr. Spudulio aritmetikos „Užduotynas” ir kitos knygos.”²⁵ Panemunėlio parapijos slaptosiose mokyklose nuo pat pirmosios jos laidos 1887 m. buvo naudojama Serapino Kušeliausko *Szkala pavargelių siratų*. Joje dialogo forma buvo aprašyta Lietuvos praeitis. Tačiau knygų stigo. Todėl J. Katelė pats „vertė iš lenkų kalbos vadovėlius, skleidė tarp gyventojų ranka rašytus, savo paties parengtus elementorius”.²⁶

Panemunėlietis K. Kaminskas prisimena: „Turėjo geradaris beveik kiekvienoje gryčioje savo pavienių mokinii. J. Katelė mano tévelių mokino. Užveždavo sąsiuvinį, knygų, užduodavo uždavinį, o man į sauja saldainių idėdavo. Pamenu, tévelio sąsiuviniuose vis didelės raidės būdavo. Liepdavo kunigėlis téveliui paskaityti vieną kartą per mėnesį. Jis suprasdavo, kad dirbančiam valstiečiui buvo sunku mokytis skaityti ir rašyti.”²⁷ Panemunėlietė F. Bitinienė pasakoja, jog jos „mamytė jis irgi buvo pamokęs ir skaityti, ir rašyti. Ji ir maldaknygę paskaitydavo. Mamytė labai norėjo, kad mes mokintumės. Klebonas buvo labai laukiamas, o mergos stengdavosi, kad tik pagirtų”.²⁸

Mokslas slaptojoje mokykloje trukdavo tris metus. Ypač gabiems mokiniams ir po trių metų mesti mokslo klebonas neleisdavo. Juos pats mokydavo dar keliolika metų. Kiekvieną šventadienį mokiniai turėdavo parodyti savo darbus. „1925 - 1926 metais Panemunėlyje lankiau

²⁴ Pekšienė E. Prisiminimai apie kun. Joną Katelę – KEM. 1998. B. Nr. 17. L. 6.

²⁵ Bičiūnas V. Kun. Jonas Katelė... P. 158.

²⁶ Merkelis A. Kun. Jonas Katelė // Lietuvos aidas. 1933. Nr. 113.

²⁷ Kaminskas K. Prisiminimai apie kun. Joną Katelę – KEM. 1979. B. Nr. 17. L. 13.

²⁸ Bitinienė E. Prisiminimai apie kun. Joną Katelę – KEM. 1979. B. Nr. 17. L. 26.

mokyklą ir gyvenau pas Katelės mokinę Karoliną Jagaitę. Ji pati pasakojo, kaip jis ją mokino. Sakė, davė jai knygą. Ji kamaron parsinešusi malkų, sukūrusi ant žemės pagaliukus ir skaičiusi. Knygą su suodinais pirštais sutepusi. Nunešusi pas Katelę, viską pasakė. Paskui jis nupirko lempą ir žibalo.”²⁹

Be asmeninės kunigo paramos vargu ar Panemunėlio parapijoje taip ilgai būtų veikusios slaptosios mokyklos. Jis jas rėmė „duodamas nemokamai popierių, rašalą, plunksnas, plunksnakočius, liniuotes ir net knygas dalindamas”.³⁰

Steigdamas slaptąias mokyklas ir lietuviškai jose mokydamas, kunigas J. Katelė nedraudė žmonėms leisti vaikų ir į rusiškas mokyklas. XIX a. paskutiniajame dešimtmetyje Panemunėlio parapijoj beveik visi buvo pramokę rašyti ir skaityti. Rusų valdžios agentai nujautė klebono veiklą, bet įrodyti nieko negalėjo.

Kunigas J. Katelė išsiugdė savo darbo talkininkus. Ilgą laiką labai nesisekė su vikarais. Tik kunigas K. Perekšlis niekad neatsisakydavo savo klebonui padėti. Jis važinėjo po sodžius mokydamas ir egzaminuodamas mokinius. Nuo 1899 m. senantį kleboną pavadavo naujasis vikaras P. Dogelis. Jis stebėdavosi mokinių stropumu, sugebėjimu sudėtingiausius uždavinius spręsti mintinai. Talkino J. Katelei ir senyvas vargoninkas Silickas. „Tasai kuklus žmogelis daug dirbo perrašinėdamas „geografijas”, „užduotynus” ir kitokius vadovėlius, kad jam net pirštai sutindavę.”³¹

Pagrindinis visų darbų pagalbininkas buvo knygų perrašinėtojas, platintojas, knygnešys Jonas Šarkauskas, kurį švietėjas augino nuo 12 metų. J. Šarkausko anūkė A. Draneikienė prisimena: „Senelis tapo kunigo mylimiausiu mokiniu, o vėliau pagalbininku ir draugu. Jo dėka prie klebonijos buvo pasodintas sodas, o Jame užveisitas bitynas. Kun. Jonas Katelė namo senelį norėjo išleisti į kunigus. Tačiau šis troškimas neišsipildė. Jonas Šarkauskas savo gražiai rašysena perrašydavo knygas, padėdavo jas slėpti ir platinti atokiausiuose kaimuose, ruošti daraktorius klebonijoje, dvaro pieninėje. Senelį kunigas išmokė lenkų, vokiečių, rusų kalbų. Iš jo gavės ne tik enciklopedijas, bet ir daug knygų. Vėliau senelis

²⁹ Judikavičienė T. Prisiminimai apie Karoliną Jagaitę. – KEM. 1979. B. Nr. 17. L. 17.

³⁰ Bičiūnas V. Kun. Jonas Katelė... P. 157.

³¹ Ten pat. P. 167.

savo turtą laikė bibliotekoje. Savo molinėje troboje buvo sumūrijęs dvigubą sieną, kuri skyrė kambarius. Slėptuvę dar papildomai saugojo pastatytas didelis pečius. Trobos viršuje dar buvo rūkykla. Tik atidarius josios duris galima buvo patekti į slėptuvę.³²

Ištikimiausiai daraktoriaus darbą dirbo Teresė Kupetytė, Karolina Jagaitė, Elena Mekuškaitė, Marijona Jasiūnaitė-Jurgelionienė. Teresė Kupetytė savo namuose atokiamė Moškėnų kaime slėpdavo lietuviškus raštus. V. Bičiūnas apie J. Katelės ir T. Kupetytės bendradarbiavimo pradžią rašė: „Paduoda jai pirmajai plunksną į rankas, padaro vaikų mokytoja. Palieka jai glėbį popieriaus, rašalo, plunksnų.“³³ Kita daraktoriė Karolina Jagaitė „pramokusi skaitymo ir rašto mokė Roblių kaimo jaunimą. Mokė ir mano mamą, ir brolių. Karolina buvo iš Roblių kaimo, tačiau gyveno Panemunėly ir į Roblius atvažiuodavo tik pas gimines siūti. K. Jagaitė turėjo visokių knygų. Buvo labai gera, išsilavinusi ir protinga. Labai mėgo pasakas. Kai išgirdavo mus skaitant, prašydavo paskaityti garsiau.“³⁴ E. Mekuškaitė, be galio mylėjusi kunigą, jo 50-ies metų kunigystės sukaktuvių proga parašė didelę eiliuotą poemą.

Knygnešių veiklą savo parapijoje švietėjas pradėjo organizuoti nuo 1873 m. Lietuviškų spaudinių J. Katelė pats nevykdavo atsivežti ir neparsisiųsdindavo. Turėjo jis patikimų žmonių ratą dar nuo Zarasų laikų. „Be abejo, Panemunėlio negalėdavo aplenkti būtent: Kazimieras Ūdra, Jonas Šemeta, Vincas Kazlauskas.“³⁵ Vienas iš jų - Jonas Rimša - buvo iki šiol neišaiškintas. Jį Vytautas Bičiūnas sutapatinė su J. Baranauskui iš Armoniškių sodžiaus. Tačiau iš tikrujų tai buvo Skirų kaimo gyventojas Jonas Rimša. „Mano senelis Jonas Rimša – knygnešys. Jis dirbo prie J. Katelės. Kai aš gimiau, jo jau nebebuvo.“³⁶

Atvykę knygnešiai pirmiausia užeidavo į kleboniją. Draudžiamos literatūros J. Katelė savo bibliotekoje nelaikė. Daugiausiai ji buvo slepiama klebonijos palivarke Naujikuose. Kai sužinodavo, kad rusų žandarai rengiasi daryti krata, knygos būdavo užkasamos į žemę,

³² Draneikienė A. Prisiminimai apie senelį Joną Šarkauską – KEM. 2001. B. Nr. 17. L. 2.

³³ Bičiūnas V. *Kun. Jonas Katelė...* P. 135.

³⁴ Judikavičienė T. Prisiminimai apie Karoliną Jagaitę – KEM. 1979. B. Nr. 17. L. 17.

³⁵ Bičiūnas V. *Kun. Jonas Katelė...* P. 181.

³⁶ Rimša J. Prisiminimai apie senelį Joną Rimšą – KEM. B. Nr. 17. L. 1.

išsklaidomos po apylinkę, padedamos kaimyninių sodžių daržinėse. Kita lietviškų spaudinių slėpimo vieta – špitolė. Taip pat „reikalui esant knygas slėpdavo klebonijos rūsio akmeninės sienos sklyje, partyje, Nemunėlio upės pakrantėse įrengtose slėptuvėse.“³⁷ Draudžiamą literatūrą savo parduotuvėje slėpė bei platinė ir panemunėlietis K. Bulovas. „Knygas ir laikraščius jam pristatydavo Baltakis. Jis reguliarai atgabendavo į Panemunėlį naujai pasirodančius lietuviškus laikraščius, kalendorius ir kitas knygas.“³⁸

Knygnešiai rinkdavosi dvaro kumetyne pas knygnešį Justiną Gylį. Iš ten visi atėjusieji pasiimdavo knygų. „Mama yra sakiusi, kad J. Gylui knygas iš Subačiaus atnešdavės Juozas Žemaitis. Ne iš gerų paskatų jis rūpinosi knygų saugojimu. Žmonės šnekėdavo, kad iš kitų knygnešių jis gaudavės pinigu.“³⁹

Iš Panemunėlio knygos keliaudavo į Kupiškį, Skapiškį, Rokiškį, Južintus, Kamajus. Ne veltui panemunėliečio P. Rusecko redaguotame *Knygnešio* pirmajame tome įdėtas J. Katelės atvaizdas ir skapiškietės A. Merkienės prisiminimai: „Mano tėveliai gautas knygas iš kunigo J. Katelės saugojo kaip savo akį: pasimels, paskaitys ir vėl slepia. Tėvas savo knygą slėpė šiene, motina gi kišdavo ją po girnomis.“⁴⁰ „Kunigas J. Katelė savo brolio Juozo aplankytį atvažiuodavo ne tuščiomis, o pilnų maišelių knygų ir laikraščių sudėjės. Vakarais viešnagėj sueidavo viso kaimo jaunimas. Vieną kartą kažkas apie švietėjo apsilankymą pranešė Kupiškio žandarams. Atėję rado elementorius ir kelias maldaknyges. Jie buvo pavaišinti, gavo lašinių ir duonos, todėl niekur nepranešė.“⁴¹ „Kiek ir kokiai sumai J. Katelė išplatindavo kasmet Panemunėlio parapijoje lietuviškų knygų, sunku pasakyti. Tačiau apytikriai galima spėti, kad jos į čia plaukė tūkstančiais, ištraukdamos iš geraširdiško švietėjo kišenės kasmet ne vieną šimtą.“⁴²

Išskirtinis kunigo J. Katelės bruožas – meilė vaikams. Beveik su kiekvienu pakalbėdavo, riestainiais pavaišindavo. Nemokėjusių skaityti ir rašyti neprileisdavo prie pirmos komunijos. Todėl tėvai iš paskutinių

³⁷ Bitinienė M. Prisiminimai apie spaudos gadynę – KEM. B. Nr. 17. L. 18

³⁸ Bičiūnas V. *Kun. Jonas Katelė...* P. 184.

³⁹ Pekšienė E. Prisiminimai apie kun. Joną Katelę – KEM. 1998. B. Nr. 17. L. 6.

⁴⁰ Ruseckas P. *Knygnešys. I. dalis.* V., 1992. P. 36.

⁴¹ Katelė P. Prisiminimai apie Katelių giminę – KEM. B. Nr. 17. L. 9.

⁴² Bičiūnas V. *Kun. Jonas Katelė...* P. 179.

stengdavosi vaikus pamokyti. „Jis būdavo atlaiko mišias ir eina vaikų mokyti. Su manim bent 10 vaikų susirinkdavo į klebonijos kiemą pasimokyti. Katelė labai vaikus mylėjo. Žiūrėk, prie bažnyčios pasisukinėsi – tai saldainj, tai bandelę ar net knygą gausi.”⁴³ Pavasarį ir vasarą prasidėdavo dainavimo pamokos špitolėje, pašnekesiai šventoriuje ir klebonijos sode. „Tuo būdu žiemą ir vasarą Panemunėlio parapijoj mokslas nenutrūkdavo.”⁴⁴

Tautiška vietas visuomenė ir atvažiuojančio jaunimo veikla pranoko paties kunigo lūkesčius. Iš Mintaujos gimnazijos kartu su mylimiausiui kunigo mokiniu, būsimuoju viltininku ir Lietuvių tautos pažangos partijos nariu Juozu Kubiliumi atvykdavo vikaras Juozas Tumas, lietuvių kalbos mokytojas Jonas Jablonskis, mokiniai Antanas Smetona, Juozas Tūbelis.

Inteligentiškas jaunimas, pritariant kunigui J. Katelėi, ėmėsi naujos veiklos. Panemunėlin atvykti pakvietimą gavo ir Juozas O. Širvydas. „Jaunuomenei rašto mokyti jau neteko, tačiau atsirado platesnis darbas: kurti liaudies teatrą ir knygynelius. Reikėjo knygas tik platinti ir organizuoti skaitymo ratelius. Pirmiausia panaudojau santykius su visais man žinomais knygnešiais. Neužilgo pradėjome knygas gauti visomis pusėmis. Jis [J. Katelė] draudė Dr. Šliupo ir kun. Dambrausko knygas, taip pat Prūsuose išėjusį *Parmazoną* ir *Smertę*.⁴⁵

1895 m. Panemunėlyje pradėjo veikti slaptoji draugija „Žvaigždė“. Savo prisiminimuose jos įkūrėjas J. O. Širvydas teigia: „Panemunėlyje sutelkiau keletą prasilavinusių asmenų ir įkūriau „Žvaigždės“ draugiją.“⁴⁶ Jos nariai turėjo savo knygynelį, rinko šio krašto folklorą. „Surenkamą medžiągą aš pasiuntinėdavau Dr. Jonui Basanavičiui Bulgarijon. Dalį jos jis idėjo į keturis tomus *Lietuviškos Pasakos ivairios*.⁴⁷

„Žvaigždės“ nariai Panemunėlyje rengdavo slaptus vaidinimus. „Šiam darbui kun. Katelė buvo visa siela atsidavęs. Tačiau, jau buvo senas, todėl darbą pavedė man,“ - prisimena J. O. Širvydas.⁴⁸ Pirmasis

⁴³ Baranauskienė M. Prisiminimai apie kun. J. Katelę – KEM. B. Nr. 17, L. 16.

⁴⁴ Bičiūnas V. *Kun. Jonas Katelė...* P. 231.

⁴⁵ Širvydas J. O. *Biografijos bruozai*. Cleveland, 1941. P. 51.

⁴⁶ Ten pat.

⁴⁷ Ten pat.

⁴⁸ Ten pat.

slaptas vaidinimas įvyko 1893 m. Naujikuose. Buvo suvaidinta J. Tumo pjesė „Nepadėjus nér ko kasti”. Šiandien néra aišku, ar tai buvo pirmasis slaptas vaidinimas spaudos draudimo laikotarpiu Lietuvoje. Šią pjesę dar rankraštyje J. Katelei pasiūlė tuometinis Kauno seminarijos paskutinio kurso klierikas J. Tumas. Jos „, pavadinimą būsimasis lietuvių klasikas išgirdo kupiškėnų satyrinėje liaudies dainoje, kurią per pirmąją viešagę dainavo kun. Jonas Katelė.“⁴⁹ Senasis klebonas labai vertino J. Tumą, iki pat gyvenimo pabaigos laukdavo jo apsilankymų. „Savo būdo tiesumu, atvirumu J. Katelė priminė kanauninką J. Tumą, bet skyrėsi nuo jo tuo, kad neturėjo (o gal likimas neleido turėti) visai Lietuvai taikytinų užsimojimų.“⁵⁰

J. O. Širvydas prisimena: „Per pora-trejetą metų „pastatėm“ visą eilę lengvų veikalėlių... Gal stambiausia mums buvo „Amerika pirtyje.“⁵¹ Žiūrovai į vaidinimus buvo leidžiami nemokamai. Spektaklių išlaidas apmokėdavo pats J. Katelė.

Aukštaitijos krašto švietėjas artimai bendravo su Maironiu. Yra spėjama, kad klebonijos pastate poetas sukurė trilogijos *Kęstučio mirtis* pirmąją dalį. „Panemunėlio klebonijoje [...] lankési prel. A. Jakštas - Dambrauskas, dr. K. Jokantas, prof. M. Römeris; [...] lankydavo kun. J. Katelė dr. Basanavičius, prof. P. Matulionis.“⁵²

J. Tumas būdavo dažnas svečias savo mokytojo tėviškėje Suvainiuose ir Kupiškio klebonijoje, kur tuo laiku kunigavo K. Kuzmianas. K. Kuzmianas, sekdamas J. Katelės pavyzdžiu, mėgo lankytis žmones, pabardavo neblaivius, materialiai šelpdavo neturtingus, steigdavo slaptas mokyklas. „Čia beveik visa jaunuomenė buvo raštinga, knygnešiai šioje apylinkėje paskleisdavo daug spaudos. 1898 m. Pyragių kaime pas ūkininką Alekną buvo suvaidinta J. Tumo pjesė „Nepadėjus nér ko kasti“ ir Keturakio „Amerika pirtyje.“⁵³

Kunigas J. Katelė nesuprato Aušros idealų⁵⁴, nors jo parašytas straipsnis apie A. Strazdą, išverstas į lietuvių kalbą M. Davainio – Silvestravičiaus, buvo išspausdintas šiame leidinyje. Priežastys, dėl kurių

⁴⁹ Zulonas P. Prisiminimai apie Katelių šeimą – KEM. 1993. B. Nr. 17. L. 8.

⁵⁰ Bičiūnas V. Kun. Jonas Katelė... P. 45.

⁵¹ Maknys V. Lietuvių teatro raidos bruozai. D.I. V., 1972. P. 79.

⁵² Bičiūnas V. Kun. Jonas Katelė... P. 236.

⁵³ Maknys V. Lietuvių teatro raidos bruozai. D.I. V., 1972. P. 79.

⁵⁴ Žiurlys J. Kun. Jonas Katelė // Švietimo ministerijos žinios. 1933. Nr. 5(29). P. 29.

kunigas šalinosi šio laikraščio, yra įvairios. V. Bičiūnas teigia, jog jis kovodamas prieš nacionalizmą, buvo labai atsargus, turėjo savo asmeninį požiūrį į lietuvių ir lenkų santiukius. Jam buvo nepriimtinas jaunu švietėjų siekimas taikiai sutarti su rusų valdžia. J. Katelė priskiriamas prie tų veikėjų, kuriems svarbiausias veiklos motyvas buvo religija, katalikų tikėjimas, kurie „brangino mokslą, susijusį su religingumu.”⁵⁵

Nuo 1904 m. pradėjo silpnėti kunigo J. Katelės sveikata. 1906 m. visi parapijiečiai iškilmingai atšventė jo kunigavimo 50-ies metų sukaktuvės. Ta proga vyskupas M. Paliulionis suteikė jubiliatui garbės kanauninko titulą. Geriausias J. Katelės mokinys Juozas Kubilius su kitais bendražygiais po iškilių įteikė jam albumą su padėka ir mokinį parašais.

1908 m. gegužės 8 d. į pavakarę kunigas amžiams užmerkė akis. „Kai buvau maža mergaitė, kartu su mama J. Katelyte-Januškiene prieš dėdės (J. Katelės) mirtį gyvenome Panemunėlyje. Gražios gegužio dienos pavakarę, atbėgę iš klebonijos sodo į vidų, išgirdome visus raudančius. Mama, priglaudusi mane prie savo plataus sijono, tarė, kad nebéra mūsų geradario.”⁵⁶

„Suskambėjo graudūs laidotuvų varpai, kviesdami atiduoti mirusiam seneliui paskutiniąją, tikrai užpelnytą pagerbą. I laidotuves susirinko ne tik apylinkės žmonės – suvažiavo daugelis iš tolimų vietų.”⁵⁷

Palaidojus kunigą J. Katelę, jo bendražygiai nutarė pastatyti paminklą. Atlikti šį kilnų darbą turėjo sudarytas komitetas. „Komiteto pirmininku buvo kun. J. Budrikas, nariais – K. Svionteckis, Juozas Katelė, Bitinas ir kiti.”⁵⁸ Tačiau paminklo pastatymą vilkino kunigas J. Budrikas. Tai supratę, komiteto nariai, vadovaujami dvarininko K. Svionteckio, jį pastatė be pirmininko žinios ir iškilmingai pašventino.

Panemunėlio parapijos geradariui mirus, prasidėjo jo turto dalybos. Turtą dalyti pradėjo kunigas J. Budrikas. „Kun. Jonui Katelei, Panemunėlio klebonui, mirus, man prisiėjo priimti bažnyčios ir klebonijos inventorių, 1888 metais sustatytaį ir patvirtintą. Kadangi

⁵⁵ Bičiūnas V. *Kun. Jonas Katelė...* P. 133.

⁵⁶ Januškaitė-Gurklienė E. Prisiminimai apie Joną Katelę – KEM. 1970. B. Nr. 17. L. 37.

⁵⁷ Bičiūnas V. *Kun. Jonas Katelė...* P. 241.

⁵⁸ Ten pat. P. 285.

klebonijos gyvasis inventorius ir kai kurie inventoriniai daiktai buvo labai menkos vertės, tai man nebuvo pagrindo jo laikyti, ir kreipiausiu į Žem.[aičių] Konsistoriją, kad man leistų jį likviduoti ir paversti pinigais. Konsistorija 17 d. rugpj. 1909 m. iš dalies ant to sutiko: leido parduoti ir pinigais paversti iš viso už 199 rub. 65 kap.”⁵⁹

Pareiškime J. Budrikas nemini, kad svarbiausias pardavimo objektas buvo švietėjo biblioteka. „Tai buvo didelis įvairaus turinio knygų rinkinys, sutalpintas penkiose didžiulėse spintose.”⁶⁰ Daug knygų nupirkо Gaidelių dvaro savininkas Vaitkevičius. Kitos buvo išgrobstytos. „ Dalį gerų knygų išsivežė kun. J. Budrikas, likusias perdavę 1908 m. įsteigtai „Saulės” draugijos viešai skaityklai ir bibliotekai. Karo metu ši įstaiga išnyko. Ne taip vertingos knygos ir laikraščiai liko klebonijoje [...]. Kun. J. Matulionis saugojo knygas iki išvežimo į Sibirą. 1948 metų pavasarį, dienos neprisimenu, skrebai neše knygas iš klebonijos ir metė į kieme liepsnojantį laužą. Aš suspėjau dar keliais pasiimti ir išsaugoti iki šios dienos.”⁶¹

Svarbiausioji kunigo J. Katelės dovana panemunėliečiams – 1898-1911 m. statyta neogotikinio stiliaus bažnyčia. „Dabartinė Panemunėlio bažnyčia pastatyta kanauninko Jono Katelės rūpesčiu, lėšomis parapijiečių 1911 metais ir pašventinta tais pačiais metais prelato J. Mairiono.”⁶² Pamaldos naujoje Šv. Juozapo bažnyčioje buvo pradėtos laikyti kunigo J. Katelės mirties dieną – 1911 m. gegužės 8 d. Buvę „Žvaigždės” organizacijos nariai, gyvi likę daraktoriai, bažnyčios komiteto nariai, mokiniai Juozas Bieliūnas, Juozas Katelė, Juozas Tūbelis tarpukariu rūpinosi kunigo J. Katelės atminimo išsaugojimu. 1933 m. minint švietėjo 25-ąsių mirties metines į Panemunėlį susirinko jo darbų ir idėjų tēsėjai. Juozo Bieliūno rūpesčiu įsteigta kunigo J. Katelės vardo biblioteka, jo vardu pavadinta Panemunėlio pradžios mokykla.

Sovietmečiu panemunėliečiai, Rokiškio rajono kultūros ir švietimo darbuotojai retai prisimindavo kunigo J. Katelės asmenybę ir jo

⁵⁹ Panemunėlio klebono kun. J. Burdikas. Pareiškimas Žemaičių Vyskupijos bažnytinė turų valdymo tarybai. 1918 06 20. – Panevėžio vyskupijos archyvas. B. „Panemunėlis“.

⁶⁰ Bičiūnas V. *Kun. Jonas Katelė...* P. 242.

⁶¹ Daujotis J. R. Prisiminimai apie Panemunėlį – KEM. 1979. B. Nr. 17. L. 36.

⁶² Panemunėlio klebono K. Mockaus raštas „Šviesiausiam mūsų geradariui (vyskupui). 1922 15 17” – Panevėžio vyskupijos archyvas. B. „Panemunėlis“.

nuveiktus darbus. Tik 1979 m. Lietuvos kraštotoyros draugijos organizuotos ekspedicijos Panemunėlio krašte metu buvo užrašyti tuo metu gyvenusių žmonių prisiminimai.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, kunigo J. Katelės vardas vėl buvo prisimintas ir minimas. 1991 m. pavasarį Rokiškio, Zarasų ir Kupiškio rajonų bibliotekininkai paminėjo kunigo J. Katelės 160-ąsias gimimo metines. Šis renginys buvo trijų rajonų, kuriuose gyveno švietėjas, bendru bibliotekininku darbu įgyvendintas prasmingas projektas. 1993 m. Rokiškio rajono Panemunėlio pagrindinėje mokykloje įkurtas muziejus. Po metų Rokiškio taryba „nusprenčia suteikti Rokiškio rajono Panemunėlio pagrindinei mokyklai žymaus krašto švietėjo Jono Katelėsvardą”.⁶³

Šio straipsnio autorė, dirbdama muziejuje, pagrindinį dėmesį skyrė švietėjo asmenybės ir veiklos tyrinėjimui. Pavyko surinkti dar likusių jo giminaičių, buvusių mokinų, artimųjų, panemunėliečių prisiminimus, senąsias fotografijas, daiktus, susijusius su jo veikla, buvusios miestelio bibliotekos knygas, mokytojo J. Siminonio ir keramiko J. Vaičionio sukurtų eiléraščių rankraščius. Kunigo J. Katelės veiklos tyrinėjimas, bibliografijos sudarymas iš dalies sustojo 2000 m. sausio 2 d. panaikinus Panemunėlio Jono Katelės vardo mokyklą ir joje veikusį muziejų.

Aukštaitijos svieto budintojo asmenybė ir veiklą išsamiausiai apibūdino Vytautas Bičiūnas 1934 m. išleistoje monografijoje *Kun. Jonas Katelė ir jo laikai*. Jo sukauptas archyvas dingo Antrojo pasaulinio karo metais. Sunku aprašyti visus kunigo J. Katelės darbus, nuveiktus ne vien panemunėliečiams, bet ir visai Lietuvai, kuriuos jis atliko per 36 metus Panemunėlio parapijoje. Kunigas buvo savaip ypatingas žmogus. Tiesa, jis nerašė dainų, kaip vyskupas A. Baranauskas ar A. Vienožindys, nebuvo visuomenės priešgina, kaip poetas ir kunigas A. Strazdas. Jis buvo visuomenės švietėjas, jos gerbūvio kéléjas. Nors iš išorės atrodydavo piktokas, paniurės, bet štai ima ir išsiveržia jo maloni šypsena, suskamba garsus juokas, lokus sąmojis ir iš lūpų liejasi skambi „mužikiška” lietuvių kalba. Dėl jos, savosios kalbos, buvo paaukotas visas jo gyvenimas.

⁶³ Rokiškio rajono taryba. Sprendimas. Dėl vardo suteikimo Panemunėlio pagrindinei mokyklai. 1995 10 11. Nr. 50.

Kunigo J. Katelės asmenybė ir švietėjiška veikla rado savo vietą Lietuvos istorijoje. Šiandien mes privalome įvairiausiais būdais apie jį priminti jaunajai kartai, nes, anot rusų filosofo N. Berdiajevo „tauta – amžinai gyvas istorinio vyksmo subjektas, joje gyvena visos buvusios ir dabartinės kartos. Tauta visada veržiasi į nesunaikinamumą, į mirties nugalėjimą“.⁶⁴

⁶⁴ Бердяев Н. А. *Философия неравенства*. Берлин, 1932. С. 76.

Priest Jonas Katelė, the Enlightener from Eastern Aukštaitija

Violeta Aleknienė,
Kupiškis Ethnography Museum

Summary

This article introduces the life and activities of priest Jonas Katelė, people's enlightener, an active participant of the Lithuanian national movement of the end of the 19th century – the beginning of the 20th century.

J. Katelė was born on 13th January 1831, in Suvainiai village, Kupiškis parish. In 1845 he finished Kupiškis Primary School, studied at Panevėžys Noblemen's School and since 1853 – at Varniai Theological Seminary. He graduated from the Seminary in 1855 and was ordained a priest. J. Katelė spent the greater part of his life in the Rokiškis deanery, Panemunėlis parish, where he was appointed rector in 1872. The active priest made great efforts to establish secret schools, to organize teaching of adults, to encourage activities of book-carriers, to train tutors for secret schools. By his efforts there was hidden and distributed the illegal press, there was begun the construction of a neo-Gothic church. Thanks to this selfless work, the Panemunėlis parish became one of the most important centres of the national and religious movement in Lithuania of that time. Priest J. Katelė died on 8th May 1908 and was buried in Panemunėlis.

In the Soviet times J. Katelė's personality and his works were forgotten and only after the Restoration of Independence in Lithuania he has received the deserved attention and has occupied a proper place in the history of Lithuania.

Rokiškio krašto knygnešiai

Rita Viskaitienė,

Rokiškio rajono savivaldybės viešoji biblioteka

Spaudos draudimo laikotarpis – kruvina skriauda lietuvių tautai, vos pramokusiai abėcėlės ir iš širdies mylinčiai gimtąjį kalbą. Ši skriauda neaplenkė ir Rokiškio krašto. Kaip ir daugelyje Lietuvos vietovių, Rokiškio krašte taip pat atsirado drąsių žmonių, gabenusių, platinusių ir slėpusių uždraustą spaudą. Ne mažiau rizikavo ir slaptųjų mokyklų mokytojai – daraktoriai, slapta mokydami jaunają kartą lietuviško žodžio.

Taigi, šiandien norėtusi prisiminti tuos žmones, kurie, negailėdami net savo gyvybės, išsaugojo mums lietuvišką žodį. Pirmiausia norėčiau paminėti žmogų, pasirūpinusį, kad knygneštės istorija nenuetų į užmaršti. Tai **Petras Ruseckas**, pats užaugęs ir subrendęs knygnešių laikais, ši laikotarpį sulygino su didžiujų kovų su kryžiuočiais gadyne. Jis sukūrė nemirtingą paminklą knygnešiams – knygą-atsiminimą rinkinį *Knygnešys* (I t. – 1926, II t. – 1928). Dar 1924 m. jis kreipėsi į visuomenę ir paprašė paremti jo iniciatyvą surinkti knygneštės laikų atsiminimus. Pavyko surinkti jų tiek, kad būtų buvęs išleistas ir trečiasis *Knygnešio* tomas. Deja, tuo laikotarpiu dienos šviesos jam išvysti nebuvo lemta. Kaip jau visiems žinoma, šis tomas išleistas tik 1997 m. Jo sudarytojas akad. Vytautas Merkys jį paskyrė paties P. Rusecko atminimui.

Jau pirmajame *Knygnešio* tome pateikiami atsiminimai apie Panemunėlio krašto švietėją, kunigą **Joną Katelę**, kurio veikla plačiai apžvelgta šioje konferencijoje. Kadangi šis žmogus labai svarbus ne tik Kupiškio, bet ir Rokiškio kraštui, jamžinant jo atminimą 1995 m. Rokiškio rajono Panemunėlio pagrindinei mokyklai buvo suteiktas Jono Katelės vardas.

Išlikimas J. Katelės bendražygis buvo **Jonas Šarkauskas**. Baigęs Panemunėlio pradžios mokyklą, tapo J. Katelės slaptosios mokyklos mokytoju. Nuvykdavo į Tilžę, buvo apylinkės knygnešys, rinko parašus prašymams, kad būtų leista spausdinti lotyniškomis raidėmis knygas ir buvo vienas iš pirmųjų, kuris statė vadinamus **Šv. Kazimiero kryžius** –

slaptą knygnešių ženklą. 1918 m. organizavo Panemunėlio savivaldybę. 1919 m. buvo suimtas bolševikų bei kalintas Rokiškyje, kur ir mirė.

Žymiausias Jūžintų krašto švietėjas buvo **Juozas Otas Širvydas**. Nepriklausomoje Lietuvoje tai buvo visiems žinomas žmogus, aktyvus visuomenės veikėjas. Ypač uoliai jis dirbo spaudos draudimo metais.

Dar jaunuoliu būdamas, J. O. Širvydas gabeno lietuvišką spaudą iš Rytų Prūsijos, platino ją visoje Lietuvoje, leido nedidelės apimties rankraštinių laikraštelių Triūnas mužikėlio. Vietiniai žandarai ne kartą perspėjo mesti draudžiamą veiklą, bet jis geriau pasirinko Panevėžio kalėjimą, vėliau – tremtį į Latviją, negu atsisakyti švietėjiško darbo.

Po tremties J. O. Širvydas su žmona Katerina apsigyveno Panemunėlyje. Čia slaptai būrė jaunimą, rengė vaidinimus. Kartu su J. Katele įsteigė jaunimo švietimo būrelį „Žvaigždė“. Šios draugijos nariai užrašinėjo dainas, pasakas, priežodžius, mjsles. J. O. Širvydo žodžiais tariant, kiekvienas narys turėjo kas mėnuo parašyti iš žmonių girdėtą pasaką, dainą, minklę ir priežodį. Jų surinkta tautosaką savo leidiniuose panaudojo Jonas Basanavičius.

Prasidėjus persekcionimams, J. O. Širvydas buvo priverstas emigruoti į JAV. Čia jis suartėjo su Jonu Šliūpu ir prisidėjo prie laisvamanių veiklos. 1921-1928 m. redagavo laikraštį Vienybė, o grįžęs į Lietuvą dalyvavo šaulių, tautininkų sajungos veikloje. Sugrįžęs tėvynėn apsigyveno gimtuosiucose Jūžintuose, kur užsiiminėjo homeopatija, gaudavo siuntas vaistų ir gydė žmones. Miestelyje jis įkūrė biblioteką, atidavė jai visas savo knygas. J. O. Širvydas paliko atsiminimą apie V. Dembski, J. Šliūpą, K. Būgą. Daugiausia laiko praleisdavo dirbdamas prie visuotinio lietuvių kalbos žodyno. Jam atrodė, kad šiam darbui ir šimto metų neužteks.

Mirė J. O. Širvydas 1935 m. gruodžio 27 d. Jūžintuose, čia ir palaidotas. 1995 m. minint 120-ąsias J. O. Širvydo gimimo metines, Jūžintuose, ant namo kuriame jis gyveno, atidengta atminimo lenta ir viena Jūžintų gatvelė pavadinta jo vardu. Švietėjo atminimui įamžinti 2001 m. Jūžintų vidurinei mokyklai suteiktas jo vardas.

Dar viena Jūžintų krašto švietėja buvo daraktoriė **Elena Mekuškaitė**. Igijusi pradžiamokslį, pateko į slaptą trimetę daraktorių rengimo mokyklą Panemunėlyje. Šią mokyklą įkūrė nelegalios „Žvaigždės“ draugijos Panemunėlio skyriaus steigėjai J. O. Širvydas ir kunigas J. Katelė. Baigusi daraktorių mokyklą, E. Mekuškaitė pati ėmė

mokyti panemunėliečių vaikus Naujikų, Tindžiulių, Moškėnų ir kt. kaimuose Panemunėlio apylinkėse. Ji mokytojavo 9 metus, kol, iškusta valdžiai, turėjo iš čia bėgti.

Atsidūrusi Kretingoje, Elena dar užsiėmė ir lietuviškų knygų knygnešyste iš Prūsų. Tilžėje išmokė knygrifybos ir ją populiarino Lietuvoje, šio amato žinias perteikdavo savo mokinėms. E. Mekuškaitė mokojo daug lietuvių liaudies šokių ir jų mokė kitus. Liaudies šokai ir žaidimai taip pat buvo savotiška nelegalaus mokymo priedanga.

Mirė E. Mekuškaitė 1968 m. sausio 18 d. gimtuosiuose Jūžintuose. Čia ir palaidota.

Dar vienas Jūžintų apylinkių knygnešys ir pedagogas **Juozas Petruslis**, gimė 1876 m. kovo 18 d. Audros kaime, Jūžintų seniūnijoje. Baigęs pradžios mokyklą Zarasuose, mokėsi Rygos gimnazijoje. Ten aktyviai dalyvavo lietuvių tautiniame judėjime, platino lietuvišką spaudą. 1898 m. išvažiavo studijuoti į Šveicariją, Friburgo universitete įkūrė lietuvių studentų draugiją „Rūta“.

Studijuodamas Paryžiaus Sorbonos universitete, J. Petruslis išteigė lietuvių studentų draugiją „Lituania“. 1906 m. grįžo į Lietuvą. Nuo 1911 m. dirbo Rokiškio apskrityme kooperacijos ir kultūros baruose, daug prisidėjo prie Rokiškio gimnazijos įkūrimo. Dėstė istoriją rajono mokyklose, daug skaitė, namuose turėjo gausybę knygų. 1950 m. J. Petruslis išejo į pensiją ir gyveno gimtajame Audros kaime. Mirė 1958 m. lapkričio 3 d. Palaidotas Ragelių kapinėse.

Kamaju krašto švietėjas **Konstantinas Narkevičius** dar jaunystėje sužinojęs, kad yra žmonių, kurie slapta platina lietuviškas knygas, panoro tuo amatu užsiimti. Iš pradžių knygas gaudavo Kupiškyje, vėliau – atsiveždavo iš Kauno, Panevėžio. Platino jas po visas parapijas Zarasų, Utenos, Panevėžio, Rokiškio apskrityme.

K. Narkevičius buvo raišas. Todėl apsimetęs elgetaujančiu gabeno ir platino lietuviškas knygas. Platino knygas ir jo žmona, kuri per atlaidus prekiaudavo įvairiais religiniais reikmenimis. Viešai ji išdėliodavo valdžios leidžiamas knygutes, o po jomis – lietuviškas. Knygnešio darbas buvo labai pavojingas: dažnai tekdavo slapstytis nuo žandarų, grėsė būti įkalintam ar išsiustum iš katorgų. K. Narkevičius buvo patekęs į Zarasų kalėjimą.

Atrodo, jog K. Narkevičius mirė apie 1946 m. Palaidotas Kamaju kapinėse. Toji gatvelė Kamajuose, kurioje gyveno K. Narkevičius,

tarpukario Lietuvoje pavadinta jo vardu. O tai, kad šis žmogus buvo Lietuvai labai nusipelnęs, įrodo toks faktas: Kaune, Karo muziejaus sodelyje prieš karą pastatytoje „Knygnešių sienelėje” buvo įrašyta 100 labiausiai pasižymėjusių kovose prieš spaudos draudimą žmonių pavardės. Trečiojoje granito plokštėje, pavadintoje „Labai pasižymėjė knygnešiai”, iškaltas ir toks įrašas: „Narkevičius Kostas. Mažažemis”.

Dar vienas Kamajų krašto švietėjas **Juozas Pavarotnikas**, gimė 1871 m. Panemunėlio apylinkėse. Vėliau jis gyveno Kamajuose. Pramokęs rašto J. Katelės mokyklose, 1886 m. jau pats platino draudžiamas knygas Panemunėlio ir Kamajų apylinkėse. Tai darė ne siekdamas pelno, bet grynai idėjiniais sumetimais. J. Pavarotnikas draudžiamą lietuvišką raštą gaudavęs per Panemunėlio kleboną J. Katelę. Tuos raštus paimdavęs iš sutartos vietas miške netoli Panemunėlio. 1905 m. J. Pavarotnikas kovojo už lietuvišką mokyklą Kamajuose, Nepriklausomos Lietuvos laikais buvo ilgametis Kamajų valsčiaus tarybos narys.

Mirė J. Pavarotnikas apie 1932 m. Kamajuose. Palaidotas Kamajų kapinėse.

Kiek tolėliau nuo Kamajų – Duokiškio krašte – gyveno švietėjas **Juozapas Balbata**. Jis gimė 1851 m. liepos 22 d. Minčiūnuose, Kamajų seniūnijoje. Tėvas buvo pasiturintis valakininkas, todėl abu sūnūs buvo šiek tiek mokyti. Vienas iš jų liko ūkininkauti gimtajame kaime, o kitam – Juozapui – parūpo švietėjiška veikla ir jis tapo knygnešiu. Pėsčiomis nueidavo į Vilnių ar į Rytpėrūsius ir iš ten atgabendavo knygų. Slaptam kroviniui gabenti pasidarė medinį dvigubu dugnu vežimėli, pasisiuvo platų milinį paltą. Caro žandarai, pamatę pėsčiomis einantį ir dar ratukus traukiantį pavargusį žmogų, net neįtardavo, kokį brangų turta jis veža neišvaizdžiame vežimėlyje. O ten būdavo lietuviškos knygos, maldaknygės, laikraščiai, kalendoriai, knygelės vaikams, iš kurių daraktoriai slaptose lietuviškose mokyklose mokė vaikus skaityti ir rašyti.

Namuose spaudą slépdavo lentynose, kurios buvo padarytos tarp dvigubų namo sienų, o taip pat Minčiūnų miške didelės pušies drevėje. J. Balbata buvo išsimokslinės, raštingas, o kartu ir labai paprastas žmogus, visada pagelbdavęs kaimynams bėdoje. Atsidėkodami už pagalbą, Minčiūnų kaimo vyrai parėmė Juozapo iniciatyvą pastatyti kaimo kapinaitėse koplyčią.

Atkūrus Lietuvos valstybę, Vyriausybė įvertino knygnešio nuopelnus ir paskyrė jam 50 litų pensiją. Juozapas atsisakė tokio dydžio pensijos, motyvuodamas tuo, kad jis turi žemės, ūkelį, ir kad yra už jį ir „biednesnių“. Sutiko gauti tik 20 litų pensiją.

Mirė J. Balbata 1940 m. kovo 2 d. Minčiūnuose, sulaukęs beveik 90 metų. Jis visuomet sakydavo: „Būkit linksmai, ilgai gyvensit“. Palaidotas Minčiūnų kaimo kapinėse.

Obelių krašte švietėjiškas idėjas skleidė **Juozas Zauka**. Rašyti ir skaityti jis slapta mokési pas davatkėles ir keletą metų mokykloje. Dar vaikas būdamas susipažino su knygnešiais.

Padedamas prelato Daugėlos, J. Zauka 1889 m. gavo tarnybą Peterburge. Čia jis tapo aktyviu knygnešiu, spaudos bendradarbiu (pasirašinėjo slapyvardžiais „Vargdienėlis“, „Rūtų lapelis“), pirmuoju lietuviškų vakarų rengėju, vaidintoju, deklamatoriumi, dainininku, chorvedžiu, režisieriumi ir nenuilstančiu lietuvių draugijų steigėju.

Spaudos draudimo metais J. Zauka gabeno lietuviškus spaudinius iš Prūsijos per Stokholmą, Helsingforsą, Tamerforsą, Vyborgą į Peterburgą ir į Lietuvą. Tarp jų buvo Aušra, Varpas, Strazdelio, S. Daukanto, K. Donelaičio, M. Valančiaus, Maironio, Vaižganto ir kitų autorių leidiniai.

1908 - 1910 m. ir 1918 - 1932 m. J. Zauka gyveno Subatėje (Daugpilio raj., Latvija). Čia suorganizavo puikų lietuvių chorą ir dirbo su artistų mėgėjų būreliu. Nuo 1932 m. iki mirties J. Zauka gyveno Obeliuose. O mirė jis 1943 m. gruodžio 3 d.

J. Šliūpas apie J. Zauką taip rašė: „Jo gyventa ne veltui. Galiausiai jis nutūpė savo numylėtoje tėvynėje. Norėčiau, kad mūsų jaunoji karta imtų iš jo pavyzdži, ir su visu atsidėjimu tarnautų savo tautai, jos šviesai, jos gerovei, jos laimei... J. Zaukos ir jam lygiu nepamirš Lietuvą!“¹

Kitas Obelių krašto švietėjas - **Augustinas Kalvelis** iš Aukštakojų kaimo. Jis su savo vyriausiu sūnumi dalyvavo 1863 m. sukiliame. Nuslopinus sukiliama, jie abu buvo suimti ir ištremti į Sibirą, o namas sudegintas. Spaudos draudimo metais jis veždavo iš Tilžės maldaknyges ir platino jas Obelių krašte.

¹ Šliūpas J. Du žymiu darbuotoju Lietuvos naudai: Juozas Zauka ir kun. Aloyzas Šliūpavičius (fotokopija).

Knygnešys **Petras Mulokas**, gimęs apie 1854 m. Rokiškio rj., Panemunio vls., Balalių km., gabeno lietuviškas knygas iš Tilžės, Rygos ir kitų miestų. Daugiausia tai buvo elementoriai, kuriais jis aprūpindavo slaptosiose mokyklose besimokančius vaikus. Platindavo taip pat įvairias maldaknyges, religines knygeles, kiek mažiau – pasaulietinio turinio leidinius.

P. Mulokas draudžiamas lietuviškas knygas gaudavo Vokietijos pasienyje, rečiau – Rigoje. Ne kartą ir jam pačiam teko pereiti sieną ir nuykti į Rytprūsius. Lietuvos teritorijoje P. Mulokas paprastai keliaudavo traukiniu, taip pat arkliais. Ne kartą teko knygas gabenti ir ant pečių užsivertus.

Važiuodamas į kermošius, P. Mulokas į pašarų maišą įsidėdavo ir ryšulį knygą. Platino jas Kvetkuose, Čedasuose, Suvainiškyje, Žiobiškyje, nuvažiuodavo net į Panemunėlį.

P. Mulokas mirė gyvendamas pas sūnų Joną. Palaidotas Panemunio senosiose kapinėse. Ant kapo buvo pastatytas paminklas, kuriame įrašytos gimimo ir mirties datos. Anūkui Jonui jį perdarius, to įrašo nebeliko.

Pandėlio valsčiuje, Stenionių kaime 1823 - 1930 m. gyveno ūkininkas, veterinaras ir felčeris **Tamošius Kesiūnas**. Jis 18 metų buvo renkamas Pandėlio valsčiaus teisėju, gerai pažinojo Pandėlio apylinkes ir jų gyventojus. Važinėdamas pas žmones, vis veždavosi knygelių ir jas platino. Draudžiamų spaudinių atgabendavo platintojas Justinas. Vasaros metu T. Kesiūnas juos slépdavo avilyje, o žiemos metu – klojime.

Į Stenionių kaimą bei apylinkę knygų atveždavo ir **Povilas Kesiūnas**. Jis tada mokėsi Panevėžio gimnazijoje, turėjo mažą bibliotekėlę, kurią vadino knygyneliu. Jo bibliotekėlėje visada būdavo įvairių knygelių ir elementorių, daugiausia spausdintų Tilžėje, Jagomasto spaustuvėje, ir Vilniuje – Juozapo Zavadskio spaustuvėje.

Paminėtini ir kiti mūsų krašto šviesuliai. Tai **Augustas Bėgulis**, **Jonas Čerškus**, **Aleksandras Gavėnas**, **Juozapas Gylys**, **Juozas Kavaliauskas**, **Izidorius Masiulis**, **Justinas Merkis**, **Ignas Starkus**, **Aleksandras Šukys**, **Juozapas Stašys**, **Antanas Bernotas**, **Kazys Žikuris**, **Petras Dūda** ir kt.

Šiandien knygnešių jau nėra mūsų tarpe, tačiau mums liko jų darbai, amžininkų prisiminimai, o rankose brangiausia relikvija – lietuviška knyga.

Literatūros apie Rokiškio krašto knygnešius sąrašas

Rokiškio krašto knygnešiai [Rankraštis]: kraštotoyros darbas /Rita Viskaitienė.- Rokiškis, 2001.- 247 p.

x x x

Aleknienė V. Aukštaitijos krašto budintojas Jonas Katelė ir jo vienminčiai // Panevėžio rytas. 1996, bal. 10, 11, 16.

Aleknienė V. Jonas Katelė budino Panemunėlio kraštą // Gimt. Rokiškis. 1995, lapkr. 4.

[Apie J. O. Širvydą] // Bikinaitė T. Vienužis. – Vilnius, 1996, p. 122, 320, 348.

Ažubalis A. Lietuviškasis Pestalocis [Jonas Katelė] // Dialogas. 2001, saus. 12, p. 11.

Balbata Juozas // Lietuvių enciklopedija. T. 2. – Boston, 1954, p. 78.

Baltušytė R. Tas mielas prakeiktas Duokiškis: Tūkstantmetis [Yra apie J. Balbatą] // Gimt. Rokiškis. 1999, geg. 19.

Baškiénė R. Pandėlio krašto knygnešiai // Gimt. Rokiškis. 2000, kovo 23.

Bičiūnas V. Kun. Jonas Katelė ir jo laikai 1831-1908. – Kaunas, 1934.

Byčkovskaja D. Juos vienijo meilė gimtajam raštui: Kultūra ir žmogus // Gimt. Rokiškis. 1990, bal. 3.

Bitinas J. Mūsų Tindžiuliai kunigo Katelės laikais // Prie Nemunėlio. 1990, spalis.

Būtėnas J. Profesorius neranda batų [Rašoma ir apie Juozą Zauką] // Nemunas. 1968, nr. 9.

Cinauskienė E. Aš jį prisimenu [Konstantiną Narkevičių] // Gimt. Rokiškis. 1992, geg. 6.

Faktai ir idėjos: [1935 m. gruodžio 27 d. Jūžintų miestely mirė žymus knygnešys J. O. Širvydas] // Naujoji Romuva. 1936, saus. 5, p. 21-22.

Garbės kanauninkas kunigas Jonas Katelė (1831-1908) // Mūsų švyturiai. – Vilkaviškio vyskupijos bažnytinė reikmenų bendrovė, 1992, p. 122-124.

Gegužės 7-ąjį uždekimė kiekvienam po žvakelę: III lenta – labai pasižymėjė knygnešiai [tarp jų – Kostas Narkevičius] // XXI amžius. 1997, bal. 25, p. 6.

Jodeikienė Z. Jie nešė šviesą Lietuvai // Spalio vėliava. 1989, bal. 11.

- Jodeikienė Z. Jonas Katelė – knygnešys ir švietėjas // Spalio vėliava. 1989, kovo 16, 18.
- Jonas Katelė // Baliūnas V. Panevėžio J. Balčikonio gimnazija 1727-2002. – Panevėžys, 2002, p. 294-297.
- Jonas Katelė // Pranckūnas J. Panemunėlio kraštas ir jo žmonės. – Panemunėlis, 1996, p. 21.
- Juozapavičius P. Daraktorė Elena Mekuškaitė: Lieka žemėje pėdos // Kraštotojra. Kn. 24. – Vilnius, 1990, p. 85-88.
- [Juozas Otas Širvydas] // Vanagas V. Lietuvių rašytojų sąvadas. – Vilnius, 1987, p. 122.
- Juozas Zauka // Maknys V. Lietuvių teatro raidos bruožai. – Vilnius: Mintis, 1972, p. 160-161, 165, 178.
- Kaluškevičius B. Kunigo Jono Katelės mokinė – daraktorė ir knygneše Elena Mekuškaitė // XXI amžius. 2002, geg. 15, priedas „Knygnešių krivūlė“, p. 3.
- Kaluškevičius B. Pasižymėjęs Rokiškio krašto knygnešys [Konstantinas Narkevičius]: Grąžiname atmintį // Gimt. Rokiškis. 1994, kovo 17.
- Kan. Jonas Katelė: Panemunėlis // Panevėžio vyskupija: istoriniai duomenys, pastoracinė veikla. – Vilnius, 1998, p. 467 – 469.
- Katelė Jonas // Ažubalis A. Iš Lietuvos matematinio švietimo praeities. – Kaunas, 1997, p. 165 – 166.
- Katelė Jonas // Knygotyra: enciklopedinis žodynas. – Vilnius, 1997, p. 162.
- Katelė Jonas // Lietuviškoji Tarybinė enciklopedija. T. 5. – Vilnius, 1979, p. 373.
- Katelė Jonas // Lietuvių enciklopedija. T. 11. – Boston, 1957, p. 170-171.
- Katelė Jonas // Lietuvių literatūros enciklopedija. – Vilnius, 2001, p. 225.
- Katelė Jonas // Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 2. – Vilnius, 1968, p. 79.
- Katelė Jonas // Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 2. – Vilnius, 1986, p. 237.
- Katelė Jonas // Vanagas V. Lietuvių rašytojų sąvadas. – Vilnius, 1996, p. 93.

- Kirlys J. Kamajų apylinkės knygnešiai [Juozas Balbata, Kostas Narkevičius, Juozas Pavarotnikas] // Gimtasai kraštas. 1944 (1996), nr. 32, p. 5-8.
- Kirlys J. Kamajų krašto knygnešiai // Gimtinė. 2003, spal. 1-30; lapkr. 1-30.
- Kiselytė R. Jo vardas neužmirštamas ir šiandien [Juozo Petruolio] // Voruta. 1999, geg. 29, p. 7.
- Kiselytė R. Mažiau žinomi, bet vienodai brangūs [Apie Rokiškio krašto knygnešius] // Voruta. 1998, bal. 18, p. 5.
- Kiselytė R. Rokiškio krašto knygnešiai // Ūkininko patarėjas. 1997, kovo 15, p. 19.
- Knygnešiu sodelyje prie karo muziejaus įamžinimo I aktas. II aktas // Švyturys. 1990, nr. 5, p. 23.
- Kostas Narkevičius // Šimtas knygnešių: knygnešių sienelės vardai. – Vilnius : [LKF], 1998, p. 86.
- Krasauskas A. Petras Mulokas, Panemunio knygnešys: Vaizdelis iš mūsų praeities // Prie Nemunėlio. 1990, spalis.
- Kun. Jonas Katelė (1830-1908) // Jakštasis A. Užgesę žiburiai. – Roma, 1968.
- Lauraitis V. Panemunėlio švietėjas: Jono Katelės 60-osioms mirties metinėms // Spalio vėliava. 1968, geg. 21.
- Lauraitis V. Žymusis Panemunėlio švietėjas // Šviesa. 1974, nr. 4, p. 24-25.
- Mackevičienė O. Knygnešio gyvenimo kelias [J. O. Širvydo] // Prie Nemunėlio. 1995, rugpjūtis, p. 3-4.
- Mackevičienė O. Švietėjas iš Jūžintų [Juozas Otas Širvydas]: Grąžinkime atmintį // Gimt. Rokiškis. 1990, bal. 3.
- Makuškaitė I. Lietuvių kultūros gaivintojas [Juozas Zauka] // Gimtinė. 1992, kovo 1-31.
- Makuškaitė I. Lietuvos ir Obelių patriotas: Ižymūs mūsų krašto žmonės [Juozas Zauka] // Gimt. Rokiškis. 1992, vas. 21.
- Masteikienė V. Tiesa, kuria turime žinoti // Spalio vėliava. 1989, bal. 13.
- Merkienė A. Sunkioji gadynė. Žmonių švietėjas Kunigas Katela // Ruseckas P. Knygnešys (1864-1904). Kn. 1. – Vilnius, 1992, p. 35-36.
- Mickis M. Iš Kamajų apylinkės [Apie knygnešį iš Kamajų Juozą Pavarotniką] // Ruseckas P. Knygnešys (1864-1904). Kn. 2. – Vilnius, 1992, p. 103-104.

- Nuotr.: Spaudos draudimas. Spaudos platintojas J. Zauka // Knygotyra: enciklopedinis žodynas. – Vilnius, 1997, p. 340.
- Nuotr.: Žymusis Rokiškio krašto švietėjas kunigas Jonas Katelė // Blaževičius P. Kai kurie Rokiškio krašto kultūros istorijos bruožai. – Rokiškis, 1994, p. 7.
- Pakenienė I. Prisiminimai apie J. O. Širvydą // Prie Nemunėlio. 1995, rugpjūtis, p. 4.
- Petras Mulokas, Panemunio knygnešys // Prie Nemunėlio. 1991, spalis, p. 4-5.
- Petrauskaitė A. Jūžintai paminėjo knygnešį [J. O. Širvydą] // Panevėžio rytas. 1995, bal. 19, p. 5.
- Petrauskienė V. „Kaip mokėjau, teatrus režisavau... [Apie Juozą Zauką] // Gimt. Rokiškis. 1994, saus. 15.
- Petrauskienė V. Nepamirš Lietuva knygnešio [Juozo Zaukos]: Grąžinkime atmintį // Spalio vėliava. 1989, vas. 28.
- Petrulis J. Juozas Petrulis ir pirmosios lietuvių studentų korporacijos // Liet. aidas. 1996, kovo 16, p. 23.
- Petrulis J. Juozui Petriliui – 120 // Prie Nemunėlio. 1996, rugpj. (nr. 15), p. 2-3.
- Petrulis J. Iš autobiografijos: Iš atsiminimų // Rokiškio J. Tumo-Vaižganto vidurinei mokyklai – 75. – Rokiškis, 1993, p. 56-62.
- Petrulis T. Audros kaimo sūnus [Juozapas Petrulis] // Gimt. Rokiškis. 1991, kovo 27.
- Pivoriūnienė A. Liaudies švietėjas [Jonas Katelė]: Kultūros baruose // Spalio vėliava. 1986, kovo 27.
- Raguotis B. Kur gyvavo „Žiburėlio“ draugija // Gimt. Rokiškis. 1990, kovo 6.
- Raguotis B. Liaudies švietėjas [Jonas Katelė] // Kultūros barai. 1968, nr. 5, p. 58-59.
- Sabalys K. Kamajų knygnešys Kostas Narkevičius pasakoja: Iš didžiuų lietuvių kovų // Vilniaus spinduliai. 1940, nr. 23, 24, 25.
- Salagiris M. „Kraštotoyros“ knyga: Grąžinkime atmintį // Gimt. Rokiškis. 1990, lapkr. 10.
- Salagiris M. Parodoje „Knignešių takais“: Mylēkime knygą – žinių šaltinių! // Spalio vėliava. 1989, bal. 11.

- Skomskis J. Obeliuose – žalieji nameliai ant kalno... Juose nuo 1932 m. iki 1943 m. gyveno knygnešys, kultūros veikėjas Juozas Zauka...// Diena. 1996, bal. 20, p. 8.
- Stasiūnienė Z. Jūžintai prisimeňa: 1875 m. balandžio 4 d. Jūžintų parapijos Dauliūnų kaime gimė švietėjas J. O. Širvydas// Gimt. Rokiškis. 1995, bal. 15.
- Susipažinkite... Jonas Katelė // Mokykla. 1994, nr. 10-11, p. 55.
- Šidlauskas A. Gyvos knygnešių pėdos // Gimt. Rokiškis. 1990, kovo 17.
- Širvydas J. O. Ir kas gi jo neatsimins su atdūksiu! // Knygnešys 1864–1904. T. III. Petru Ruseckui pagerbt. – Vilnius, 1997, p. 60-71.
- Širvydis, Širvydas Juozas Otas (Otonas) // Knygatyra: enciklopedinis leidinys.– Vilnius, 1997, p. 331-332.
- Širvydas Juozas Otas // Lietuviškoji Tarybinė enciklopedija. T. 10. – Vilnius, 1983, p. 603.
- Širvydas Juozas // Lietuvių enciklopedija. T. 30. – Boston, 1964, p. 13-14.
- Širvydas Juozas Otas // Lietuvių literatūros enciklopedija. – Vilnius, 2001, p. 490.
- Širvydas Juozapas Otas // Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 3. – Vilnius, 1971, p. 410.
- Širvydas Juozas Otas // Vanagas V. Lietuvių rašytojų sąvadas. – Vilnius, 1996, p. 142.
- Širvydas Juozas Otas // Žurnalistikos enciklopedija. – Vilnius, 1997, p. 491.
- Šliūpas J. Du žymiu darbuotoju Lietuvos naudai: Juozas Zauka ir kun. Aloyzas Šliūpavičius (fotokopija).
- Vajėga J. Pramintu takeliu [Apie Juozą Zauką] // Meno saviveikla. 1964, nr. 4.
- Vilkickienė D. Panemunėlio šviesuolis [Jonas Katelė]: Mūsų krašto istorijos puslapiai // Gimt. Rokiškis. 1991, geg. 29.
- Viskaitienė R. Knygnešių takais // Gimt. Rokiškis. 1992, geg. 6.
- Zauka Juozas // Lietuvių enciklopedija. T. 35. – Boston, 1966, p. 60.
- Zauka Juozas – buvęs knygnešys // Būtėnas J. Istorografo užrašai. – Vilnius : Vaga, 1974, p. 203-207.

Book - Carriers from Rokiškis Region

Rita Viskaitienė,
Public Library of Rokiškis
Region Municipality

Summary

The article introduces the people from Rokiškis region, who, during the years of ban of the Lithuanian press in the Latin alphabet, carried, distributed and hid the banned press, secretly taught young people to read and write in Lithuanian. There are presented briefly their biographies, the ways of distributing the illegal press, the establishment and activities of secret schools.

Garšvių knygnešių draugija ir Anykščių krašto knygnešiai

Raimondas Guobis,

Anykščių A. Baranausko ir A. Vienuolio - Žukausko

memorialinis muziejus

Lietuvos istorijoje yra daug pavyzdžių, kai prislėgta, dvasiškai palaužta tauta pasiaukojančiu susitelkusiu idealistų darbu nugalėjo didžiausius pavojus. Spaudos draudimo metai (1864-1904) yra svarbus laikotarpis Lietuvos istorijoje, padėjęs suvokti, kad esame lietuvių, kad turime gyventi savoje nepriklausomoje valstybėje, kurios rytas išaušo 1918 m. vasario 16 dieną.

Prūsijoje pradėjus spausdinti lietuviškus laikraščius bei knygas, raštai plito po visą Lietuvą, pasiekdami net mažiausius bažnytkaimius ir sodžius. Šalia Krekenavos miestelio, dabartiname Panevėžio rajone, prie pat Vadaktelių įsikūrusio Garšvių kaimo gyventojai panoro gauti daugiau spaudinių ir net patys juos platinti. Lietuviškų raštų platinimu ypač susidomėjęs Kazimieras Ūdra émė paslapčia aiškintis, kaip knygų parsigabentį tiesiai iš Prūsijos.

Sykį į kaimą užklydo Jonas Venckavičius, krosnių mūrijimo ir kitų amatų meistras, taip pat slapta mokęs vaikus skaityti ir rašyti, platinęs lietuvišką spaudą Raguvos, Ramygalos, Kavarsko ir Troškūnų apylinkėse. Nors vyrai ilgokai šnekėjos, jis neprasitarė apie knygų gabenimo kelius. Po kelių dienų pro šalį keliavo knygnešys Jurgis Bielinis, su neregėtu užsidegimu ir pasiaukojimu platinęs spaudą, vadinas knygnešių patriarchu, „ministeriu“. Beje, J. Bielinis tikėjo ne tik spaudos atgavimui, bet ir Lietuvos valstybės nepriklausomybe. „Kaip vandens lašas, nuolatos lašnodamas, suaižo akmenį, taip ir mūsų tauta, nepaliaudama kirsti burlioko šaknis Lietuvoje, išsikovos sau laisvę“, – yra sakęs knygnešys.

Keleivis apsinakvojo Ūdrą sodyboje. Svečias su šeimininku ilgokai šnekėjos ir buvo daug atviresnis, papasakojo apie keliones per sieną, pritarė knygų platinimo draugijos steigimui.

Taip 1885 m. buvo įsteigta Garšvių knygnešių draugija. Sėkmingai veiklai reikėjo pasišventusių, sumanių žmonių, lėšų ir sėkmės. Šeši draugijos steigėjai – Jurgis Bielinis, Kazimieras Ūdra,

Vincas Kazanauskas, Juozas Neteckis, Jonas Račiūnas, Juozas Sakalauskas – pradžiai sudėjo po 200 rublių. Taip pat buvo nuspręsta draugijos reikalams naudoti K. Ūdros ūkio išteklius ir pajamas bei lėšas, gautas už nelegalių emigrantų, slapta pereinančią sieną, palydėjimą. Draugijos ekonominę padėtį stiprino ir pelnas, gautas už parduotas knygas. Draugijos buhalteris Adomas Ladukas rašė: „Skirstant kainas buvo žiūrima, kad ant dviejų rublių užėitų trečias...”.

O pinigų reikėjo. Iklieuvus su knygomis, būdavo bandoma iš žandarų išspirkti, negailint dešimčių, o kartais ir šimtų rublių. Nuostolių atsirasdavo ir gabenamai spaudai patekus į caro pareigūnų rankas. Ypač didelę netekštę draugija patyrė 1894 m. vasario 4 d. netoli Raseinių rusų policijai konfiskavus du vežimus nelegalios spaudos (apie 4000 knygų). Tačiau net tokie smūgiai draugijos nesužlugdė. Gelbėjo sukaupto kapitalo atsarga. Siekdami sumažinti knygų savikainą bei riziką gabenant per sieną, draugijos nariai sumanė steigti spaustuvę Garšiuose, jau buvo nusipirkę spausdinimo įrenginių, bet sumanymo įgyvendinti nebespėjo.

Iš Prūsijos į Garšvius atgabentos knygos buvo platinamos po plačią apylinkę. Viena svarbiausių iš draugijos centro nusidriekusi tautinės gyvybės žadinimo arterija vedė į Anykščių kraštą, į Griežionelių dvarelį prie Andrioniškio. Ūkio savininkas, senos garbingos bajorų giminės palikuonis Stanislovas Didžiulis, jo žmona rašytoja Liudvika Didžiulienė-Žmona ne tik platino lietuviškus raštus, bet rašė į Aušrą ir kitus to meto periodinius leidinius. Iš Griežionelių knygos pasklisdavo po apylinkę, pasiekdavo Kupiškį, Zarasus, Utėną, Ignaliną, Molėtus ir net lietuvių bendruomenes už etnografinės Lietuvos ribų.

Anykščių kraste, anykštelių bibliotekininkų surinktomis žiniomis, buvo apie 60 knygnešių. Didžioji jų dalis platinė per Garšvių draugiją gaunamą literatūrą. Kas buvo tie lietuviško žodžio nešėjai? Daugiausia ūkininkai, smulkūs prekeiviniai, elgetos, kunigai. Keletas jų tapo knygnešiais profesionalais, aukojuisiais šiam šventam darbui visą gyvenimą – dieną naktį keliaudavo kaip nepriklausomybės pavasario pranašai, skleisdami lietuvišką dvasią. Daugiausia – vyrai, bet buvo ir trys moterys. Štai Adelė Kovaliūnaitė (g. 1845 m.), būdama 30-ties metų, paskatinta šviesesnių žmonių bei skurdo verčiamą, pradėjo platininti knygas ir knygnešyste užsiėmė 25 metus. Nors iš mažens buvo bemokslė, bet prasilavino, pamėgo skaityti, buvo tautiškai susipratusi ir savarankiška moteris. Ne sykį iklieuvusi žandarams į nagus, vėliau buvo

labai atsargi. Vaikščiodavo pėsčia tarsi elgeta, apsigaubusi didele skara, po kuria ant nugaros pasikabindavo drobinį krepšį su knygomis. Knygnešiais buvo beveik vien lietuviai, nors tarp jų buvo ir žydas Mauša Zelmanovičius, įkliuves žandarams veždamas lietuviškus spaudinius iš Utenos į Svédas.

Kas skatino imtis šio sunkaus, pavojingo darbo? Pirmiausia tautinis sąmoningumas, noras priešintis caro valdžios savivalei, taip pat ir galimybė užsidirbti. Knygnešys Valeras Laskauskas, vertėsis smulkia prekyba, prisiminė panašiai besivertusio vyresnio amžiaus prekybininko patarimą šalia muilo bei kitų prekių išidėti ir lietuviškų knygelių, nes jas pardavus galima gerai užsidirbti. Tačiau knygnešių idealizmas, romantika ar noras praturtėti galėjo baigtis keletu metų kalėjimo, Sibiro tremtimi ar net mirtimi.

Knygas knygnešiai slėpdavo šiaudiniuose pastatų stoguose, klojimų prėsluose, peludėse, akmenų krūsnyste, gyvenamuosiuose namuose sumaniai įrengtose slėptuvėse. Tokia originali draudžiamosios spaudos slėptuvė yra išlikusi Didžiulių sodyboje-muziejuje Griežionėlėse. Raštus platindavo pirmiausia artimiausioje aplinkoje, pasiūlydavo kaimynams, paėjėdavo ir tolėliau. Pirkdavo paprasti sodiečiai, taip pat kai kurie dvarininkai ir dvasininkai. Knygnešys Jonas Šaučiūnas buvo laukiamas svečias Šlavėnų dvare, aplankydavo ir klebonijas, nors sykį buvo išvarytas Troškūnų ir Kurklių klebonų. Vikarai buvo drąsesni ir patys spaudą platino. Tų pačių Troškūnų vikaras Pranas Janulaitis už tai net kalėjo. Viešintų vikaras Bronius Šlamas, nesiekdamas pasipelnyti, knygeles tiesiog išdėliodavo pakelėje, progai pasitaikius be baimės ragino parapijiečius skaityti lietuviškus raštus.

Knygnešiai patikusių knygelių pasilikdavo ir sau, taip palengva kaupė bibliotekėles. Nemenką knygynėlių sukaupė debeikietis Jurgis Baranauskas – kratos metu žandarai surado net 30 spaudinių. Juozas Mickūnaitis, gyvenęs Zabelynės kaime, netoli Griežionėlių, visų gaunamų knygelių po vieną pasilikdavo sau. S. Didžiulis buvo išsirūpinęs caro valdžios leidimą turėti biblioteką, kuri išaugo iki 800 egzempliorių, buvo turtinga retais XVII–XIX a. leidiniais.

Knygnešių žygiai nuolat lydėjo pavojai – pakliūdavo su knygomis caro žandarams, kartais ir pavydūs kaimynai įduodavo. Dauguma anykštėnų knygnešių buvo ne kartą suimti, po kelias savaites

ar net mėnesius kalėjo Anykščių daboklėje, Ukmergės bei Panevėžio kalėjimuose. O Jurgis Baranauskas, Juozas Baranauskas, Jonas Tumas kalėjo po keletą metų Rusijos kalėjimuose, neišvengė ir tremties.

Gabeno ir religinę, ir pasaulietinę spaudą. Dalis knygnešių buvo giliai tikintys, kaip antai vienakojis troškūnietis Matas Umbrasas. Tačiau ne vienas jų žavėjos ir socialdemokratiniems idėjomis, dalyvavo 1905 m. revoliuciniame judėjime. Už tai S. Didžiulis buvo 10 metų ištremtas į Sibirą, sugrižo netekęs sveikatos.

Garšvių draugija veikė sėkmingai beveik 10 metų. Didelės bėdos prasidėjo 1894 m. balandžio 14 d., kuomet, iškundus kaimynui, žandarai K. Ūdros namuose atliko kratą ir surado daug draudžiamosios literatūros. Dar po kelių dienų, balandžio 20-ają, Naujamiestyje skirstant korespondenciją valsčiaus raštininkas V. Itomlenskis ir viršaitis D. Paipalas atkreipė dėmesį į K. Ūdrai adresuotą laišką, atsiųstą iš Troškūnų. Valdininkams šis laiškas pasirodė įtartinas, ir voką jie atplėšė. Laiške buvo rašoma: „Brangus broluži! Atvežk man ne septynis, bet 8 *Varpus* ir visokių svietiškų knygelių.” Pasirašyta slapyvardžiu Dylis, kuriuo naudojosi S. Didžiulis iš Griežionėlių.

Nors buvo sekami, gąsdinami pavoju, draugijos nariai tėsė savo šventą darbą, tik jau daug atsargiau. Tačiau vis tik išaušo lemtinga diena – 1895 m. birželio 13-oji, šv. Antano diena. K. Ūdra, aplankęs knygų platintojus, per Debeikius, Anykščius grįžo namo. Artėjo prie Troškūnų, kur manė pailsėsiąs, susitiksiąs su bendradarbiais – patogu, nes vyksta didieji šv. Antano atlaidai, sutraukiantys minias žmonių. Bet netoli miestelio, gal ties Gurskų kaimu, knygneši pasivijo dviej vežimais važiuojantys žandarai, ieškantys pasprukusią nusikaltėlių. Knygneši sustabdė ir iškratė, surado 30 rublių ir 50 kapeikų, pasą, knygelę *Gražiainių knygelė*, net 166 religinius paveikslėlius, 2 laiškus. K. Ūdra sukosi kaip beišmanydamas – atseit, paveikslėlius pirkęs iš nepažįstamos moters prie Debeikių bažnyčios, o laiškus paprašęs išmesti pakeliui sutiktas žmogus. Valdininkai laiškus atplėšė, palygino braizą ir nustatė, kad juos parašės pats K. Ūdra.

Garšvių draugijos knygnešius užgriuvo kratos, areštai, kvotimai ir teismai. 1896 m. spalio 14 d. caro Nikolajaus II įsakymu knygnešiai nuteisiami: K. Ūdra gavo 2 metus kalėjimo ir 5 tremties, V. Kazanauskas bei A. Ladukas – po 2 metus kalėjimo ir 3 tremties. Mažesnės bausmės buvo skirtos Antanui Bružui, Kazimierui Domarkui ir Jonui Trūsui.

Garšvių draugija buvo sunaikinta, bet lietuviškų raštų gabenimas nenutrūko, kasmet jų srautas į Lietuvą didėjo. Knygneštė ne tik žadino tautinį sąmoningumą, ugdė meilę knygoms, mokslui, kultūrinę ir ūkinę pažangą, bet ir mokė verslumo. Sumaniai tvarkėsi, didelę šeimą išlaikė knygnešys M. Umbrasas, prasigyvenęs ūki nusipirko Jurgis Baranauskas, o buvęs bežemis V. Laskauskas Anykščiuose įsitaisė geležies krautuvę bei knygyną.

Caro valdžia, veikiama demokratinių to meto visuomenės nuotaiką, po 40 metų draudimo, 1904 m. gegužės 7 d. grąžino laisvę lietuviškai spaudai. Šiandien švenčiame draudimo panaikinimo šimtmetį, melsdami, kad brangi lietuviška kalba, tikrų lietuvių puoselėjama, atlaikytų klasingus naujuju laikų pavojus, tikėdami, kad nepamiršime, neapleisime jos, pasak Vinco Kudirkos, „dėl trupinio aukso, gardaus valgio šaukšto...“. Kad mūsų kalba, spausdintas žodis gyvi ir branginami per amžius bus!

Ryšys tarp Garšvių žemės ir Anykščių krašto gyvas ir šiandien. Juk L. ir S. Didžiulių muziejus su išlikusia unikalia knygų slėptuve, įtaisyta kamaraitės sienoje už ūkiškos spintos, ir Ustronės Juozo Tumo-Vaižganto knygneštės muziejus jaukioje dviejų aukštų klėtelėje yra svarbiausios knygnešių gadynę menančios vietas Aukštaitijoje, mūsų šventovės! Branginkime jas, lankykime, ypač tada, kai tautiškumas jau ims blėsti, kai gerovės, pramogų, vartotojiškos kultūros liūnias rodysis neišbrendamas...

Naudoti šaltiniai ir literatūra:

Jurgio Baranausko gyvenimo aprašymas. – Lietuvos centrinis valstybės archyvas. F. 1021. Ap. 1. B. 252.

Didžiulienė-Žmona L. *Ką aš beatmenu.* K., 1926.

Knygnešys. 1864–1904. Redaktorius P. Ruseckas. K., 1926 – 1928. T.1, 2.

Merkys V. *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias. 1864–1904.* V., 1994.

Tyla A. *Garšvių knygnešių draugija.* V., 1991.

Garšviai Book - Carriers Society and Book - Carriers from Anykščiai Region

Raimondas Guobis,
A. Baranauskas and A. Vienuolis - Žukauskas
Memorial Museum

Summary

The time of ban of the Lithuanian press in the Latin alphabet (1864 – 1904) was an important period in the history of Lithuania. When the print of Lithuanian newspapers and books was started in Prussia, Lithuanian publications spread throughout Lithuania reaching even the smallest villages. Residents of the Garšviai village, located near the small town of Krekenava, in Panevėžys district, joined in the work of distributing the Lithuanian press. In 1885, there was founded the Garšviai Book - Carriers Society. The founders were Jurgis Bielinis, Kazimieras Ūdra, Vincas Kazanauskas, Juozas Neteckis, Jonas Račiūnas, Juozas Sakalauskas.

The books, brought to Garšviai from Prussia, were distributed throughout the surroundings. From there the ways led to Anykščiai region, the Griežionėliai manor near Andrioniškis. The owner of the manor, Stanislovas Didžiulis, a descendant of the noble family, his wife, writer Liudvika Didžiulienė-Žmona, not only distributed the Lithuanian press, but also contributed to the "Aušra" (the Dawn) and other periodicals of that period. From Griežionėliai the books were spread throughout the surroundings, reached Kupiškis, Zarasai, Utena, Ignalina, Molėtai and even the Lithuanian communities beyond the borders of ethnic Lithuania.

There were 60 book-carriers in Anykščiai region: farmers, retailers, beggars, priests. To take to such hard and dangerous work, they were first of all fostered by their national consciousness, their wish to resist against the oppression of the Czarist administration. Publications of a religious and of a secular nature were being distributed. The book-carriers used to hide them in the thatched roofs of buildings, under the hay in barns, in the piles of stones, in the shelters arranged in the dwell-

ing - houses. An original shelter for the banned press has survived in the Didžiuliai farmstead-museum in Griežionėliai.

The Garšviai Society operated successfully for almost 10 years until on 13th June 1885 its initiator K. Údra and later other members were arrested. The Society was destroyed, but the transportation of Lithuanian publications didn't stop, each year their flow to Lithuania increased.

The Czarist administration, influenced by the democratic state of the public of that period, after the 40 years of ban, on 7th May 1904 restored freedom of language and press to the Lithuanians. Today, when we celebrate the hundredth anniversary of the regaining of the Lithuanian press, we are glad that the relations between the Garšviai land and Anykščiai region are still alive.

Biržų krašto knygnešiai

Laima Rumbavičienė,
Biržų krašto muziejuς „Sėla”

Lietuviškos spaudos draudimo laikotarpiu knygnešiai tapo kovos už gimtajį žodį simboliu. Jų veikla buvo itin svarbi ne tik lietuviškos spaudos atgavimui, bet ir jos puoselėjimui.

Biržai – knygnešių karaliumi vadintamo Jurgio Bielinio gimtasis kraštas. Tikriausiai retai sutiksime žmogų, negirdėjusį apie ši knygnešį. Jis gimė 1846 m. kovo 16 d. Purviškės vienkiemyje. Tikroji Jurgio Bielinio pavardė – Juozas Jakulis. Kaimynai šią šeimą dar vadino Bieliakais. Nuo 1873 m. J. Bielinis išsijungė į nacionalinio išsivadavimo kovą, buvo knygnešys profesionalas, vyskupo M. Valančiaus talkininkas. Daugiau kaip trisdešimt metų jis platino maldaknyges, elementorius, kalendorius, įvairias knygas, laikraščius tuometinėse Šiaulių, Panevėžio, Ukmergės apskrityse. Būtent iš jo daugelis knygnešių mokėsi, kaip pereiti sieną, kaip gabenti ir platinti spaudą.

J. Bielinis keliaudamas iš Tilžės su lietuviška spauda apsistodavo Pasvalio ūkininko Jono Avižonio namuose. Nuo 1890-ųjų jis pradėjo lankytis Šembelių sodyboje, kuri buvo tarp miškelių, netoli pagrindinio vieškelio. Manoma, kad čia slėpti literatūrą susitarė giminaičiai Jonas Avižonis ir Ignas Šembelis. I. Šembelio sūnus Petras tapo lietuviškos spaudos saugotoju ir platintoju. 1896 m. jis kartu su J. Bieliniu išvyko į pirmąjį kelionę. Po kelerių metų suskaičiavo, kad nešini lietuviška spauda net 34 kartus perejo carinės imperijos sieną. Nujausdamas, kad yra sekamas, P. Šembelis 1903 m. išvyko į Ameriką ir grįžo tik susikūrus nepriklausomai Lietuvos valstybei. Mirė 1943 metais.¹

J. Bielinis apie 1883 m. apsilankė Garšviuose. Nakvynės pasiprašė pas Kazimierą Ūdrą. Abu surado bendrą kalbą ir pradėjo platinti draudžiamus raštus. Šiam darbui sutelkė entuziastų būrį Garšvių kaime ir subūrė Garšvių knygų gabenimo ir platinimo draugiją, kurios

¹ Stapulionis A. Prieš 130 metų gimė knygnešys Petras Šembelis // *Darbas*. 2000 03 16. P. 3.

vadovu tapo J. Bielinis. Visi jį vadino Ministru. Draugija veikė 1885–1895 m.²

Garšvių draugijai priklausė ir J. Bielinio jaunesnysis brolis Andrius, kurio likimas buvo tragiškas. 1895 m. jį suėmė Tilžės policija su įkalčiais – Tilžėje nusipirktais 6 lietuviškos spaudos ryšuliais, kuriuose buvo 2753 egzemplioriai 60 pavadinimų leidinių, ir perdavė Rusijos pasienio sargybiniams.³ Caro paliepimu A. Bielinis turėjo būti ištremtas penkeriems metams į Vologdos guberniją, bet jam pavyko pabėgti per Vokietiją į JAV. Pakeliui nušalo kojas. Amputavus vieną koją, jis buvo grąžintas į Vokietiją. Vokietijos policininkai perdavė rusų žandarams. A. Bielinis buvo ištremtas į Jaranską ir 1897 m. mirė.⁴

Laisvas iš Garšvių draugijos liko tik J. Bielinis. Jis nesilievo platinęs knygas net ir tada, kai, paskelbus paiešką, valdžia paskyrė premiją už jo išdavimą policijai. Žlugus Garšvių draugijai, J. Bielinis nutarė imtis leidybos ir spausdinti valstiečiams skirtą laikraštį Lietuvoje. Dar 1887 m. pas M. Jankų Bitėnuose buvo išspausdinės S. Daukanto *Pasakojimus apie veikalus lietuvių tautos senovėje*.⁵

Nuo 1892 m. J. Bielinis bičiuliavosi su Steponu Paviloniu iš Gripkelių kaimo, Saločių valsčiaus. Pas jį apsistodavo, slėpdavo spaudą. Tai buvo labai sumanus, gerokai už J. Bielinį jaunesnis vyras. S. Pavilonis įsitraukė į knygnešių veiklą ir sutiko talkinti leidžiant laikraštį, net sumeistravo raidžių kasą. Kadangi laikraštį spausdinti S. Pavilonio namuose nebuvo patogu, leidėjai įsiprāsė pas eigulį Bajoriūną, gyvenusį netoli Joniškėlio. J. Bielinis rašė tekstus, o S. Pavilonis juos rinko spausdinimui. Laikraštį, pavadintą *Baltasis erelis*, išleido 1897 m. Tai buvo aštuonių puslapių brošiūrėlė, atspausdinta prastame popieriuje. Pagrindinis rašinys – J. Bielinio straipsnis „Lietuvos istorija“. Atspausdino 300 egzempliorių. Juos išplatinę, leidėjai dar tikėjos parengti antrajį numerį, bet tam sutrukė ligos ir daugiau laikraščio numerių nepasirodė.⁶

² Tyla A. *Garšvių knygnešių draugija*. V., 1991. P. 10.

³ Merkys V. *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias*. V., 1994. P. 61.

⁴ Butkevičius A. Biržų krašto knygnešiai // *Biržiečių žodis*. 2002 03 16. P. 3.

⁵ Petronis J. Pirmasis lietuviškas laikraštis Lietuvoje // *Mokslo ir gyvenimasis*. 1989. Nr. 5. P. 24.

⁶ Ten pat.

Vėliau J. Bielinis išleido knygeles *Istoriški pritikimai iš ūkininkų gyvenimo Lietuvoje*, *Knygos, paaukotos atminimui devynioliktojo amžiaus, Lietuvos administracijai su nekuriais paaiškinimais apie pažinimą tiesos, Testamentas Lietuvai dėl dvidešimto amžiaus*.⁷ Visi jo raštai parašyti bekeliaujant. Pasirašinėdavo šiaisiai slapyvardžiais: Lietuvos Teokratas Juozapas, Baltasis Erelis, J. B., Erelis, Jurgis, Juozapas, Baltasai.⁸

1904 m. panaikinus spaudos draudimą, J. Bielinis grįžo į Purviškius jau nieko nesibaimindamas, tačiau ramiai ūkininkauti nebegalėjo. Jo galvoje buvo nauji sumanymai. Vėl norėjo leisti laikraštį, tačiau neturėjo pakankamai pinigų. Jų šiek tiek užsidirbęs, 1912 m. liepos 16 d. išleido *Baltųjį erelį*, bet tik vieną numerį.⁹ Bandymai gauti daugiau pinigų buvo nesėkmingesni ir J. Bielinio leidybinė veikla nutrūko. Tuomet jis émė lankytis senus pažystamus. 1918 m. sausio 18 d. keliavo pas seną pažystamą Praną Mitkų, gyvenusį Katinų kaime. Pasiekęs kiemą, susmuko prie kryžiaus ir nebepakilo. J. Bielinio mirčių apraše mokytojas biržietis Alfredas Šlikas 1931 m. išleistoje knygutėje *Kaip lietuvis knygnešys kovojo su caro galybe*. Jis rašė:

„Ilgai negaléjo atsikelti senukas. Kojos nutirpo...

– Och!

Paéjėjo keliolika žingsnių ir susmuko ūkininko Mitkaus pavartėly. Prie pat kryžiaus. Daugiau nebegaléjo atsikelti.

Tą dieną maištingoji didžiojo kovotojo knygnešio siela, kuri per trisdešimt metų be paliovos dirbo dėl gimtojo žodžio, dėl savo tautos laisvės, persiskyrė su šiuo pasaulliu...

Lietuva nebeteko Jurgio Bielinio.

Bet šviesujį jo atminimą išsaugos per amžius. Šalia didžiausiųjų savo vadų¹⁰.

1989 m. J. Bielinio anūkas Mitkų vienkiemijoje, daržinėje, rado senajį kryžių.¹¹ Šiuo metu jis saugomas Bistrampolio dvaro rūmuose

⁷ Petronis J. Baltasis erelis // *Biržiečių žodis*. 1992 03 11. P. 3.

⁸ *Knygnešys*. K., 1926. T. 1. P. 56.

⁹ Ten pat.

¹⁰ Šlikas A. *Kaip lietuvis kovojo su caro galybe. Didžiojo knygnešio Jurgio Bielinio gyvenimas ir darbai*. K., 1931. P. 52.

¹¹ Dagilis J. Knignešio kryžiai // *Biržų žinios*. 1991 06 01. P. 4.

(Panevėžio raj.). O senoje vietoje pastatytas naujas kryžius visiems prímena, kad niekam nepavyko atimti iš lietuvių jų kalbos.

J. Bielinio padėjėja buvo ir jo žmona Ona Bielinienė. Ji slėpė vyro atgabentas knygas, iškentė daugybę kratų, grasinimų. Sūnus Kipras Bielinis tévo dėka anksti susipažino su lietuviška spauda ir jos platintojais. Jam teko mokytis Garšviuose pas Laduką, vėliau Mintaujos mokykloje, Rygos gimnazijoje. Ten platino draudžiamą spaudą moksleivių ir darbininkų tarpe. Buvo įkūrės Rygos lietuvių mokinį kuopelę.¹²

Vaitkūnų kaime, ūkininkų Jakubėnų šeimoje, 1871 m. gimė sūnus Povilas, kuris dar būdamas mažas vaikas tévu namuose girdėjo skaitomą „Aušrą“ ir jau tada suprato, kokią žalą daro žmonėms rusinimas. Apie 1887-1888 m. Povilo ir jo brolio Krisiaus pastangomis buvo įsteigta slapta kaimo jaunimo draugija lietuviškiems raštams platinti „Svirplys“.¹³ Gautą spaudą platindavo Vaitkūnų kaimo ir gretimose apylinkėse. Draugija turėjo apie 20 aktyvių narių įvairiose apylinkės vietose bei keliolika nedidelių kilnojamų knygynelių. Šiais knygyneliais keisdavosi draugijos nariai. Knygų ir laikraščių gaudavo iš knygnešių Prano Verkelio ir J. Bielinio. Tam, kad būtų lengviau platinti knygas, Vabalninko parapijoje buvo įsteigta panaši draugija „Atžala“.¹⁴ Ją įkūrė „Svirplio“ narys Paliulis iš Savučių vienkiemio. „Atžala“ turėjo apie 10 aktyvių narių ir veikė Vabalninko parapijoje. Lietuviškų raštų gaudavo iš „Svirplio“ draugijos. Šios draugijos nustojo veikusios apie 1904-1905 m.

Mintaujos gimnazijoje apie 1890 m. buvo nemažai lietuvių, todėl Povilui Jakubėnui ir Petru Avižioniui kilo mintis įsteigti lietuvių draugiją „Kūdikis“, kurios tikslas buvo skleisti lietuvybę.¹⁵ Knygų atgabendavo ir J. Bielinis. Kiekvienas mokinys buvo įpareigojamas vykstant atostogų pas tévus vežti knygų ir jas platinti.

P. Jakubėnas bendradarbiavo su kunigu A. Sabaliauskui, kunigu J. Paliuku, broliais Jonu ir Luku Kaziūnais. J. Kaziūnas Geidžiūnuose iš

¹² Butkus S. Tévo pédomis: Kipras Bielinis // *Knygnešys*. T. I. K., 1926. P. 62.

¹³ Galeckas A. *Suaugusiųjų švietimo organizacija Lietuvoje* (Diplominis darbas). K., 1937. P. 19-20.

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ Balčiauskiene A. Nusipelnęs ne vien Biržams // *Biržiečių žodis*. 1996 05 04. P. 6.

tėvo paveldėjo malūną, kuriame spaudos draudimo metais slėpdavo draudžiamą lietuvišką literatūrą. Jis buvo vienas iš steigėjų apie 1894 m. Savučiuose įkurtos slaptos knygų platinimo draugijos „Nemunėlio ir Apaščios susivienijimas” bei aktyvus jos narys, turėjęs slapyvardį Dulkė.¹⁶ J. Kaziūnas mirė 1921 m. Jo jauniausias brolis Lukas, caro valdžios persekiojamas už lietuvišką spaudinių platinimą, emigravo į JAV, ten ir mirė 1908 m.¹⁷

Mokydamasis Dorpatu universitete P. Jakubėnas susipažino su Vytautu Juškevičiumi, kuris tikrino kunigo Antano Juškevičiaus žodyno žodžius. Jų pastangomis buvo suorganizuota universitetu lietuvių studentų draugija. Su bendrakursiu P. Vanagu 1897 m. hektografavo K. Jauniaus knygos *Lietuviškas kn. Jaunio kalbomokslis* rankraštį.¹⁸

1900 m. P. Jakubėnas buvo paskirtas antruoju kunigu Biržų evangelikų reformatų bažnyčioje.¹⁹ Platinamą draudžiamą spaudą jis dažnai paslėpdavo Martyno Yčo namuose Šimpeliškių kaime, kur buvo įsteigtas tokios spaudos sandėlis. Čia Zuzanos Yčienės brolis poetas Stanislovas Dagilis dažnai skaitydavo savo kūrinius, vertimus, lietuvišką spaudą. Jo skatinamas ir M. Yčas ėmė rašyti eilėraščius. Rankraščiai plito po kaimus ir buvo plačiai skaitomi. M. Yčas, persekiojamas už draudžiamą lietuvišką raštų platinimą, 1890 m. emigravo į JAV. Jo sūnūs, vėliau garsūs tarpukario Lietuvos valstybės ir visuomenės veikėjai Jonas ir Martynas Yčai, tėsė savo tévo ir dėdės pradėtą darbą.

Nuo 1908 m. Biržuose P. Jakubėno rūpesčiu buvo įkurta keturklasė miesto mokykla. Tačiau joje nebuvo mokoma lietuvių kalbos.²⁰ Tam buvo reikalingas mokyklų direkcijos leidimas, kurį P. Jakubėnui pavyko gauti tik surengus geras vaišes. Prašymas leisti mokyti lietuvių kalba buvo pateiktas taip, kad direkcija liko įsitikinusi, jog šiuo leidimu nebus pasinaudota. Mat dėstyti lietuvių kalbą buvo galima tik be atlyginimo. P. Jakubėnas iš anksto žinojo, kad šio darbo imsis pats. Jo dėstomas lietuvių kalbos pamokas lankė ne vien lietuviai, bet ir kitų tautybių mokiniai.

¹⁶ Papasakojo Eglė Zita Kaziūnaitė-Kavaliūnienė. Užraše S. Kubiliūtė 1996 m.

¹⁷ Ten pat.

¹⁸ Šimtas knygnešių. V., 1998. P. 56.

¹⁹ Ten pat.

²⁰ Balčiauskienė A. Nusipelnęs ne vien Biržams // Biržiečių žodis. 1996 05 04. P. 6.

Negalima nepaminėti vabalninkiečio Tomo Paliulio, gimusio 1846 m. Svilių sodžiuje Biržų apskrityje.²¹ Jis pésčiomis nueidavo pas vyskupą M. Valančių į Varnius ar Kauną. Iš ten parsinešdavo draudžiamos literatūros ir platino savo apylinkėse. Turėjo maldaknygę, kurią jam asmeniškai padovanojo M. Valančius. Mirus tévams, broliai Tomas ir Mykolas Paliuliai pardavė sodybą. Tomas nusipirko garinį malūną ir apsigyveno Vabalninke. Gyvenamasis pastatas buvo gan didelis, todėl T. Paliulis sutiko savo namuose apgyvendinti uriadniką. Tai savotiškai jam palengvino knygnešio darbą, nes rusų policininkai nebedrįsdavo daryti kratų, ieškoti draudžiamos literatūros, ir jo namuose drąsiau lankydavosi knygnešiai. T. Paliulio namai Vabalninke buvo tikras lietuviškos kultūros židinys. Čia lankési XX šimtmečio pradžios šviesuoliai: broliai Sruogos, Ernestas Galvanauskas, Adolfas Sabaliauskas ir daugelis kitų. Jie organizuodavo klojimo teatrus, vaidindavo. Kunigas A. Sabaliauskas yra užrašęs nemažai T. Paliulio papasakotų liaudies žaidimų. Knygnešys T. Paliulis mirė 1922 m., palaidotas Vabalninke.

T. Paliulio brolio Mykolo namuose Savučių kaime apie 1894 m. kunigas A. Sabaliauskas, kunigas J. Paliukas, kunigas P. Jakubénas, Nastopka, J. Čerka, Tomas ir Mykolas Paliuliai įkūrė slaptą draugiją „Nemunėlio ir Apaščios susivienijimas”.²² Tikslas buvo platinti tame krašte spaudą ir rinkti tautosaką. Draugija leido 1893 m. hektografuotą laikraštelių *Palemonas*, kurio išėjo trys numeriai.²³ Laikrašteliis buvo spausdinamas J. Čerkos - Čerkausko namuose. Pajutęs, kad yra sekamas žandarų, J. Čerka-Čerkauskas išvyko į Peterburgą ir po to šios draugijos veiklos pėdsakų nerasta. Draugijos susirinkimams pastogę suteikdavo Nemunėlio Radviliškio klebonas Albinas Alseika, gimęs 1860 m. Šatų parapijoje, Telšių apskrityje. Kaip knygnešys jis darbavosi Nemunėlio Radviliškyje nuo 1890 m. iki 1905 m.²⁴ Pas jį buvo J. Bielinio spaudos sandėlis. Ne kartą, iškilus pavojui, klebonas knygas sudegindavo, o paskui už jas atsilygindavo.

²¹ Paliulis K. Vabalnykų knygnešys // *Biržų žinios*. 1992 05 02. P. 6.

²² Sabaliauskas A. Slaptosios draugijos // *Senovė*. 1922. P. 398.

²³ Ten pat.

²⁴ *Mūsų kraštas*. 1994. Nr. 1. P. 8.

Tuose pačiuose Sviliuose 1859 m. gimė knygnešys Pranas Verkelis. Pasakojama, kad apie 1885 m., grįždamas iš kariuomenės, Vilniuje bandė nusipirkti lietuvišką maldaknygę, tačiau negavo.²⁵ Pasisvečiavęs gimtinėje, pėsčiomis išėjo į Tauragę, kur pristavo raštinėje dirbo jo pažįstamas Aukštikalnis. Pastarasis padėjo jam gauti leidimą pereiti sieną, bet perspėjo, kad nesėkmės atveju padėti negalės. Tada Verkelis nusisamdė darbininku pas stalių ir jam dirbdamas susipažino su apylinkėmis, jų žmonėmis. Pradėjės knygnešio darbą, jis platino ne vien religinę literatūrą, bet ir įvairias knygas, laikraščius. Visada aplankydavo ir T. Paliulį, aprūpindavo jį literatūra. 1926 m. Vabalninko parapijos klebonas M. Kirklys liudijo, kad P. Verkelis tikrai gabeno iš Prūsijos knygas, kurias pats klebonas pirkęs.²⁶ Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu jis buvo apdovanotas knygnešio medaliu. Mirė 1947 m., sulaukęs 88 metų. Palaidotas Biržų centrinėse kapinėse. Tik 1989 m. rudenį akmenkalys papildė antkapio užrašą žodžiu „Knygnešys“.²⁷

Tragiškas abiejų knygnešio P. Verkelio sūnų likimas. Petras buvo baigęs 6 gimnazijos klases, daraktoriavo prie Žaslių. Pašauktas į carinę kariuomenę dirbo štabe ir nebegrįžo į Lietuvą. Jis buvo sušaudytas 1918 m. už bandymą perduoti slaptus dokumentus į Lietuvą. 1941 m. birželio viduryje ištremta kito P. Verkelio sūnaus Kosto šeima.²⁸

1890 m. į Vabalninką atvyko jaunas vargonininkas Juozas Naujalis, kuris labai susidraugavo su T. Paliulio šeima, kurį laiką gyveno jų namuose.²⁹ J. Naujalis, užaugęs Raudondvaryje, o mokslus éjęs Varšuvoje, Vabalninke pateko į lietuvišką aplinką. Čia jis pradėjo kurti pirmuosius savo kūrinius. Po daugelio metų J. Naujalis pasakojo poetui ir kunigui Kazuiui Žitkui-Stoniui, kad 1891 m. eidami su Adomu Aukštikalniu nusimaudyti į Vabalos brastą užsukdavo ir į artimiausius kaimus, kur užrašinėdavo folklorą, nunešdavo draudžiamų lietuviškų knygų.³⁰ K. Žitkus - Stonis yra užrašęs ir tokį J. Naujilio pasakojimą: „Darbo Vabalninke turėjau, kaip sakoma, iki pat ausų. Mano lotyniškos mišios „Missa pro defunctis“ buvo jau baigtos, bet aš jas vis dar

²⁵ Dagilis J. Tik vienas žodis // *Biržiečių žodis*. 1990 03 15. P. 3.

²⁶ Butkevičius A. Biržų krašto knygnešiai // *Biržiečių žodis*. 2002 03 16. P. 3.

²⁷ Jonas Dagilis. Sviliai – knygnešių gimtinė // *Biržų žinios*. 1991 03 16. P. 5.

²⁸ Ten pat.

²⁹ Narbutienė O. „Vargoninkas yra vyras prakilniausias“ // *Krantai*. 1989 balandis. P. 38.

³⁰ Butkevičius A. Biržų krašto knygnešiai // *Biržiečių žodis*. 2002 03 16. P. 3.

tobulinau. Turėjau metmenis ir kitom mišiom. Be to, savo chorui paruošiau keletą lietuviškų giesmių. Susidurdamas su kaimo žmonėmis, susidomėjau liaudies papročiais ir dainomis. Ėmiau dainas užrašinėti ir jas komponuoti...”³¹ J. Naujalis Vabalninke praleido vienerius metus.

Aktyvus kovotojas už spaudos laisvę buvo inžinierius, rašytojas Antanas Macijauskas, gimęs 1874 m. Gulbinų valsčiuje, Pasvaliečių kaime. 1900 m. pradžioje A. Macijauskas Peterburge išleido pirmajį lietuvišką žemėlapį *Žemėlapis lietuviškai latviško krašto*, kuriamė vietovardžiai išspausdinti lotyniškomis raidėmis.³² Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos viršininkas M. Šachovskojus tą pačią metų lapkričio 26 d. įsakė žemėlapį konfiskuoti. A. Macijauskas apskundė M. Šachovskojų Rusijos imperijos aukščiausiajam teismui – Valstybės senatui. Trejus metus vyko bylinėjimasis.³³ Remdamasis tuo, jog caro draudimas dėl spaudos laisvės buvo tik žodinis, bylą laimėjo A. Macijauskas. Vyriausioji spaudos reikalų valdyba privalėjo žemėlapio leidėjui kompensuoti patirtus nuostolius. A. Macijauskui sutikus su puse ieškinio sumos, jam buvo sumokėti 600 rb. Tai buvo labai svarbi byla kovoje dėl lietuviško rašto draudimo panaikinimo. Senatui teko pripažinti, kad lietuvių spauda niekada teisiškai nebuvo uždrausta. Oficialiai tai buvo paskelbta 1904 m. gegužės 7 d.

Lieka nepaminėti daugelis žmonių, kurie padėdavo knygnešiams: leisdavo pernakvoti, slėpdavo juos, platindavo knygas. Tik jų visų bendro darbo dėka buvo išsaugotas lietuviškas žodis. Brošiūrėlėje *Maldos taikai išprašyti* 1916 m. J. Bielinis rašė: „...Tegu padeda Lietuvai tos maldos greičiau išsigydyti iš visų žaizdų, padarytų jai to karo. Tegu sveika žengia mūsų tauta tiesos keliais šviesesnėn ateitin“³⁴

³¹ Narbutienė O. „Vargoninkas yra vyras prakilniausias“ // *Krantai*, 1989 balandis. P. 38.

³² Narbutienė D. Lemtingasis Antano Macijausko žemėlapis // *Lietuvos bajoras*. 1995. Nr. 1. P. 27-28.

³³ Ten pat.

³⁴ *Knygnešys*. T. I. K., 1926. P. 55.

Book - Carriers From Biržai Region

Laima Rumbavičienė,
Biržai Regional Museum "Sėla"

Summary

Biržai is the native land of Jurgis Bielinis (16 March 1846 – 18 January 1918), called “the King of the Book – Carriers”. J. Bielinis was a professional book-carrier, a helper of the Bishop M. Valančius. For more than thirty years he distributed prayer - books, primers, calendars, various books, newspapers. In 1885, he established the Garšviai Booksmugglers Society in Garšviai village and was its leader. In 1897 he issued the newspaper “Baltasis erelis” (The White Eagle). It was an eight-page brochure printed on poor quality paper.

In 1887 – 1888, Povilas Jakubėnas and his brother Krisius established a secret society “Svirplys” (Cricket) to distribute Lithuanian publications. They obtained books and newspapers from the book-carriers Pranas Verkelis and Jurgis Bielinis. A similar society “Atžala”(Sprout) was established in the Vabalninkas parish.

In 1894, the priests A. Sabaliauskas, J. Paliukas, P. Jakubėnas together with Nastopka, J. Čerka, Tomas and Mykolas Paliuliai founded a secret society “Nemunėlio ir Apaščios susivienijimas” (Nemunėlis and Apaščia Union). This society published a hectographic newspaper “Palemonas”.

An active fighter for the free press was the engineer and writer Antanas Macijauskas, born in Gulbinėnai district, Pasvaliečių village, in 1874. At the beginning of the year 1900, in St. Petersburg, A. Macijauskas published the first Lithuanian map *Žemlapis lietuviškai latviško krašto* (*The Map of the Lithuanian-Latvian Region*) in which the names of places were printed in the Latin alphabet. The circulation of the Map being forbidden by the Czar's officials, the litigation continued for three years. A. Macijauskas won the case on the basis that the Czar's ordinance concerning the press ban had been only verbal. The Supreme Court of the Russian Empire, the Senate, admitted that the Lithuanian press had never been banned lawfully. The press ban was repealed on 7th May 1904.

Knygnešystės fenomenas Pasvalio krašte

Albinas Kazlauskas,
Pasvalio krašto muziejus

Pirmiausia trumpai aptarkime terminus „knygnešys” ir „fenomenas”.

Žodžių „knygnešys”, „knygnešystė” etimologija ilgą laiką nebuvo aiški. Jų kilmės nenagrinėjo net ir garsusis bibliografas Vaclovas Biržiška. Pastaruoju metu profesorius Vytautas Merkys jau aiškiai teigia, kad šiuos terminus, suprantama, rusiškai „nukaldino” ne kas kitas, o knygnešių ir jų talkininkų gaudytojai - caro valdininkai, vėliau émė vartoti ir nelegali spauda.

Fenomenas (gr. phainomenon - esantis, pasirodantis) - neįprastas, retas, išskirtinis reiškinys. Ar jis tinka knygnešystės reiškinio apibūdinimui Pasvalio krašte? Atrodo, tinka, ir apie tai liudija Pasvalyje tylioje, nežymioje Vaškų gatvelėje tebestovintis gerai prižiūrimas knygnešystės metų veiklaus žmogaus, knygrišio Kazio Gumbelevičiaus namas, kuriame išsaugotos draudžiamos lietuviškos spaudos slėptuvės. O čia pat, Kalno gatvės pradžioje, 1995 m. pavasarį pastatytas ažuolinis stogastulpis - paminklas Pasvalio krašto knygnešiams. Net 14 pavidžių tame iškalė savamokslis, bet ižvalgus, kultūros paveldui neabejingas kryždirbystės meistras Arūnas Grušas. Dar galime su žingeidžiu miesto lankytuju paéjëti vinguota Svalios gatvele iki buvusios Avižonių sodybos ir prisiminti, kad ja dardédavo „knygnešių karaliaus” Jurgio Bielinio vienkinkis vežimaitis, o sodyboje jo laukë Jono Avižonio šeimos rūpestinga globa, jauki pastogë, pagalba.

Jurgis Bielinis buvo kilnus patriotas, nutiesęs knygnešių „traktą” per Pasvalio krašto miestelius ir sodžius, paskatinęs knygnešystė gaivinti lietuviybę Kazį Gumbelevičių, siuvęjā Simoną Gumbelevičių, Petrą Šembelį, tėvą Joną ir jo sūnū Petrą - Mintaujos gimnazijos mokinį - Avižonius, Steponą Povilionį ir dar bent dešimtį kitų. Pasvalio krašte, kairiajame Lévens krante, Katinų kaime, prie kryžiaus Mitkų sodyboje, J. Bielinis 1918 m. sausį, eidamas 72-uosius gyvenimo metus, žengë ir paskutinius savo žingsnius. Ligi Vasario 16-osios buvo likę mažiau nei ménuso. Toje vietoje 1991 m. senajį kryžių, dabar atsidūrusį muziejininkų žinioje, pakeitë naujas. O tame jo kûréjas pumpénietis

Pranas Janulevičius išskaptavo ir dailininko Kazio Šimonio paveikslą, vaizduojančio knygnešį prie kryžiaus, kontūrus.

Prie Joniškėlio, pagirye buvusioje Bajoriūno sodyboje buvo išspausdintas J. Bielinio sumanytas laikraštis *Baltasis erelis*. O jo mėgstama lyg ir Tado Kosciuškos ištarta frazė, kad „Lietuva dabar ties Saločiais žusta, tai iš Saločių ir kils”, atskleidžia J. Bielinį buvus ne vien tik knygnešystės organizatoriumi - realistu, bet ir kilniu svajotoju.

Svarbiausias carizmo kovos su lietuviybe ir lietuviška spauda įrankis buvo žandarmerija - politinė policija, turėjusi savą uniformą ir ženklus. Rusinimu užsiėmė ispravnikai (apskričių policijos viršininkai), pristavai ir uriadnikai (valsčių policijos pareigūnai), valsčių raštvedžiai. Buvo ir slaptųjų agentų, seklių. Visų jų turėjo saugotis knygnešiai, knygų platintojai, jų skaitytojai.

Tilžėje, Ragainėje, Bitēnuose išspausdintas knygas pergabenti per Vokietijos - Rusijos sieną pradžioje daug padėjo igudę kontrabandininkai. Šie nuo seno profesionaliai dirbo savo darbą: iš Prūsijos vežė ir neše spiritą, degtinę, arbatžoles, paraką, degtukus, net ginklus. Jie pirmieji pradėjo ir nelegalių knygų gabenimą: jau 1865 - 1866 metais nusinešė keletą senų lietuviškų maldaknygių Tilžén, perspausdino jas ir vėl per sieną pargabено Lietuvon. Vėliau tai ėmė organizuoti ir vyskupas Motiejus Valančius, šiam reikalui paaukojės iš savo santaupų 5000 rublių, kuriuos per „knygnešių karalių” biržietį Jurgi Bielinį perdavė Tilžés klebonui Zabermanui. Ėmė megztis knygų gabenimo ir platinimo tinklai, o pirmieji „pernešimai” buvo ne kas kita, o maldaknygės. Netrukus imta leisti ir platinti kalendorius, elementorius, dar vėliau – laikraščius.

Kertant Vokietijos - Rusijos sieną, reikėjo pereiti tris sargybos linijas. Pirmoji buvo labai tankiai pasienio sargybiniais apstatyta, antroji - už kokios mylios nuo pirmosios, trečioji - 2-3 mylios nuo sienos. Joje tikrindavo akcizo valdininkai, vadinti „šmekeriais” (vok. ragautojai). Kontrabandininkai buvo jauni, stiprūs, miklūs, rizikuojantys vyrukai. Geriausias kontrabandos gabenimo laikas - ruduo ir žiema, kai lietingos, tamsios naktys, siaučia pūgos. Kad suklaidintų sargybinius, kontrabandininkai ant batų užsimaudavo didžiausias klumpes kulnimis į priekį, bliaudavo avinų balsais, kriukšėdavo.

Spaudinių siuntos užsakytojas tardavosi tik su kontrabandininkų grupės vadovu. Gabenamos spaudos ryšuliai sverdavo nuo pūdo (16 kg)

iki pusės centnerio (25 kg). Kiek už tokio svorio ryšulius mokėdavo? Maždaug 2 rublius. Toks kontrabandininkas A. Bružas dviejų arklių vežimu rizikuodavo pervežti ir 20 pūdų, už tai gaudamas 6 rublius. Visa „operacija” - knygų užpirkimas, atgabenimas prie sienos ir pergabenimas per ją trukdavusi apie porą savaičių. Jurgis Bielinis vienam gabenumui pirkdavęs spaudinių už 200 - 400 rublių.

Nelegalios spaudos gabenumas labiau organizuotas ir masiškesnis tapo nuo 1890 m., kai susikūrė slaptos knygų platinimo kuopelės ir organizacijos. Jau minėtame ažuoliniame stogastulpelyje, pastatytame 1995 m. Pasvalio krašto knygnešiams atminti, abécélės tvarka iškalta net 14 pavidžių: Jonas Avižonis, Jurgis Bielinis, Jonas Burkus, Kazys Cieplinskis, Elzbieta Glazevičienė, Kazys Gumbelevičius, Simas Gumbelevičius, Antanas Krasinskas, Juozas Morkūnas, Steponas Povilionis, Stanislovas Stakelė, Juozas Steponavicius, Petras Šembelis, Mykolas Virbickas.

Žurnalistas Petras Ruseckas dar prieškario Lietuvoje buvo išleidęs dvitomį leidinį *Knygnešys*. Jame surinkti ir paskelbti, kartais gerokai beletrizuoti, knygnešių ir jų talkininkų bei rėmėjų atsiminimai. Abu tomus, sovietmečiu uždarytus bibliotekų „specfonduose” ar net naikintus, 1992 m. pakartotinai išleido Valstybinis leidybos centras. Istoriko Vytauto Merkio dėka pasauli įvydo ir trečiasis *Knygnešio* tomas. (P. Rusecko parengtasis pasimetė Antrojo pasaulinio karo sūkuriuose). Vertingiausi šiame leidinyje yra pačių knygnešių ir artimai juos pažinojusiųjų atsiminimai. Kas gi *Knygnešyje* rašoma apie Pasvalio knygnešius?

PETRAS ŠEMBELIS gimė 1870 m. vienkiemyje, žinomame Pagojo pavadinimu, už dabartinio Pasvalio parko, 9 hektarų ūkelyje. Tėvai mégo skaityti. Petras irgi, nors mokyklos lankysti jam ir neteko. 1890 m. Šembelių sodyboje, apsuptoje krūmų, įrengta nelegalių spaudinių slėptuvė: daržinėlėje iškasta duobė, toje duobėje - dėžė knygoms sudėti. Viskas užklota lentomis ir pelais užpilta. Spaudiniai buvo slepiami ir toje daržinėlėje stovėjusioje spintoje, apkrautoje žabais. Dar kiti spaudiniai - spalių krūvoje ant pirtelės lubų. Jei slėptuves surastą policija – iš anksto paruoštas paaiškinimas: daržinė stovi atokiai nuo sodybos, todėl gali bet kas bet ką ten įkišti... . Nemažai maldaknygių Petras slėpė Pasvalio bažnyčioje ant lubų. Suprantama, su kunigų žinia.

1896 m. rudenį P. Šembelis tapo svarbiu Jurgio Bielinio talkininku. Susitikdavo pas Joną Avižonį Svalios gatvelėje, kur J. Bielinis dažnai apsistodavo su vežimaičiu knygų. Su J. Avižoniu kartą nuvažiavo į Ustukius pas Joną Ūsą: atidavė laikraščius, gavo rublį, džiovintą sūrį ir palaiminimą tolimesnėms kelionėms. Tekstus, skirtus Tilžės spaustuvėms, ne kartą vežė užkišes už kepurės pamušalo. Sykį J. Bielinis net „komandiravo“ P. Šembelį į Prūsiją: davė 1400 rublių spaudai pirkti, 100 rublių kontrabandininkams atsilyginti už sienos perėjimą ir dar 35 rublius kelionės išlaidoms. Šią didelę pinigų sumą Petras išskirstė krūvelėmis ir įsisiuvo keleto drabužių skirtingose vietose.

Tokios kelionės buvo ilgos ir varginančios. Spaudos gabentojai per sieną eidavo „žąsele“, mindami vienas į kito pėdas, o paskutinysis ilgoka lazda pėdsakus naikindavo. Ne kartą apnikdavo „gyviai“. Tačiau P. Šembelis net 34 kartus perėjo sieną. Kito tokio aktyvaus knygnešio nebuvo visoje Lietuvoje. Petras Šembelis, pragyvenęs 73 metus, mirė savo téviškėje 1943 metais.

Šembelių sodyba, prabėgusių dešimtmečių gerokai pakeista, išliko iki mūsų dienų. Knygnešio giminės pastatė jam atminimo kryžių ir sudarė giminės genealoginių medžių. Jo kopija yra saugoma Pasvalio krašto muziejuje.

KAZYS GUMBELEVIČIUS (1859-1941) buvo kilęs iš Tetirvinų kaimo. Pasvalyje, Vaškų gatvelėje, įsigijo sklypą ir pasistatė namą. Kadangi nuo pat gimimo buvo raišas, negalėjo „leistis į Prūsus“. Todėl tapo knygrišiu, Jurgio Bielinio ir Petro Šembelio talkininku. Knygas laikė daržinėje tarp dvigubų sienų, durų staktose ir langinėse padarė „išgraužas“ susukiems laikraščiams, lapeliams slėpti. Važinėdavo arkliu kinkytu vežimu, o pervežamas knygas slėpė po sėdyne, šiauduose. Keliaudavo dažniausia naktimis, nakvodavo tik pas gerai pažįstamus ir patikimus žmones. Tačiau vis dėlto 1902 m. buvo sugautas su „ikalčiais“ ir mėnesį praleido Panevėžio kalėjime.

K. Gumbelevičiaus namas ir jame buvusios slėptuvės išliko iki šiol. Dabar ten gyvenanti Dambrauskų šeima besidomintiems gali parodyti slaptavietes troboje. O prie namo prikalta ažuolinė Leono Juozonio sukurtą memorialinę lentą su K. Gumbelevičiaus bareljefu.

JUOZAS STEPONAVIČIUS gimė ir užaugo Deveitoniu sodžiuje. Lankė rusišką mokyklą, lenkiškai pramoko iš vietinio dvarelio savininkės. Daraktoriavo tévų sodyboje, maldaknygių gaudavo iš Saločių

škaplierininkų, o kitokių knygų - iš pasvaliečio K. Gumbelevičiaus. Turėjo sukaupęs *Aušros*, *Apžvalgos* komplektus. Dažnai jo sodybon užsukdavo J. Bielinis ir daržinėje skirstydavo vežimu atsivežtus spaudinius. Dalis jų buvo slepiami Saločių bažnyčios bokšte.

STEPONAS POVILIONIS gimė 1862 m. Gripelių kaime. Sodybėlė - tik 4 hektarai, bet tvarkoma buvo pavyzdingai. Su J. Bieliniu ēmė bendrauti 1892 m. Jau nuo tų pačių metų rudenio ēmė vežti knygas į Joniškėlio, Vaškų, Pumpėnų, Pušaloto apylinkes. Sustodavo kokio nors kaimo viduryje ir iš ten pradėdavo lankytи patikimų ir norinčių įsigytį knygas sodybas. Daugiausia spaudinių platinimui pirkdavo pas pasvalietį K. Gumbelevičių. Povilionių namuose buvo įrengtas slaptas J. Bielinio atvežamų knygų sandėlis.

1896 m. rudenį J. Bielinis (gal iš Bitėnų Martyno Jankaus) parsivežė kilnojamą spaustuvėlę ir išmokė S. Povilionį rinkti raides. Vėliau ją perkélé pas prie Joniškėlio gyvenusi valdiško miško sargą Bajorūnā. Ten ir išėjo laikraščio *Baltasis erelis* pirmasis numeris. Tekstus jam paraše J. Bielinis, o juos surinko S. Povilionis. Išleido apie 300 laikraščio egzempliorių.

PETRAS VILEIŠIS (1851-1926), visoje Rusijoje jau žinomas geležinkelijų ir tiltų inžinierius iš Pasvalio krašto Medinių kaimo, gerai suprato, kad daraktoriams reikia elementorių, sodiečiams - kalendorių ir ūkiškų patarimų knygelių. Todėl pradėjo pats švesti sodiečius ir kitus ragino tai daryti. Tyrinėtojai sako, kad, sekdamas kitų Europos kraštų pavyzdžiu, gal apie pusšimtį knygelių parašė. Pradėjo nuo *Kalvio - melagio*, paskui pasirodė *Iš ko atsirado dirbama žemė*, *Ūkiškos draugystės Lietuvoje*, *Apie savišelpystę*, *Karvės ir pienas*, *Apie dykaviečių apmedžiavimą*, *Apie pagerinimą šosejų ir kitų kelių* ir kt. Ir vis Svalios, Ramojaus ar kitų upelių slapyvardžiais pasirašytos ir uždaruoose firminiuose vokuose į Tilžę, Ragainę ar Bitėnus spausdinti siunčiamos bei kišeninio formato (užrašų knygelių ar didelės piniginės pavidauso) išleidžiamos. Jeigu žandarmerija būtu atplėšusi vokus su P. Vileišio tekstais - kas tada būtų atsitikę su žinomo inžinieriaus karjera?

GABRIELĖ PETKEVIČAITĖ - BITĖ (1861-1943) prisipažino knygnešiu profesionalu niekada nebuvasi. Bet tėvas, Joniškėlio ligoninės gydytojas, dovanojęs dukrai P. Vileišio knygelių, o pirmus *Varpo* numerius gavusi 1889 m.. Be to, Joniškėlyje slaptai keletą mergaičių mokiusi.

PETRAS AVIŽONIS (1875-1939) profesoriumi, medicinos daktarui tapęs, prisiminė tévo Jono Avižonio ryšius su Jurgiu Bieliniu, net pastarojo ilgesnius pabuvojimus Avižonių sodyboje. Septyniolikmetis būdamas, Petras kartą žiemą Mintaujoje priémē „knygnešių karalių” su visu vežimu lietuviškų leidinių iš Tilžės. Jų net už 100 rublių lietuvių gimnazistai įsigiję „Kūdikio” draugijos visuomeninei bibliotekélei...

x x x

Čia paminëti tik keli iškilūs Pasvalio krašto žmonës, negailėjë savo jégų ir sveikatos kovoje už lietuvišką žodį. Lietuviškos spaudos atgavimo 100-mečio minėjimas - gera proga prisiminti visus tuos, kurie, anot Vaižganto, dalyvavo 40 metų trukusioje europinės kultūros kovoje prieš azijinę ir kurių pasipriéšinimas nusikalstamai carizmo politikai nebuvo palaužtas jokiomis priemonėmis.

The Phenomenon of Book - Carrying in Pasvalys Region

Albinas Kazlauskas,
Pasvalys Regional Museum

Summary

During the years of the press ban, not a few book-carriers were active in Pasvalys region, among them was "the King of the Book-Carriers" Jurgis Bieliakas - Bielinis from Biržai. In Pasvalys he had good supporters and helpers. The owner of Šembeliai farmstead, located behind the present town park, Petras Šembelis, who was encouraged by J. Bielinis to transport the banned press, crossed the Russian-German border of that time for 34 times.

J. Bielinis often stayed at the former farmstead of Jonas Avižonis in Svalia street and at the farmstead of Kazys Gumbelevičius in Vaškai street in Pasvalys. There were arranged shelters for the illegal press, which have survived and are preserved now. Book-carriers Juozas Steponavičius and Steponas Povilionis must be mentioned as well. In total, together with supporters and helpers, there were about 20 spreaders of the banned press in Pasvalys region.

The famous engineer Petras Vileišis, born in Mediniai village (Pasvalys region), supported the Lithuanian press by his writings and encouraged other intellectuals to do the same. The famous ophthalmologist from Pasvalys Petras Avižonis studied at Mintauja Gimnasium in his youth and contributed greatly to the spreading of the Lithuanian press. The writer Gabrielė Petkevičaitė-Bitė didn't consider herself a book-carrier, but she supported heartily the spreading of the Lithuanian press.

Kova prieš spaudos draudimą:
XIX ir XX amžių paralelės

Jonas Kauneckas,
J. E. Panevėžio vyskupas

„Anei rašto, anei druko mums turėt neduoda:
Tegul, sako, bus Lietuva ir tamsi, ir juoda!”

A. Baranauskas

Aš dar paauglys buvau, kai štie žodžiai man skausmingai nuskambėjo, ir pasakysi kaip. Kažkaip į rankas man pakliuvo tarpkaryje leistas religinis žurnalas *Žvaigždė* ir aš panorau (tada mokiausi septynmetėj mokykloj) daugiau paskaityti. Pasakė: tai neįmanoma, tai negalima, mes prietarų atsisakome ir tokios literatūros Lietuvoje niekada nebus. Ir nežinau... Skambėjo ir skambėjo mano širdy, kad „anei rašto, anei druko”...

Šiandien minėdami lietuviškos spaudos atgavimo šimtmetyl, mes turim prisiminti, kad per tą šimtą metų buvo ir kitas spaudos draudimas – laisvos spaudos, religinės spaudos draudimas. Kaip XIX šimtmetyje neturėjo likti lietuviško žodžio pasaulyje, taip XX šimtmetyje neturėjo likti lietuvio širdy katalikybės, krikščionybės. Konferencijoje jau nuskambėjo bibliotekos direktorių ne vieno kalbetojo lūpose žodžiai, kad néra pasauly kitos tokios tautos, kuriai būtų tekę išgyventi tokius išbandymus kaip spaudos draudimas. Jei kurioje kitoje šalyje ir buvo įvesti slaviški rašmenys vietoj tradicinių, tai kitos tautos kažkaip ramiai į tai reagavo. Pavyzdžiu, moldavai, kazachai, turkménai rašmenų pakeitimą priėmė kaip natūralų dalyką. Štai prisimenu, dar tarybiniais laikais *Literatūroje ir mene* buvo atspausdinti mūsų studentų išpūdžiai iš viešnagės Moldavijos TSR. Mūsų studentai ten nuvykę nusistebėjo, kad moldavų kalba - romanų grupės, t. y. panaši ir į lotynų, ir į italių, ir į prancūzų, o jie rašo kirilica. Moldavų studentai į tai atsakė, kad kirilica – mūsų raštas. Tikrai, brangieji, Lietuvos studentas jokiais laikais nebūtų pasakės, kad „kirilica – mūsų raštas”.

Visi žinome, kad kova už lietuvišką raštą, iš tiesų - lotynišką, pareikalavo daug aukų: rizikingas ir brangus spausdinimas užsienyje,

daugiausia Prūsuose, dar rizikingesnis gabenimas per sieną. Mes galim didžiuotis, brangieji, jokioje kitoje pasaulio tautoje nebuvo knygnešių. Kadangi spaudos draudimas ir knygnešystė – unikumas pasaulyje, UNESCO lietuviškos spaudos atgavimo jubiliejų įtraukė į minėtinų sukakčių sąrašą. Ir štai 2004 m. gegužės 7 dieną mes minėsime šimtmetį. Mūsų knygnešiai gali, poetės Virginijos Valenskaitės žodžiais tariant, didžiuotis:

„Ant rankų aš nešiau jums raides
Ir krito jos į dirvą Lietuvos,
Širdim aš atnešiau dalelę saulės
Ir tapo Lietuvoj kur kas šviesiau,
Istorijon įrašė mano kuklų vardą,
Aš, knygnešys, vienintelis pasaulyje esu.“

Arba štai rašo mūsų žurnalistas A. Sušinskas: „Aukso raidėmis į tautos istoriją įrašyta didvyriška epocha, daraktorių ir knygnešių žygdarbiai kaip pats unikaliosias pasaulio īvykis“. Ačiū Dievui, lietuviškas žodis įveikė visas užkardas ir kliūtis. Lietuvos beginkliai knygnešiai sumanumu ir gudrumu, slaptu ir pavojingu miško takeliu žinojimu įveikdavo iki dantų ginkluotus ir žiaurius caro žandarus. Už išsaugotą kalbą turime būti dėkingi paprastiemems kaimo žmonėms, atlaikiusiems visas negandas. Ar daug jų buvo? Jau minėta, kad dabar žinoma per 4 tūkstančius spaudinių, išleistų spaudos draudimo laikais. Ačiū Dievui, kad tas skaičius vis auga, atrandami nauji faktai. Negalutiniai Vlado Biržiškos duomenimis jų tiražas siekė truputį daugiau negu penki su puse milijono egzempliorių. Per spaudos draudimo laikotarpį vien persekiotojai atėmė virš 380 tūkstančių knygų ir laikraščių, o spaudą Lietuvoje platinė virš 40 organizacijų. Ir labai malonu, kad mano Panevėžio kraštas gali didžiuotis garviškiais. Caro žandarai sugavo virš 2,5 tūkstančio knygnešių, nubaudė virš 2 tūkstančių. Bet juos uždarius į kalėjimus ar ištremus į Sibirą, vis atsirasdavo nauji: jų vaikai, giminės, pažištami, kaimynai stodavo ir stodavo į tas gretas. Parengtame knygnešių ir daraktorių žinyne

užregistruota jau virš 6 tūkstančių knygnešių ir daraktorių.¹ Visi gerai žinom, nėra reikalo kartot, knygų spausdinimą užsienyje organizavo vyskupas Motiejus Valančius, jo kunigai. Ačiū Dievui, kad turėjome tokį vyskupą, kuris iš kunigų reikalavo, kad netuoktū būsimų mamas, jeigu jos nemoka lietuviškai skaityti. Nes kas gi, sakė M. Valančius, be mamos mokys vaikus pažinti raides. O kad spaudos draudimo laikais mamos dažniausiai pačios turėjo mokyti savo vaikus, liudija garsus, genialus P. Rimšos kūrinys „Vargo mokykla“. Tai vėl vienintelis pasaulyje faktas, kad mamos turėjo mokyti gimtojo žodžio ir rašto.

Rusijos valdžiai uždarius lietuviškas parapijines mokyklas, pradėjo steigtis lietuviškos slaptos mokyklos. Kiek buvo tų slaptų mokyklų? Sakoma, kad dar nėra tiksliai žinoma. Istorikas V. Merkys pateikia sąrašą susektų ir uždarytų slaptų mokyklų. Jų buvo 130, o ten mokėsi 1135 mokiniai ir mokė 131 mokytojas, kurį vadino daraktorium. Daraktoriai – žmonės nusipelnę ypatingos pagarbos. Motinos mokydavo vaikus prie verpimo ratelių, o daraktoriai - jau mokyklose, daugiau žinių suteikdavo.

Trumpai apžvelgiant lietuviškos spaudos draudimą XIX a., nes noriu išvesti paralelę su kitu spaudos draudimu. Toji vargo mokykla, toji knygnešių auka, tie daraktoriai paruošė mus, sakyčiau, dar skaudesniams spaudos draudimui XX a. – laisvos spaudos draudimui. Sakau, dar skaudesniams, nes sovietai apsitvérė geležine uždanga ir praktiskai knygų iš užsienio jau nebuvo galima įvežti. Reikėjo jų leidimą organizuoti Lietuvoje. Ir šis draudimas buvo ilgesnis ir net dar skaudesnis. Jeigu spaudos draudimas XIX šimtmetyje truko 40 metų, tai XX a. prasidėjo 1944 m. ir truko 45 metus, iki 1989 – už. Jeigu dar prisiminsime, jog II pasaulinio karo metais spaudos leidimas buvo gan menkas ir cenzūruojamas, tai galime teigti, jog jis tėsėsi penkis dešimtmečius. Nedingo veltui ir daraktorių patirtis. Juk tikybos mokymas irgi buvo uždraustas: kunigas, vienuolė ar kokia moterėlė, pamokę tikybos sésdavo į kalėjimą. Reikėjo slapta mokyti, reikėjo pačioms mamoms mokyti. Tos mamos, mamos...

Labai norėtusi palyginti carinį spaudos draudimą bei kovą prieš ji su sovietiniu laisvos spaudos persekcionimo laikotarpiu. Deja, niekas dar

¹ Kaluškevičius B., Misius K. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864 – 1904*. V., 2004.

nėra bandęsuskaičiuoti, kiek išleista draudžiamų knygų sovietų valdžios metais. Labiausiai dauginami buvo katekizmai ir maldaknygės, kaip ir M. Valančiaus laikais. Praktiškai pirmiesiems sakramentams buvo ruošiama visose parapijose. Jei kur bailesni kunigai to darbo neorganizavo, tai atlikdavo jį vienuoliai, davatkélės ir pačios mamos. Daug kur buvo mokoma šeimose, kunigai tik patikrindavo tikėjimo žinias. Tokiu būdu būtinai reikėjo turėti maldaknygių ir katekizmų. Aš prisimenu savo paauglystę Stalino laikais. Išsivaizduokit, eidamas Sutvirtinimo, gal 12 metų buvau, turėjau dvi maldaknyges, ir nė viena iš jų nebuvu spausdinta spaustuvėje. Kasmet Lietuvoje prie sakramentų buvo prileidžiamą 50 - 60 tūkstančių vaikų ir jaunimo. Jei, sakykim, kas antras įsigydavo maldaknygę ar katekizmą, o kas antras tai jau tikrai turėdavo, tai per metus reikėjo mažiausiai 50 tūkstančių egzempliorių, o per 40-50 metų - virš 2 milijonų!. Gal sovietmečio pradžioje ir neįsigydavo, gal naudojosiatsargomis iš prieškarinių laikų, bet po 2 - 3 dešimtmečių tąatsargą tai jau tikrai nebuvu likę.

Daugelis knygučių buvo spausdinamos labai primityviai - rašomosiomis mašinélémis per kalkę, - o dauginamos slapta sovietinėse įstaigose kopijavimo aparatais „Era“ ar nelegalia savos gamybos dauginimo įranga. Be to, buvo ir slaptų spaustuvų. Neseniai *Lietuvos aide* buvo spausdinami pokalbiai su vienu to meto nelegaliu spaustuvininku Pauliumi Petroniu, pavadinčiu „Buvau ne biznierius, o knygnešys“.² Jis mini nedaug faktų, bet kai kurie jų mums gali padėti išsivaizduoti to laikotarpio nelegalios Jeidybos mastą. Knygelės *Jaunos sielos auklėjimas* jis išspausdino 40 tūkstančių egzempliorių. O kai kurias knygutes reikėję spausdinti ir šimtataukstantiniu tiražu.³ Tai pralenkė net sovietų oficialiai spausdintų leidinių tiražą. Prieš įkalinimą lageryje P. Petronis buvo išleidęs knygų po 100 tūkst. egz., o grįžęs – net po 150 tūkst. Jo žinioje buvo 5 spausdinimo staklės, bet daugiausia literatūros buvo spausdinama rotaprintais ir dauginama „Eros“ tipo kopijavimo aparatais. Tokių kopijavimo aparatu tiesiog masinę gamybą, priežiūrą ir aprūpinimą medžiagomis organizavo amžiną atilsj kunigas Juozas Zdebskis ir inžinierius A. Vaičiūnas. Pavyzdžiu, aš, tuo metu

² Jankauskas V. „Buvau ne biznierius, o knygnešys...“ // *Lietuvos aidas*. 2004 04 10. Nr. 83 – 2004 04 15. Nr. 86.

³ Ten pat. 2004. 04 15. Nr. 86. P. 8.

būdamas vienu iš 600 kunigų, žinojau net keliolika kopijavimo aparatų veikimo vietų. Ir mano žinioje taip pat buvo vienas tokas aparatas.

Dirbau 25 metus Žemaitijoje, prieš tai – 14 metų Dzūkijoje. Paaugliu būdamas turėjau iškeliauti iš Panevėžio krašto, bet sąsajos liko. Besimokant Kunigų seminarijoje labai norėjosi, kad klierikai skaitytų religinę spaudą, o jos nebuvvo. Tai seselė vienuolė Ona Pranckūnaitė Panevėžy, savo vonios kambary, įsitaisė kopijavimo aparatą. Aš pasiskolinės jai atgabendavau originalių knygučių – prieškario laikais išleistų, arba vyskupas L. Povilonis, vyskupas A. Vaičius vieną kitą gaudavo. Tai ji tas knygeles ir nukopijuodavo. Spaudinius daugindavo daugiausia tiktais dešimtimis egzempliorių, vieną kitą – šimtais. Pati ir įrišdavo. Be to, seselės žinioje buvo kelios rašemosios mašinėlės, kuriomis vienuolės perrašinėdavo įvairius tekstus. Pogrindžio taisykлē buvo tokia – nieko neklasinėti apie šitokį darbą, kad įkliuvus saugumui neišduotum. Kol studijavau Kauno kunigų seminarijoje, Onutė Pranckūnaitė, man tarpininkaujant, aprūpindavo pogrindine literatūra visą seminariją. Klierikų kasmet būdavo virš 50, o ji atgabendavo man po 40 nukopijuotos knygos egzempliorių. Ir neįkliuvau, mat bendraudamas su seminaristais, supratau, kad maždaug 13-ai negalima duoti nelegalių knygų ir jie negaudavo. Vidutiniškai kas mėnesį Onutė išspausdindavo 1 knygą. Per metus į seminariją atgabendavo apie 10 nukopijuotų knygų po 40 egzempliorių kiekvienos. Iš viso 400 egzempliorių per metus. Taigi, per 5 metus man pavyko seminarijoje išplatinti 2 000 pogrindinių knygų.

Kiek platesnės galimybės tokiai veiklai man atsivėrė tapus Telšių katedros vikaru: galėjau daugiau užsiimti organizaciniu darbu. Telšiuose turėjau 9 nelegalias rašomąsias mašinėles ir 1 „Eros“ tipo kopijavimo aparatą, kuris dabar yra saugomas Telšių kraštotoiros muziejuje. Be to, knygos buvo slapta kopijuojamos Skaičiavimo mašinų gamykloje, statistikos valdyboje. Ten tūkstančiais egzempliorių buvo dauginamos maldaknygės ne tik lietuvių, bet ir rusų kalba. Aprūpindavome jomis Ukrainą, Baltarusiją, Rusiją. Esame kopijavę ir keletą knygučių vokiečių kalba. Jos buvo skirtos Sibiro vokiečiams. Telšių katedros klebonas Juozapas Pačinskas ir aš, jo vikaras, kasmet perduodavom vyskupijos kunigams apie 50 tūkst. egzempliorių įvairių knygų, daugiausia maldaknygių ir katekizmų. Daug knygų Telšiuose nukopijavo toks

vienas pažįstamas žmogus. Jo pavardė – Bogdelis. (Gaila, šiandien apie jį neturiu jokių žinių). Jis padaugintas knygas ir išišdavo.

Didžiąją dalį nelegalios literatūros atgabendavo nežinomi tiekėjai. Atveždavo lengvosiomis mašinomis, kartais net sunkvežimiais. Jų net vardo neklausudavome: tiesiog nuperkame ir paskui platiname.

Steigėme nelegalias bibliotekėles vaikams. Seselės vienuolės jose rodydavo skaidres (kompiuterių nebuvvo), kartu su vaikais piešdavo, karpydavo paveikslėlius. Bibliotekėlėse prie parapijų susikaupdavo net ir šimtai knygų. Pavyzdžiui, mano asmeninėje bibliotekoje ir šiandien dar yra apie 200 pavadinimų pogrindžio leidinių, neskaičiuojant maldaknygių, katekizmų. O iš tų bibliotekelių knygutės keliaudavo per rankas. Apie pogrindinę knygą Telšiuose yra parašiusi referatą Telšių bibliotekos darbuotoja Julita Švėgždavičienė (paskelbtas žurnale *Žemaičių žemė*, 2004 m. Nr.1). Apie tai, minint Lietuvos Katalikų bažnyčios kronikos 25-metį, 1997 metais ji rašė ir *Kalvotoje Žemaitijoje*.⁴ Turiu pasakyti, kad tame straipsnyje be galio daug netikslumų, kurios reiktų pataisyti: supainiotos pavardės, pateikti netikslūs skaičiai. Ir tai iš dalies pateisinama. Viskas buvo daroma slapta, dėl atsargumo nevedama jokia apskaita. Jeigu jūs dabar manęs paprašytumėte tiksliai suskaičiuoti, kiek ir kokių pavadinimų knygų buvo išplatinta, atsakyti negalėčiau. Aktyvių kunigų, užsiimančių spaudos platinimu, mano apskaičiavimu, Lietuvoje galėjo būti nuo 50 iki 100. Ko gero ir spaudinių išleista buvo ne mažiau, negu carinės priespaudos metais.

Dar būtinai reikia paminėti periodinę spaudą. Man asmeniškai teko dalyvauti leidžiant *Lietuvos Katalikų bažnyčios kroniką*, *Aušrą*, *Rūpintojelį*, *Lietuvos ateitį*, *Dievą ir Tėvynę*. Sovietinėje Lietuvoje tokius pogrindinius leidinius buvo leidžiamas virš 20. Seminarijoje periodinių leidinių aš imdavau 1 - 2 egzempliorius, o Telšiuose - nuo 5 iki 10. Paklausit, kodėl tiek mažai? Ogi todėl, jog buvo pavojinga. Spaudiniai keliaudavo iš rankų į rankas. Iš savo patirties galiu paliudyti, kad periodinė spauda nebuvvo kopijuojama tūkstančiais, tik šimtais. Pavyzdžiui, *Lietuvos Katalikų bažnyčios kronika* - populariausias leidinys - niekada nepasiekė 1000 egzempliorių tiražo, nes už tokio

⁴ Švėgždavičienė J. Pogrindinė knyga Telšiuose // *Kalvotoji Žemaitija*. 1997 12 20. P. 5.

pobūdžio pogrindinius periodinius leidinius grėsė daug didesnė bausmė, negu už nukopijuotą religinę ar patriotinę literatūrą. Bet su periodine spauda galėjo susipažinti visi, kurie tik norejo. Mat ji mikrofilmais buvo išgabenama į Vakarus, ten atspausdinama ir skaitoma per radijo stotis „Amerikos balsas“, „Laisvė“, „Laisvoji Europa“, Vatikano radiją, BBC, Romos radiją. Lietuvai skirtos laidos buvo transliuojamos lietuviškai, kitomis kalbomis – į kitas Rytų Europos šalis. Nepaisant techninių trukdymų (buvo labai trukdomas tokį transliacijų priėmimas), šių laidų Lietuvoje klausydavo kas antrame bute ar name. Ir nebuvo Lietuvoje žmogaus, kuris nežinotų apie pogrindinius periodinius leidinius. Taigi, pogrindžio spauda sovietų vykdyto laisvo žodžio draudimo metu turėjo kur kas didesnę auditoriją, negu carinės valdžios įvesto lietuviškos spaudos draudimo laikotarpiu. Manau, kad šimtus kartų didesnę auditoriją.

The Struggle Against the Press Ban: Parallels Between the 19th and the 20th Centuries

His Excellency Jonas Kauneckas,
Bishop of Panevėžys

In this article the author briefly reviews the consequences of the Lithuanian press ban and its influence on the development of Lithuanian national culture at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. Parallels are drawn with the prohibition of the free press in Lithuania by the Soviet government in the 20th century. On the basis of his own experience, the author presents facts and statistical data on publishing and spreading of the underground press at that period.

Povilo Gasiūno lietuviškos spaudos kolekcija Rokiškio krašto muziejuje

Ona Mackevičienė,
Rokiškio krašto muziejus

Povilas Gasiūnas – išskirtinė asmenybė lietuviškos spaudos kolekcionierių tarpe. Gimė 1897 m. balandžio 4 d. Rokiškio rajone, netoli Panemunėlio, kur kunigavo žinomas Lietuvos švietėjas Jonas Katelė, rėmės knygnešius, savo parapijoje steigęs lietuviškas mokyklas. Nuo mažens Povilas augo tokioje aplinkoje, kur visi mokėjo skaityti bei rašyti, kur veikė klojimo teatras, o Motiejaus Valančiaus pasekėjų dėka klestėjo blaivybė. Todėl jis, kaip ir daugelis bendraamžių, nusprendė gyvenimą paskirti prasmingiausiems dalykams – kultūrai bei švietimui.

Neturtinga šeima sūnaus mokymui neturėjo lėšų. Viską Povilas pasiekė pats, atkakliai galynédamasis su nepritekliais. Vėliau jis rašys: „Tamsybės tas vergas, kas mokslo nesiekia. Likimo botagas jį skaudžiai išpliekia”¹. Pasimokęs tik iš elementoriaus, gabus vaikas pradėjo „eiti gyvenimo universitetus”: dešimties metų išėjo piemenauti, vėliau bernauti. Ir niekur nesiskyrė su knyga. Jau tada jį buvo apémusi didžioji gyvenimo aistra – spaudos kolekcionavimas, lydėjusi iki pat mirties. O mirė P. Gasiūnas 1966 m. liepos 25 d. Šiauliucose.

Atsiminimuose apie kolekcionavimo pradžią jis rašė: „Ir pradėjau pilnu tempu supirkinėti spaudą, ir dėjau knygą prie knygos, laikraštį prie laikraščio. Sekdavau kairiają ir dešiniają spaudą. Mano tikslas buvo sukurti spaudos muziejų, kad būtų surinkta visa lietuvių kalba išleista spauda”². Tačiau žmogui, neturėjusiam pastovaus darbo ir lėšų, siekti šio tikslų nebuvo lengva.

1926 m. Povilas atvyko gyventi į Kauną. Pradžioje vertėsi sunkiai. Jam labai rūpėjo surinkti visas knygas, žurnalus ir laikraščius, bet laikini darbai, kuriuos pavykdavo gauti, to padaryti neleido. Padėtis pagerėjo tik tada, kai P. Gasiūnas įsidarbino Valstybės teatre. Atsirado daugiau lėšų kolekcijai kaupti, nereikėjo taupytį maisto sąskaita. Su

¹ Rokiškio krašto muziejaus mokslinė biblioteka. RKM MA byla Nr.176.

² Ten pat.

aktorių trupe persikėlės į Šiaulius, jis kaip brangiausią turą atsivežė dėžes su knygomis. Spaudinius rinko ir dirbdamas Klaipėdoje bei vėl grįžės į Šiaulius.

Dabar sunku pasakyti, kokio dydžio kolekciją buvo surinkęs, tačiau jau pirmoji jo surinktos spaudos paroda, atidaryta 1937 m. Klaipėdoje ir veikusi dvi savaites, lankytinos nustebino ir eksponatų gausa, ir jų vertė. Dar palankesnių atsiliepimų susilaukė P. Gasiūno surinktos lietuviškos spaudos paroda Šiauliųose, atidaryta 1939 m. rugpjūčio 15 d. Šioje parodoje buvo eksponuojama per 4 tūkstančius įdomių ir vertingų spaudos eksponatų. Ypač stebino gausus Prūsijos lietuvių spaudos rinkinys, kuriam buvo surinkti beveik visi Tilžėje, Bitėnuose, Karaliaučiuje, Klaipėdos krašte išleisti laikraščiai, žurnalai ir knygos. Kai kurie leidiniai buvo išspausdinti prieš 200 metų.

Savo vertingą kolekciją P. Gasiūnas 1941 m. nusprenёdė dovanoti gimtinei ir perduoti saugoti Rokiškio kraštotoyros muziejui. Dovanojimo akte kolekcionierius rašė: „Aš, Gasiūnas Povilas, lietuvių spaudos kolekcionierius, 1941 m. gegužės 27 d. rašau ši palikimo aktą – nuo šios dienos laike dešimt metų užrašau Rokiškio kraštotoyros muziejui visą savo spaudos kolekcijos archyvą – 22377 lietuvių spaudos eksponatus”.³ Deja, per II pasaulinį karą daugiau nei 10 tūkstančių šios spaudos kolekcijos spaudinių buvo sunaikinti. Tik 1946 m. pagal naujai surašytą dovanojimo aktą Rokiškio kraštotoyros muziejus gavo dalį minėtos kolekcijos ir dabar savo fonduose saugo 9438 P. Gasiūno dovanotus eksponatus. Ši dovana labai praturtino Rokiškio kraštotoyros muziejaus rinkinius. Muziejaus direktorius Kazimieras Paunksnis padėkos rašte, skirtame kolekcionieriu, rašė: „Jis nuveikė milžinišką darbą – surinko maždaug visą draudimo laikų spaudą – daugiau nei 800 draudimo ir ankstesnių laikų knygų, iš kurių buvo pirmos biblijos, katekizmai, daug kalendorių, laikraščių bei žurnalų”.⁴

Iš tikrujų P. Gasiūnas Rokiškio kraštotoyros muziejui perdavė 3684 periodinius leidinius (70 iš jų leisti spaudos draudimo laikotarpiu), 537 knygas, išleistas Vilniuje, 150 knygų, išleistų Klaipėdos krašte, 835 – Vokietijoje. Iš jų - 68 knygos apie Lietuvą užsienio kalbomis.

³ Ten pat.

⁴ Ten pat.

Dovanota kolekcija neliko dulkėti saugyklių lentynose. Jau po metų, 1947 - aisiais, minint pirmosios lietuviškos knygos 400 metų jubiliejų, Rokiškio kraštotyros muziejus surengė parodą iš P. Gasiūno spaudos rinkinių. Parodos centre puikavosi turbūt viena vertingiausių Rokiškio krašto muziejuje saugomų knygų, čia patekusių iš P. Gasiūno kolekcijos. Tai Jono Bretkūno postilė (*Postilla, tatai esti Trumpas ir prastas išguldimas euangeliu...*), išleista 1591 m. Karaliaučiuje. (Šią knygą – bibliografinę retenybę – dabar galima pamatyti muziejaus ekspozicijoje). Parodoje taip pat buvo eksponuojami XVII – XIX a. Didžiosios ir Mažosios Lietuvos spaudiniai, carinės tautų engimo politikos vaisius - „graždankos”, lietuvių tautinės sąmonės žadintojų *Aušros* ir *Varpo* numeriai, Lauryno Ivinsko *Ūkiškieji kalendoriai*. Kaip raše tuometinė Rokiškio rajono spauda, paroda buvo tikrai gausiai lankoma – per 4 dienas joje pabuvojo per 800 žmonių.⁵

Iš P. Gasiūno kolekcijos muziejus gavo žymaus XIX a. antros pusės Vilniaus spaustuvininko Juozapo Zavadskio spaustuvėje išleistas knygas: 6 dalį *Wisu metu giwenimaj szventuju*, išspausdintą 1859 m., *Vincento Juzumo Paskutini walanda giwenima žmogaus ant szio swieta* (1856 m.), *Kialetas žodžiu aplink szkaplieriu mukos Pono Jezuso* (1861 m.). Turime taip pat J. Zavadskio spaustuvėje 1848 m. išleistą M. Valančiaus *Žemajtiu wiskupistę*. Reikėtų paminėti ir Vilniaus spaustuvininko Abraomo Dvorčiaus spaustuvėje 1853 m. išspausdintą knygą *Žiwatas Jezaus Kristaus Wieszpaties musu arba istorije naujoje istatima iszspausta*.

I Rokiškio krašto muziejaus biblioteką iš P. Gasiūno kolekcijos pateko nemažai Amerikos lietuvių spaudinių: knygų, laikraščių, žurnalų. Pats kolecionierius yra užsiminęs, jog jo rinkiniuose buvo 441 Amerikoje spausdinta kairiosios pakraipos ir 127 dešiniosios pakraipos knygos. Tai Augustino Janulaičio, Kleopo Jurgelionio, Mato Šalčiaus, Vlado Dembskio, Antano Bimbos, Leono Prūseikos, Rojaus Mizaros, Jono Šliūpo knygos, išleistos Čikagoje, Detroite, Niujorke, Filadelfijoje.

Bet ypač didelė ir vertinga Mažosios Lietuvos spaudinių kolekcija. Mes, muziejininkai, ilgą laiką net nesupratome, kokius

⁵ Rimša L. Lietuviškos spaudos paroda // Tarybinis Rokiškis. 1947 12 14. Nr. 146.

vertingus lobius dovanojo muziejui P. Gasiūnas. Turime labai retą protestantų laikraštį, ējusį 1832 – 1915 m. Karaliaučiuje, spausdintą gotišku šriftu lietuvių kalba. Jis vadinas *Nusidavimai apie evangelijos pasiplatinimą tarp žydų ir pagonių*. Labai įdomus ir poligrafiškai gražus spaudinys *Kentėjimo nusidavimas mūsų pono Jėzaus Kristaus*. Jame ilgesni žodžiai išreikšti piešinukais, todėl manome, jog šis spaudinys buvo skirtas mažai raštingiem.

P. Gasiūno kolekcija papildė ne tik muziejaus biblioteką, bet ir pagrindinio fondo Raštijos skyrių. Dovanotus spaudinius muziejus suskirstė į 2 grupes: a) spauda iki 1940 metų, b) spauda nuo 1940 metų. Pastarajam priklauso atvirukai, religinio turinio lapeliai bei spaudiniai, įvairūs žemėlapiai. Mes džiaugiamės iš P. Gasiūno gavę iliustruotus spaudinius - Lietuvos Nepriklausomybės aktą, Mažosios Lietuvos Tautinės Tarybos aktą, spaudinį *Tautai*, skirtą Neprisklausomos Lietuvos 10-mečiui paminėti, kuri, šalia kitų politikos veikėjų, pasirašė ir rokiškėnas, finansų ministras Juozas Tūbelis. Tarp šių spaudinių yra ir tiesiogiai susijusių su buvusia Rokiškio apskritimi arba mūsų miestu. Pavyzdžiui, labai įdomus ir gražiai iliustruotas didelio formato skelbimas, informuojantis, jog 1922 m. liepos 2 d. Rokiškio mieste ivyks didelė gegužinė, bus vaidinamas veikalas *Audra girioje*, dainuos Rokiškio mėgėjų choras, grieš 8-jo pėstininkų pulko dūdų orkestras.

Iš II pasaulinio karo laikotarpio spaudinių paminėtinas 1944 m. išleistas kreipimasis „Į Rokiškio apskrities visuomenę“, raginantis kovoti prieš nacių okupaciją. Muziejuje saugomi pirmojo apskrities laikraščio *Rokiškio žinios*, pradėto leisti 1944 m. ir spausdinto Rokiškio „Naudos“ spaustuvėje, egzemplioriai. Pokarinių spaudinių rinkinyje gražiu apipavidalinimu, ryškiomis spalvomis išsiskiria spaudiniai apie žemės ūkį, medžioklę, gamtą.

P. Gasiūno kolekcija įdomi ne vien muziejininkams ar muziejaus ekspozicijų lankytojams. Ją domisi įvairių sričių mokslininkai, visų pirma bibliografai, aukštuų mokyklų magistrantai, kraštotyrininkai. Labai didelė P. Gasiūno kolekcijos dalis buvo eksponuota 1997 m. balandžio mėnesį, kai buvo švenčiamos jo 100-osios gimimo metinės. Minėjime dalyvavęs kolekcionierius sūnėnas Vytautas Gasiūnas ta proga muziejui dovanojo 39 dėdės rašytus laiškus ir asmeninius daiktus.

Rokiškio rajonas didžiuojasi, kad jis išaugino didžiausią lietuviškos spaudos kolekcionierių Povilą Gasiūną, ir džiaugiasi, kad didžiausia jo kolekcijos dalis, kaip brangi dovana, atiteko gimtinei.

Naudoti šaltiniai ir literatūra:

Rokiškio krašto muziejaus mokslinė biblioteka. RKM MA byla Nr.176.

x x x

Dailidė L. Liko trys sunkvežimiai ... // *Komjaunimo tiesa*. 1956 12 21. Nr.256.

Gasiūnas P. Mylékime tiesos nešėją. // *Raudonoji vėliava*. 1961. Nr. 88

Rimša L. Lietuviškos spaudos paroda. // *Tarybinis Rokiškis*. 1947 12 14.

Nr. 146.

Spaudos kolekcionieriaus paroda. // *Tiesa*. 1964 05 12. Nr. 109.

Šemetaitė V. Muziejaus fonduose. // *Spalio vėliava*. 1989 09 05 Nr.106.

Zibolis A. Gimtinės muziejui. // *Spalio vėliava*. 1964. Nr.199.

Povilas Gasiūnas Collection of the Lithuanian Press at Rokiškis Regional Museum

Ona Mackevičienė,
Rokiškis Regional Museum

Summary

Povilas Gasiūnas, a collector of the Lithuanian press, was born on 4th April 1897, in Rokiškis district, not far from Panemunėlis. After coming to live in Kaunas in 1926, he began to collect Lithuanian publications. His aim was to establish a press museum where all the Lithuanian press would be collected. He also collected printings later, when he lived in Klaipėda and Šiauliai. He arranged exhibitions of his collection in Klaipėda in 1937 and in Šiauliai in 1939. There were exhibited more than four thousand copies of interesting and valuable publications. In 1941 his collection comprised 22377 Lithuanian printings.

In 1941 P. Gasiūnas gave his valuable collection to his native land handing it to Rokiškis Ethnography Museum for safekeeping. During World War II, over ten thousand printings from his collection were destroyed.

Today at the Museum there are preserved the most valuable publications – Jonas Bretkūnas's "Postilė", published in Königsberg in 1591; Lithuanian books, published in the printing-house of Juozapas Zavadskis, who was a famous printer in Vilnius in the second half of the 19th century; a big and valuable collection of periodicals, published in Lithuania Minor. Scientists, bibliographers, students, local ethnographers are interested in this collection.

Knygnešystės atspindžiai literatūroje

Albina Saladūnaitė,

Panėvėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės – Bitės
viešoji biblioteka

Knygnešystė - begalinė tema mūsų kultūroje - nuo XIX amžiaus pabaigos iki XXI amžiaus einanti: kalbanti, kalbinanti, žadinanti. Lyg šitokio kalbėjimo apibendrinimas, besibaigiant XX amžiui, yra Aldonos Puištės sakinyš:

„... Sielos tévyne, kalboj tu esi...”

Ir iš tolimosios Australijos ataidinti Lidijos Šimkutės mintis:

„... Su mažomis išimtimis, lietuvių literatūra iki Nepriklausomos Lietuvos yra niekas kitas, kaip savo kalbos ir tautybės propagavimas...”.

Susipina ir sueina į viena: 1863 - jų sukilimas, keturiadesimties metų tamsa, sukilėlių ir knygnešių sibirai, motinų širdimis ir lūpom perduotas pirmasis elementorius, kantičkų šviesa, dievdirbių įrėžtas gimtasis žodis medyje, kryžiuje, koplytėlėje.

XX amžiuje – susipratusių lietuvių susivokimas ir sąmoningiausias apsisprendimas stovėti gimtojo žodžio sargyboje, o tai reiškia viso žmogaus pasilenkimą prie giluminio žmogiškumo, kurį užaugina tévnės dangus, žemė, paukščiai, laukai ...

Taigi, kai atsistoji lietuvių literatūros kalnelyje, tai ir matai: nuo pat XIX amžiaus slaptaknygių iki XXI amžiaus atsimuša, atsišaukia pamatiniai mūsų tautos būties ir išbuvimo klausimai: sukilimas, spaudos draudimas, europinės kultūros pradžiamokslis – išgyvenant tas naujas pagavas truputį savaip, truputį lietuviškiai...

O dabar – žvilgsnis į konkrečius autorius.

Pradžia – XIX amžiaus I-oji pusė. Per Europą eina ir mus pasiekia susidomėjimas savo šaknimis, gimtaja kalba, istorija, tautos papročiais. Kažin kaip būtų XIX amžiaus pabaigos išbandymuose išlikusi lietuviškoji dvasia, jeigu šviesioji mintis nebūtų užsiplieskusি XIX amžiaus pradžioje. Antanas Klementas, Dionizas Poška, Silvestras Valiūnas, Simonas Stanevičius, Simonas Daukantas - tik kelios pavardės, uždegusios tautos kultūrai ir gimtajam žodžiui žiburi.

XIX amžiaus viduryje atrandam Motiejų Valančių, Antaną Baranauską, Klemensą Kairį, Karoliną Praniauskaitę... O kas išvardins

tuos vyrus ir moteris, gimusius būtent šito amžiaus viduryje ir baigiantis jam – stojusius į knygnešių gretas? Visą apimantį susipratusiuju lietuvių to laiko darbą išsako 1883 m. rašytas Jono Jablonskio laiškas Vincui Kudirkai. O priesakai tokie:

„...turi rašyti eiles lietuviškai,
užtarti visus lietuvius,
eiti išvien su prastais žmoneliais...”

Tai atrasime amžiaus pabaigoje ir XX amžiaus pradžioje tautos šviesuolių gyvenime. Čia visa jėga nušvinta moterys: Žemaitė, Marija Pečkauskaitė - Šatrijos Ragana, Gabrielė Petkevičaitė - Bitė, Jadvyga Juškytė. Didžiulių giminės moterys, moterys iš Mažosios Lietuvos. Už jų, ryškiųjų, eina tyliosios kultūros, žodžio, liaudies meno puoselėtojos, kurių darbuose ir atmintyje niekada neužgeso meilė artimam ir ... Tėvynei.

Per visas pervertas, pasiremdami Antanu Baranauskui, Maironiu, Juozu Tumu - Vaižgantu, išskirtine daugelio dvasininkų meile lietuvybei, ateinam į XX amžių. Ir iki mūsų dienų.

Abécélės tvarka verskim mūsų poetų ir rašytojų knygas ir beveik kiekvieno kūriniuose atrasime žodžius, kurie mus jungs su XIX amžiaus pabaigoje ir XX amžiuje auginta ir saugota tautos dvasia.

Pabandykim, ...bet pradžioje J. Tumo - Vaižganto atsidūsėjimas 1903 metais profesoriui Antanui Dambrauskui: „...dar metai ir aš padvēsiu iš iritacijos... Ak spaudos, spaudos!”

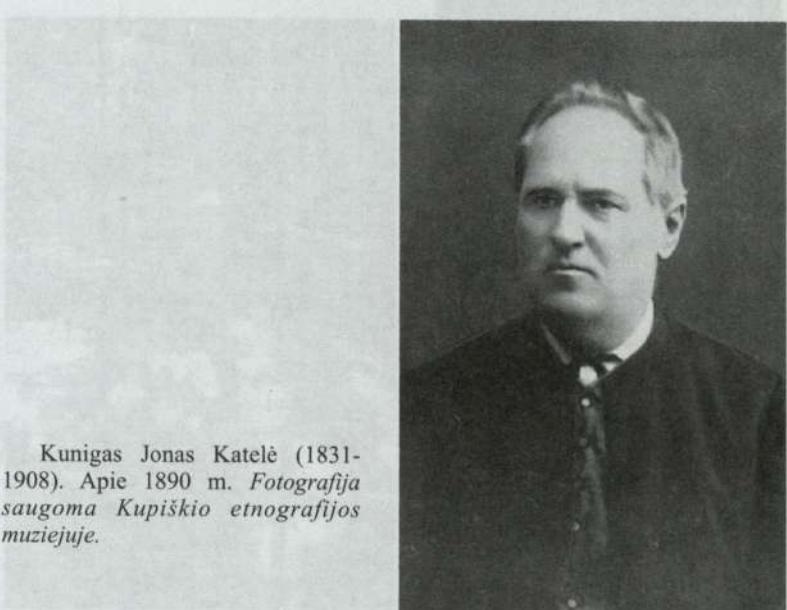
Buvo sulaukta...

Reflections of the Book-Carrying in Literature

Albina Saladūnaitė,

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė Public Library
of Panevėžys County

In this essay the author reflects on the importance of Lithuanian writers and poets to the nation's revival, brings to light the connection between the Lithuanian national movement at the beginning of the 19th century and the national movement at the end of the 19th century.

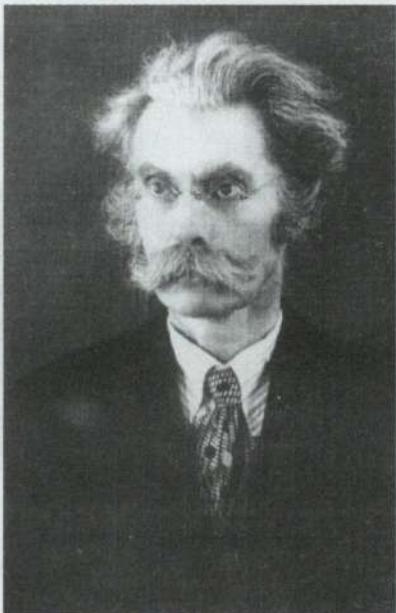
Kunigas Jonas Katelė (1831-1908). Apie 1890 m. Fotografija saugoma Kupiškio etnografijos muziejuje.

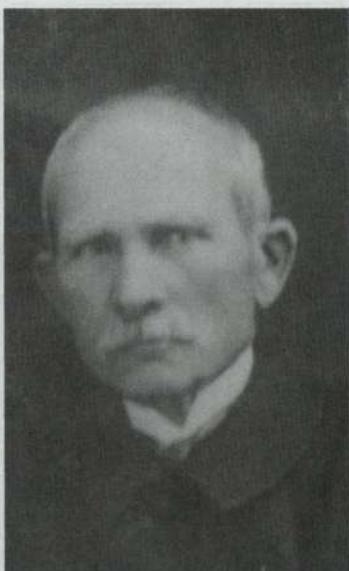
Jono Katelės bendradarbiai ir mokiniai prie jo kapo Panemunėlio šv. Juozapo bažnyčios šventoriuje. Fotografas Januševskis. 1933 m. Fotografija saugoma Kupiškio etnografijos muziejuje.

Jono Katelės kapas Panemunėlio
šv. Juozapo bažnyčios šventoriuje.
2000 m. *Fotografija saugoma
Kupiškio etnografijos muziejuje.*

Knygnešys ir pedagogas Juozas
Petruolis (1876-1958). *Fotografijos
kopija saugoma Rokiškio savi-
valdybės viešojoje bibliotekoje.*

Švietėjas ir knygnešys Juozas Zauka (1862-1943). *Fotografija saugoma Obelių bibliotekoje (Rokiškio r.).*

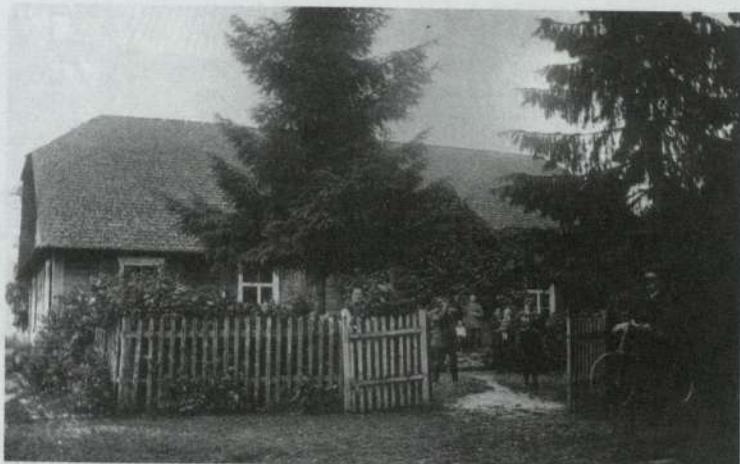
Stanislovo ir Liudvikos Didžiulių sodyba Griežionėlėse. Fotografas A. Janušis. *Fotografija saugoma Anykščių A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialiniame muziejuje.*

„Knygnešių karalius“ Jurdis Bielinis (1846-1918).
Fotografas B.Savsenavičius.
*Fotografija saugoma Biržų
muziejuje „Sėla“.*

Kunigas Povilas Jakubėnas
(1871-1953). Fotokopija iš
žurnalo *Mūsų sparnai* (Čikaga).
1963 07 01. Nr. 14.

Mykolo Paliulio sodyba Savučiuose. Joje apie 1894 m. buvo įkurta slapta knygų platinimo draugija „Nemunėlio ir Apaščios susivienijimas“. Fotografas S. Variakojis. 1922 m. *Fotografijos kopija saugoma Biržų muziejuje „Séla“.*

Spaudos atgavimo šimtmečio minėjimas Pasvalyje prie Arūno Grušo sukurto paminklo krašto knygnešiams Kalno gatvėje. Fotografė Aida Dulkienė. 2004 m. *Fotografija saugoma Pasvalio krašto muziejuje.*

Spaudos atgavimo šimtmečio minėjimas Pasvalyje prie knygnešio Kazio Gumbelevičiaus namo. Fotografė Aida Dulkienė. 2004 m. *Fotografija saugoma Pasvalio krašto muziejuje.*

Lietuviškos spaudos kolekcionierius Povilas Gasiūnas (1897-1966). *Fotografija saugoma Rokiškio krašto muziejuje.*

Panėvėžio apskrities
Gabrielės Petkevičaitės – Bitės
viešosios bibliotekos rengiamų mokslinių
konferencijų medžiagos publikacijos:

Asmeninė biblioteka-tautos istorinės atminties dalis = Private library - a part of national historic memory: konferencija, parodos'98 / Panėvėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka; sudarytojai: Genovaitė Astrauskienė, Arvydas Karaška; vertėja Zita Kochanauskienė. – Panėvėžys: PAVB, 1998 (UAB „Nevėžio spaustuvė“). – 66 p.- Santr. angl.

Panėvėžio krašto asmenvardiniai knygos ženklai = Panėvėžys Region personal bookplates: paroda, Panėvėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos galerija “2-asis aukštasis”, 1998. III. 24 – IV.14: katalogas/ Panėvėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės – Bitės viešoji biblioteka; sudarytojas Arvydas Karaška; vertėja Vilma Kučytė. – Panėvėžys: PAVB, 1998 (UAB „Nevėžio spaustuvė“). – 24 p., XLVIII iliustr. p.: iliustr.- Santr. angl.

Panėvėžio apskrities institucinės bibliotekos = Institutional libraries of Panėvėžys county: konferencija, parodos' 99 / Panėvėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka; sudarytojai Genovaitė Astrauskienė, Arvydas Karaška; vertėjos Zita Kochanauskienė, Julija Naujėkaitė. – Panėvėžys: PAVB, 2000 (UAB „Nevėžio spaustuvė“). – 94 p.: iliustr. - Santr. angl.

Panėvėžio krašto spauda: leidyba ir sklaida = The press in Panėvėžys region: publishing and dissemination: mokslinė konferencija, parodos 2000/ Panėvėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka; sudarytoja Genovaitė Astrauskienė; vertėja Zita Kochanauskienė. – Panėvėžys: PAVB, 2001 (UAB „Nevėžio spaustuvė“). – 107[1] p. - Santr. angl.

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: laikmetis, žmonės, aplinka = Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: Time, People, Environment: mokslinės konferencijos pranešimai, parodos: Panėvėžys, 2002 03 28/ Panėvėžio

apskritys Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka; sudarytoja Genovaitė Astrauskienė; vertėja Zita Kochanauskienė.- Panevėžys, 2002 (UAB „Nevėžio spaustuvė”)- 86 p: iliustr.- Santr. angl.

Panevėžio kultūrinė erdvė ir žmonės: Lietuvos pirmosios nepriklausomybės tarpsnis = The Cultural Space and People of Panevėžys: the Period of the First Independence of Lithuania: mokslinės konferencijos, skirtos pirmosios valstybinės viešosios bibliotekos Panevėžyje įkūrimo 80 -osioms metinėms, medžiaga: Panevėžys, 2002 04 04 / Panevėžio apskritys Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka; sudarytojas Raimundas Klimavičius; vertėja Zita Kochanauskienė. – Panevėžys, 2003 (UAB „Nevėžio spaustuvė”)- 82 p: iliustr.- Santr. angl.

Už visokeriopą paramą ir dėmesį organizuojant konferenciją „Lietuviškos spaudos atgavimo šimtmetis: praeities ir dabarties sasajos”

DĖKOJAME:

Panevėžio apskrities viršininko administracijai

Panevėžio miesto savivaldybei

AB „Miestprojektas”

J.Muraškos IĮ „Meidos taksi”

AB „Indastrus”

UAB „Stiklo svetainė”

AB „Lévuo”

AB „Cukas”

A. Švedarausko IĮ „Kupolė”

Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka

Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka

**LIETUVOS SPAUDOS ATGAVIMO ŠIMTMETIS:
PRAEITIES IR DABARTIES SĄSAJOS**

Mokslinės konferencijos medžiaga

Sudarytojas *Raimundas Klimavičius*

Vertėja *Zita Kochanauskienė*

Dailininkė *Milda Lašaitė*

Išleido Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka,
Respublikos 37, LT-35170 Panevėžys. El. paštas: info@bite.avb.lt. Tiražas 200 egz.
Spausdino UAB „Panevėžio spaustuvė“, Beržų g. 52, LT-36147 Panevėžys, 2004. Užs. Nr.413

Panevėžio G. Petkevičaitės-Bitės AVB

000104213

16,99 Lt

Panevėžio apskrities G. Petkevičaitės - Bitės
viešoji biblioteka

002.2
Li- 189